МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУРЛАКА ВЛАДИСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.98

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **В. В. Бурлака**

Науковий керівник: **Вознюк Андрій Андрійович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Бурлака В. В. Розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є однією з перших в Україні монографічних праць, у якій комплексно досліджено криміналістичну характеристику й початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. У роботі сформульовано й обґрунтовано низку пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування в кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 146 Кримінального кодексу України

Сформовано основи видової методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, розробленої на підставі аналізу головних елементів криміналістичної характеристики цих злочинів (насамперед типових відомостей про особу злочинця, способів підготовки, безпосереднього вчинення та приховування відповідних діянь, слідів їх вчинення, обстановки), що містить практичні рекомендації з організації початкового етапу розслідування, здійснення взаємодії між слідчими й оперативними підрозділами Національної поліції, тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зокрема використання спеціальних знань.

Здійснено криміналістичну характеристику незаконного позбавлення волі або викрадення людини відповідно до її основних елементів: на підставі аналізу статистичних даних, результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень виокремлено, класифіковано й окреслено зміст

способів підготовки, вчинення та приховування цих злочинів, рис особи злочинця і потерпілого, слідів злочину, його місця, часу тощо.

Визначено основні шляхи виявлення цих злочинів. Сформульовано положення про типові слідчі ситуації, слідчі версії та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Розглянуто порядок дій слідчого після звільнення незаконно утримуваної або викраденої особи.

Проаналізовано питання організації взаємодії між органом досудового розслідування та оперативним підрозділом Національної поліції України, а також основні форми й напрями її вдосконалення з огляду на сучасні проблеми, що постають на всіх етапах досудового розслідування (від моменту виявлення злочину до завершення розслідування в кримінальному провадженні).

Окреслено організаційні й тактичні підходи, а також сформульовано рекомендації щодо проведення найефективніших слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії: допиту (у процесі якого з'ясовують обставини, що мають значення в досудовому розслідуванні), огляду (насамперед місць викрадення, утримання, звільнення потерпілого, транспортних засобів), освідування (як затриманої особи, яка вчинила відповідний злочин, так і потерпілого), обшуку (за місцем утримання, звільнення потерпілого, місцем перебування злочинця), призначення експертиз (фоноскопічної, звуко- чи відеозапису, біологічної, молекулярно-генетичної, судово-медичної, психологічної), слідчого експерименту (відтворення обставин захоплення, утримання потерпілого).

Визначено особливості й обґрунтовано необхідність проведення негласних слідчих (розшукових) дій, серед яких: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль особи, використання

конфіденційного співробітництва, аудіо-, відеоконтроль місця під час розслідування відповідних кримінальних проваджень.

Проаналізовано кримінальні процесуальні особливості використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини, аргументовано необхідність призначення конкретних видів експертиз залежно від слідчих ситуацій.

Сформульовано пропозиції щодо усунення законодавчої прогалини, яка стосується відсутності порядку примусового освідування, а також передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України можливість проведення освідування за добровільною згодою особи на підставі постанови не лише прокурора, а й слідчого. Запропоновано шляхи вирішення проблемних питань щодо проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі, викрадення людини, а також інших кримінальних правопорушень.

Ключові слова: незаконне позбавлення волі, викрадення людини, криміналістична характеристика, основи методики розслідування, початковий етап розслідування, особа злочинця.

SUMMARY

Burlaka V. Forensic characteristics and the initial stage of the investigation of illegal imprisonment or kidnapping. – Manuscript.

Dissertation for obtaining scientific degree of Candidate of Law in specialty 12.00.09 – criminal process and criminalistics; forensic examination; operational and investigative activities. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is one of the first monographic works in Ukraine, which comprehensively examines forensic characteristics and the initial stage of the investigation of illegal imprisonment or kidnapping. The paper formulates and substantiates a number of proposals and recommendations aimed at improving the effectiveness of pre-trial investigation in criminal proceedings for crimes described under Art. 146 of the Criminal Code of Ukraine.

The paper creates foundation of a specific method of investigation of illegal imprisonment or kidnapping, developed on the basis of analysis of the main elements of forensic characteristics of such crimes (especially typical information about the offender, methods of preparation, direct commission and concealment of relevant acts, traces of their commission, situation). It contains practical recommendations on the organization of the initial stage of the investigation, the implementation of cooperation between investigative and operational units of the National Police, tactical features of investigative (search) and other procedural actions, including the use of special knowledge.

The forensic characteristics of illegal imprisonment or kidnapping have been provided, according to its main elements: based on the analysis of statistical data, the results of studying materials of criminal proceedings, court decisions, the content of methods of preparation, commission and concealment of these crimes, personality traits of the offender and victim, traces of the crime, its place, time, etc. have been outlined, classified and disclosed.

Main means to detect such crimes have been identified. Provisions on typical investigative situations, investigative versions and programs of actions of the investigator at the initial stage of investigation of criminal offenses of this category have been formulated. Procedure for the investigator's actions after the release of an illegally detained or abducted person has been determined.

The issue of organization of interaction between a pre-trial investigation body and an operational unit of the National Police of Ukraine has been revealed, as well as main forms and directions of its improvement taking into account current issues at all stages of the pre-trial investigation (from crime detection to criminal investigation completion).

Organizational and tactical approaches have been formulated, as well as recommendations for conducting the most effective investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses of this category – interrogation (during which the circumstances relevant to the pre-trial investigation are clarified), inspection (especially abduction sites, detention, release of the victim, vehicles), examination (both of the detainee who committed the crime and the victim), search (at the place of detention, victim's release, offender's location), appointment of examinations (phonoscope, audio or video recording, biological, molecular-genetic, forensic, psychological), investigative experiment (reproduction of the circumstances of capture, detention of the victim).

Necessity and features of covert investigative (search) actions has been substantiated – usage of information from transport telecommunication networks, removal of information from electronic information systems, establishment of location of electronic means, arrest, inspection and seizure of correspondence, observation of person, thing or place, audio, video control of the person, use of confidential cooperation, audio, video control of a place during investigation of the corresponding criminal proceedings.

Criminal procedural features of the use of special knowledge in the pre-trial investigation of illegal imprisonment or kidnapping have been analyzed; the need

of appointing specific types of examinations depending on the investigative situations has been substantiated.

Proposals have been developed to eliminate the legislative gap related to the absence of the procedure of compulsory examination, and it has also been proposed to provide the possibility of conducting an examination with the voluntary consent of a person based not only on the prosecutor but also on the investigator in the Criminal Procedure Code of Ukraine. Ways to solve the issue of conducting forensic psychiatric examinations in criminal proceedings for unlawful deprivation of liberty, kidnapping, and other criminal offenses have been formulated.

Key words: unlawful deprivation of liberty, kidnapping, forensic characteristics, basics of investigation methodology, initial stage of investigation, offender identity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бурлака В. В. Використання результатів медико-біологічних досліджень при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 181–188.

2. Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа.* 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 445–451.

3. Бурлака В. В. Особенности проведения следственных (розыскных) действий во время расследования незаконного лишения свободы или похищения человека. *Право и политика.* 2014. Спеціальний випуск. С. 83–88.

4. Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1 (9). С. 288–294.

5. Бурлака В. В. Особливості відомчої взаємодії слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 2. С. 254–263.

6. Бурлака В. В. Криміналістичні особливості проведення обшуку щодо збирання доказів в електронній формі під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Visegrad journal on human rights.* 2019. № 6/3. С. 113–117.

7. Бурлака В. Допит неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини: особливості проведення. *Вісник Запорізького*

національного університетую. 2020. № 4. Т. 2. С. 91–97. (Серія «Юридичні науки»).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бурлака В. В. Огляд місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Криміналістичне забезпечення розслідування та розкриття злочинів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лют. 2010 р.). Київ, 2010. С. 33–36.

9. Бурлака В. В. Характеристика типового суб'єкта незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 верес. 2010 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 108–110.

10. Бурлака В. В. Типова слідова картина злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 жовт. 2010 р.) : у 2 т. Одеса, 2010, Т. 2. С. 56–59.

11. Бурлака В. В. Особливості тактики допиту свідків при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука: політичні, економічні та соціальні витоки сьогодення* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–30 жовт. 2010 р.) : у 2 т. Київ, 2010. Т. 2. С. 74–76.

12. Бурлака В. В. Використання судово-психологічних експертиз при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Роль права у забезпеченні законності та правопорядку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 листоп. 2010 р.) : у 2 ч. Запоріжжя, 2010. Ч. 2. С. 93–96.

13. Бурлака В. В. Типовий спосіб позбавлення волі або викрадення людини. *Правове і криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: сучасний стан, міжнародний досвід та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (Київ, 30 листоп. 2010 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 27–32.

14. Бурлака В. В. Типова особа потерпілого при вчиненні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23–24 лют. 2011 р.) : у 4 т. Харків, 2011. Т. 3. С. 71–73.

15. Бурлака В. В. Механізм незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *ІІ Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В. П. Колмакова* : зб. матеріалів (Одеса, 18–19 берез. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 440–442.

16. Бурлака В. В. Экспертное обеспечение расследования отдельных видов преступлений против свободы личности (по материалам Украины). *Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в Росии и Украине* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 25–26 марта 2011 г.) : в 2 т. Белгород, 2011. Т. 2. С. 32–35.

17. Бурлака В. В. Тактика проведення освідування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 69–72.

18. Бурлака В. В. Дослідча перевірка інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини. *Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 23 груд. 2011 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 34–38.

19. Бурлака В. В. Виявлення та фіксація відомостей при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням

людини. *Актуальні проблеми виявлення та припинення злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 27 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 24–28.

20. Бурлака В. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 242–244.

21. Бурлака В. В. Законодавче вдосконалення діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 47–50.

22. Бурлака В. В. Фіксація відомостей під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 43–46.

23. Бурлака В. В. Необхідність удосконалення законодавчих актів інституту кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 32–34.

24. Бурлака В. В. Перспективи вдосконалення інституту освідування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. наук.-практ. конф (Київ, 27 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 75–78.

25. Бурлака В. В. Особливості допиту неповнолітнього під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх*

вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 50–53.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

26. Огляд місця події у справах про грабежі та розбійні напади: метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров, В. В. Бурлака та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. 52 с.

27. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб : метод рек. / [С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, В. В. Бурлака та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 104 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 15
ВСТУП 16
1.1. Стан наукових досліджень проблем криміналістичної характеристики та початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини 28
1.2. Способи незаконного позбавлення волі або викрадення людини 50
1.3. Характеристика осіб, які вчиняють незаконне позбавлення волі або викрадення людини, та потерпілих 62
1.4. Інші елементи криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини 77
Висновки до розділу 1 90
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ 94
2.1. Типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини 94
2.2. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини 115
Висновки до розділу 2 135
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ 138
3.1. Тактика та загальні підстави проведення допиту, огляду, освідування та пред'явлення для впізнання як основних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини 138
3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини 176
Висновки до розділу 3 200

ВИСНОВКИ 203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 207
ДОДАТКИ 233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
СОГ	слідчо-оперативна група
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним з пріоритетних завдань України на шляху розбудови демократичної, правової держави європейського зразка є захист прав та основоположних свобод людини, серед яких визначальне місце посідає закріплене в ст. 29 Конституції України право на свободу й особисту недоторканність.

У зв'язку з цим кримінальне законодавство встановлює відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 Кримінального кодексу (далі – КК) України), питома вага якого є досить значною серед кримінальних правопорушень проти волі, честі й гідності особи (у середньому за період 2015–2020 років становила близько 67 %). Водночас учинення таких діянь ставить під сумнів виконання державою взятого на себе обов'язку із забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Крім того, відомості про резонансні факти викрадення людей деморалізують населення, породжують відчуття незахищеності й страху, провокують у суспільстві атмосферу правового нігілізму й безуспішності боротьби зі злочинністю.

З огляду на те, що офіційна статистика засвідчує динаміку зменшення кількості вчинених суспільно небезпечних діянь цієї категорії (за даними Офісу Генерального прокурора, 2015 року зареєстровано 873 злочини, передбачені ст. 146 КК України, 2016-го – 576 (–34 %), 2017-го – 556 (–3,5 %); 2018-го – 605 (+8,8 %); 2019-го – 563 (–6,9 %), 2020-го – 414 (–26,5 %), є підстави стверджувати, що значна частина цих посягань залишається латентною. Адже з початком військової агресії на Сході України, анексією Криму й окупацією окремих територій Донецької та Луганської областей не враховують цілком кількість незаконних позбавлень волі й викрадень людей, учинених на тимчасово окупованих територіях. Високий рівень латентності злочинів, передбачених ст. 146 КК України, може бути пов'язаний зі зневірою громадян у можливості системи

кримінальної юстиції, яка знаходиться на стадії незавершеного реформування, їх побоюваннями щодо реалізації погроз з боку суб'єктів зазначених кримінальних правопорушень і неспроможністю держави забезпечити необхідний захист. Водночас слід зауважити і про значну кількість громадян, що зникли безвісти, серед яких також можуть бути незаконно позбавлені волі чи викрадені. Станом на кінець 2020 року в органах Національної поліції України (далі – НПУ) знаходилося 17,8 тис. кримінальних проваджень з ознаками зникнення безвісти (з них лише 2020 року зареєстровано 9,3 тис. таких кримінальних правопорушень). Неабияке занепокоєння викликає стан протидії цим кримінально протиправним діянням. Зокрема, 2015 року особам вручено підозру у 210 кримінальних провадженнях (24 % облікованих); 2016-го – 173 (30 %); 2017-го – 211 (37,9 %); 2018-го – 266 (44 %), 2019-го – 295 (52,4 %), 2020-го – 206 (49,8 %). Значно меншою є кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом і винесенням обвинувальних вироків. Ця негативна тенденція обумовлена низкою факторів, серед яких: недоліки в роботі правоохоронців, що забезпечують виявлення, розкриття цих злочинів, досудове розслідування відповідних кримінальних проваджень; учинення таких діянь представниками незаконних воєнізованих або збройних формувань або військовослужбовцями на контрольованій Україною території.

Зазначені фактори спричиняють об'єктивні складнощі виявлення та розслідування суспільно небезпечних діянь, а також актуалізують необхідність удосконалення криміналістичних засад методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Деякі питання протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини досліджували у своїх працях О. Л. Авраменко, Ю. П. Аленін, А. В. Андрушко, В. Д. Басай, В. П. Бахін, Т. В. Варфоломеєва, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Р. М. Дударець, В. Г. Дрозд, Л. Г. Д'яковський, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. А. Кириченко,

І. П. Козаченко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, В. С. Медведєв, В. В. Олішевський, Ю. Ю. Орлов, Д. О. Савицький, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. М. Синьов, Я. А. Соколова, О. В. Таран, О. Ю. Татаров, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. С. Цуцкірідзе та ін.

Внесок зазначених учених у дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії є беззаперечним. Проте їхні дослідження не враховують сучасної криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини, особливостей розслідування відповідних кримінальних проваджень за чинними Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України, а тому не цілком відповідають потребам сучасної правозастосовної практики. Водночас мінлива соціально-економічна обстановка в країні створює умови для трансформації відповідних злочинних діянь і потребує вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства, а також криміналістичної методики їх розслідування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації ґрунтується на Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015), Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015), рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» від 6 травня 2015 року (Указ Президента України від 16 червня 2015 року № 341/2015 року), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015), Пріоритетних напрямах розвитку правової науки на 2016–2020 роки,

затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України від 16 березня 2015 року № 275), тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України № 454/2020).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 29 грудня 2009 року (протокол № 21) і зареєстровано відділенням кримінально-правових наук НАПрН України (п. 1321, 2009 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні на підставі теоретичних положень і криміналістичної характеристики практичних рекомендацій щодо початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання таких *завдань:*

– з’ясувати стан наукових досліджень проблем незаконного позбавлення волі або викрадення людини;

– встановити способи підготовки, вчинення та приховання цих злочинів;

– схарактеризувати осіб, які їх вчиняють;

– висвітлити зміст інших елементів криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини;

– виокремити типові слідчі ситуації, слідчі версії та сформувати програми дій слідчого на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини;

– визначити особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами й іншими суб’єктами на початковому етапі розслідування цих діянь;

– з’ясувати особливості організації і тактики допиту, огляду, освідування, слідчого експерименту та пред’явлення з метою збирання доказів за фактом учинення злочинів, передбачених ст. 146 КК України;

– розглянути можливості використання спеціальних знань під час розслідування цих злочинів на початковому етапі.

Об’єкт дослідження – злочинна діяльність, пов’язана з незаконним позбавленням волі й викраденням людини, правовідносини, що виникають у зв’язку з виявленням таких суспільно небезпечних діянь та їх розслідуванням.

Предмет дослідження – криміналістична характеристика й початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи: *формальної логіки* – для детального виконання поставлених завдань (розділи 1–3); *опису* – для визначення криміналістичних категорій, що характеризують незаконне позбавлення волі або викрадення людини й відповідне кримінальне провадження (підрозділи 1.2–1.4, 3.1, 3.2); *історико-правовий* – для висвітлення еволюції поглядів учених на криміналістичну характеристику цих суспільно небезпечних діянь і проблеми їх розслідування (розділи 1–3); *порівняльно-правовий* – під час аналізу кримінальних процесуальних норм і наукових положень, що стосуються досліджуваної проблематики (підрозділи 1.2, 1.4, 2.2, 2.3, 3.1); *догматичний* – для тлумачення основних юридичних категорій та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2); *системно-структурний* – у процесі розгляду складових основ методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини (розділи 1–3); *статистичний* – для узагальнення статистичних даних про злочини, передбачені ст. 146 КК України, результати їх розслідування, кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України й НПУ, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України за 2015–2020 роки; результати анкетування 163 слідчих Національної поліції України із Запорізької, Донецької, Київської, Кіровоградської, Луганської, Полтавської, Харківської, Чернігівської областей; узагальнені дані вивчення 90 матеріалів кримінальних проваджень і 64 судових рішень, винесених за період 2013–2018 років, матеріали засобів масової інформації, а також досвід практичної роботи автора в органах досудового розслідування МВС України (НПУ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше комплексно висвітлено зміст криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини й особливості організації і тактики їх розслідування на початковому етапі, обґрунтовано низку пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності збирання доказів суб'єктами сторони обвинувачення в кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 146 КК України, а саме:

вперше:

– на підставі аналізу змісту елементів криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини (відомостей про особу злочинця і потерпілого, способів підготовки, вчинення та приховування, слідової картини, обстановки) розроблено положення криміналістичної методики їх розслідування на початковому етапі, що містить практичні рекомендації з організації взаємодії між слідчими й оперативними підрозділами НПУ, проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, використання спеціальних знань;

– з метою підвищення ефективності досудового розслідування незаконного позбавлення волі й викрадення людини, а також інших (споріднених і супутніх) кримінальних правопорушень запропоновано усунути законодавчу прогалину щодо порядку примусового освідування шляхом внесення відповідних змін і доповнень до КПК України;

– розроблено порядок невідкладних спільних дій слідчого з працівниками оперативних підрозділів (карного розшуку, оперативно-технічних, кримінального аналізу, кіберполіції), експертними службами й іншими суб'єктами в разі надходження заяв і повідомлень про незаконне позбавлення волі й викрадення людини та під час огляду місця події;

– виокремлено і схарактеризовано чинники (інформація про особу злочинця та його місцеперебування; виявлені сліди злочину; одержані аналітичні дані), що визначають специфіку типових слідчих ситуацій, відповідні програми дій слідчого на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини;

удосконалено:

– криміналістичну характеристику незаконного позбавлення волі або викрадення людини відповідно до її основних елементів: на підставі аналізу статистичних даних, результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень; виокремлено, класифіковано й окреслено зміст способів підготовки (вибір об'єкта посягання, вивчення способу його життя, матеріального становища, підготовка транспорту, місця утримання, залучення співучасників), учинення (відкритого, таємного, шляхом обману) та приховування (знищення слідів на місці викрадення, маскування зовнішності, голосу, почерку, використання викраденого автотранспорту, залякування потерпілого або його вбивство, маскування злочину під подію, що не має ознак кримінальної протиправності) цих злочинів, типологію осіб злочинця та потерпілого, слідів злочину, його місця, часу й обстановки;

– наукові та практичні положення щодо реалізації завдань розслідування за допомогою ситуаційного підходу, шляхом комбінації (програми) слідчих (розшукових) дій, що складаються на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини й пов'язані з наявною інформацією про факт правопорушення, очевидців, особу потерпілого, підозрілих осіб, сліди злочину й інші обставини події;

– типізацію слідчих версій на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини на підставі виокремлення типових загальних слідчих версій щодо події кримінального правопорушення та окремих версій, які можуть стосуватися способів підготовки, вчинення і приховування злочину, його мотиву й інших обставин;

– шляхи вирішення проблемних питань стосовно проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі, викрадення людини, а також інших кримінальних правопорушень, які виникли у зв'язку з передачею експертних установ у комунальну власність і пов'язані з можливістю визнання доказів недопустимими (вони мають охоплювати: 1) необхідність нормативно-правового врегулювання правових, організаційних і фінансових засад проведення судово-психіатричної експертної діяльності; 2) визначення статусу державної спеціалізованої судово-психіатричної експертної установи Міністерства охорони здоров'я України та її територіальних філій як державної установи, що утворюється Міністерством охорони здоров'я України, належить до сфери його управління та очолює єдину систему державних спеціалізованих експертних установ судової психіатрії; 3) утворення територіальних філій цієї установи; 4) внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» та постанови Кабінету Міністрів України «Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз» від 30 березня 2011 року № 314);

дістало подальший розвиток:

– підходи до організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту (з'ясовують обставини, що мають значення в досудовому розслідуванні), огляду (місць викрадення, утримання, звільнення потерпілого, транспортних засобів), освідування (затриманої особи, потерпілого), обшуку (за місцями утримання та звільнення потерпілого, перебування злочинця), призначення експертиз (фоноскопічної, звуко- чи

відеозапису, біологічної, молекулярно-генетичної, судово-медичної, психологічної), слідчого експерименту (відтворення обставин захоплення, утримання потерпілого) під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, а також особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль особи, використання конфіденційного співробітництва, аудіо-, відеоконтроль місця;

– напрями вдосконалення взаємодії органів досудового розслідування з оперативними й іншими підрозділами на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини;

– рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, зокрема шляхом залучення різних категорій спеціалістів до проведення огляду місця викрадення/звільнення особи, обшуку, огляду предметів і документів, аналізу інформації з вилучених мобільних телефонів та комп'ютерної техніки, а також проведення судових експертиз (фоноскопічної, звуко- чи відеозапису, біологічної, молекулярно-генетичної, судово-медичної, психологічної тощо).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано в:

– *законотворчому процесі* – для вдосконалення законодавства, що стосується розслідування кримінальних проваджень, зокрема щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини (довідка Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 9 жовтня 2018 року № 04-18/8-1812), а також

шляхом особистої участі в розробленні законопроєктів № 2689 від 27 грудня 2019 року, № 1009 від 29 серпня 2019 року, № 2734 від 14 січня 2020 року);

– *правозастосовній практиці* – для підвищення ефективності розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 31 грудня 2020 року);

– *освітньому процесі* – у системі професійної освіти слідчих, під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Особливості розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Методика розслідування кримінальних правопорушень» тощо (акт Національної академії внутрішніх справ від 26 лютого 2021 року);

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини (акт Національної академії внутрішніх справ від 1 лютого 2021 року).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації висновки й положення, що становлять її новизну, розроблені автором особисто. З метою обґрунтування окремих положень дослідження використано праці інших учених, на які зроблено посилання. Частка дисертанта в методичних рекомендаціях «Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб» становить 15 % (розроблено початковий етап досудового розслідування вбивств за відсутності трупа, а також особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо безвісти зниклих громадян), а в методичних рекомендаціях «Огляд місця події у справах про грабежі та розбійні напади» – 35 % (розроблено рекомендації щодо проведення окремих видів огляду на відкритій місцевості, у приміщенні, у разі використання злочинцями автотранспорту й вогнепальної зброї).

Апробація результатів дисертації. Ключові положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і

міжвузівських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, засіданнях круглих столів і семінарі, а саме: «Криміналістичне забезпечення розслідування та розкриття злочинів» (Київ, 26 лютого 2010 року); «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (Київ, 24 вересня 2010 року); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (Одеса, 8 жовтня 2010 року); «Юридична наука: політичні, економічні та соціальні витоки сьогодення» (Київ, 29–30 жовтня 2010 року); «Роль права у забезпеченні законності та правопорядку» (Запоріжжя, 22–23 листопада 2010 року); «Правове і криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: сучасний стан, міжнародний досвід та перспективи розвитку» (Київ, 30 листопада 2010 року); «Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Харків, 23–24 лютого 2011 року); «II Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В. П. Колмакова» (Одеса, 18–19 березня 2011 року); «Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине» (Белгород, 25–26 марта 2011 года); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (Одеса, 28 жовтня 2011 року); «Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання» (Київ, 23 грудня 2011 року); «Актуальні проблеми виявлення та припинення злочинів» (Київ, 27 листопада 2014 року); «Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки» (Київ, 23 січня 2015 року); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (Київ, 5 липня 2017 року); «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (Київ, 24 листопада 2017 року); «Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків» (Київ, 14 листопада 2019 року); «Теорія та практика судово-експертної діяльності» (Київ, 27 листопада 2019 року); «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового

розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення» (Київ, 19 червня 2020 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (245 найменувань) і п’яти додатків на 34 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 266 сторінок, із них обсяг основного тексту – 206 сторінок.

РОЗДІЛ 1
НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

1.1. Стан наукових досліджень проблем криміналістичної характеристики та початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Обрання Україною курсу на європейську інтеграцію актуалізує необхідність розв'язання проблем забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і свобода, визнані в Україні найвищою соціальною цінністю. Забезпечення охорони цих та інших суспільних благ потребує від держави адекватних заходів реагування на кримінально протиправні діяння, зокрема незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

Злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є достатньо поширеними у світі. Щороку їх жертвами стають близько 15 тис. осіб. Зокрема, за даними МВС України, 2005 року за ст. 146 КК України було зареєстровано 178 злочинів, з них розкрито – 147 злочинів; 2006-го – 233, з них розкрито – 200; 2007-го – 256, з них розкрито – 197; 2008-го – 279, з них розкрито – 234, 2009-го – 338, з них розкрито – 273, 2010-го – 292, з них розкрито – 238, за 10 місяців 2011 року – 222, з них розкрито – 185. За даними Генеральної прокуратури України, 2013 року було зареєстровано 283 випадки незаконного позбавлення волі або викрадення людини, з них лише в 151 провадженні особам повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [35, с. 451].

Відповідно до офіційних даних Офісу Генерального прокурора, питома вага кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України, серед усіх облікованих кримінальних правопорушень проти волі, честі й гідності особи становила: 2015 року – 84,6 %, 2016-го – 78,5 %, 2017-го – 60,6 %, 2018-го – 64,4 %, 2019-го – 57,4 %, 2020-го – 58,1 %. Питома вага цих злочинів у середньому за період 2015–2020 років становить 67,3 %.

2015 року було зареєстровано 873 злочини, передбачені ст. 146 КК України, 2016-го – 576 (–34 %), 2017-го – 556 (–3,5 %), 2018-го – 605 (+8,8 %), 2019-го – 563 (–6,9 %), 2020-го – 414 (–26,5 %) (додаток А.1).

Результати вивчення практики дають підстави стверджувати, що розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини ускладнене низкою обставин, серед яких визначальними є активна протидія розслідуванню та недосконаліть кримінального процесуального законодавства. На жаль, частину законів в Україні приймають не на користь справі протидії злочинам, а, навпаки, для легалізації певних злочинних схем, ускладнення діяльності правоохоронних органів, створення інших можливостей для непритягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [104, с. 44]. На ефективності розслідування цих злочинів позначається і корупція, яку обґрунтовано визнають однією з наймасштабніших і найглобальніших проблем в Україні, а протидію різноманітним її виявам – пріоритетним завданням нашої держави [93; 96; 103; 158; 239].

В Україні реалізовано низку важливих кроків щодо реформування правового механізму протидії[1] незаконному позбавленню волі або викраденню людини. Це обумовлено насамперед початком військової агресії

[1] Система впливу на злочинність ґрунтується на понятійно-категоріальному апараті, у якому фігурують здебільшого такі терміни, як «протидія злочинам», «запобігання злочинам», «профілактика злочинів», «припинення злочинів» тощо. У кримінальному праві, кримінології, криміналістиці доволі давно триває активна дискусія з приводу їх змісту й доцільності застосування в різних випадках. Найширше значення має термін «протидія злочинності», оскільки якнайповніше охоплює різноманітні форми впливу на злочини, зокрема запобігання їм, а також їх виявлення, розкриття та розслідування [94, с. 157].

на Сході України та анексією Криму, оскільки саме за таких обставин фактично відбувається безконтрольне з боку правоохоронних органів позбавлення волі або викрадення людини, що набуває форми незаконного. Зокрема, прийнято Закон України «Про правовий статус осіб зниклих безвісти» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII, який визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти, і забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів [206].

Цим Законом запроваджено функціонування електронної бази даних у виді єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, яка призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної Законом № 2505-VIII інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невпізнані останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також інших даних, що використовують для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку. Водночас слід зазначити, що Закон України № 2505-VIII поширюється на суспільні правовідносини, пов'язані з набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти в умовах збройного конфлікту, у зв'язку з воєнними діями, заворушеннями всередині держави, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, іншими подіями, що можуть спричинити масову загибель людей, а також осіб, зниклих безвісти за будь-яких інших обставин, а отже, залишаються неврегульованими правові питання здійснення незаконного позбавлення волі або викрадення людини на підконтрольній території України.

Оскільки суб'єкт злочину незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого на Сході України або в анексованому Криму, не є загальним, законодавець у липні 2018 року доповнив КК України статтею 146-1 (Насильницьке зникнення), передбачивши, що таким є арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій

формі, вчинене представником держави, зокрема іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місцеперебування. У примітці до цієї статті визначено, що представником держави слід вважати службову особу, а також особу або групу осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави. Водночас здійснено розмежування, оскільки представниками іноземної держави є особи, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу в збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або особи, які обіймають посади в зазначених чи будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представники іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представники окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку становлять її державні органи й структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представники підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Новими положеннями ст. 146-1 КК України здійснено розмежування суб'єкта злочину ст. 146 і 146-1 КК України за ознакою службового становища. Наявні статистичні дані лише за 2020 рік, у яких обліковано 69 кримінальних правопорушень за цією статтею, з них 3 вже направлено до суду з обвинувальним актом [226].

Аналізований вид злочину може бути вчинено лише шляхом незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що згодом також трансформується в незаконне позбавлення волі. Водночас учені по-різному тлумачать терміни «незаконне позбавлення волі» та «викрадення людини».

Незаконне позбавлення волі – це позбавлення людини можливості вільного пересування або вибору місця пересування чи проживання шляхом застосування фізичного або морального насильства або обману, і викрадення людини, тобто умисне відкрите чи таємне заволодіння людини шляхом переміщення її з місця постійного або тимчасового перебування в інші місця, де її тримають інші особи протягом певного часу з метою отримання вигоди будь-якого характеру [149, с. 2]. Сутність незаконного позбавлення свободи полягає в протиправному утримуванні особи, яке своєю чергою полягає у створенні штучних перешкод (зв'язування, приковування ланцюгом, зачинення дверей тощо), що не дозволяють потерпілій особі вільно пересуватися в просторі й вибирати місце свого перебування [16, с. 180]. Незаконним позбавленням свободи слід вважати не будь-яке обмеження свободи пересування, а лише таке, що пов'язане з позбавленням можливості покинути певне місце, утримування людини в певному місці шляхом запирання, зв'язування тощо [220, с. 100].

Незаконним позбавлення волі є у всіх випадках, коли його здійснюють не відповідно до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [126].

Згідно зі ст. 5 Європейської конвенції з прав людини, нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

1) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

2) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

3) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо

обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

4) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

5) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічно хворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

6) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Обов'язковою ознакою складу злочину в його першій формі є місце: позбавлення волі може полягати в триманні особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати, або в поміщенні її в місце, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього. Таким місцем можуть бути як приміщення (кімната, камера, погріб тощо) чи комплекси приміщень (підвал багатоповерхового будинку, лікарня), так й інші місця (дах багатоповерхового будинку, транспортний засіб) чи місцевості (скеля, острів тощо) [126].

Незаконне позбавлення волі є триваючим злочином. Тому дії з утримання потерпілого в стані позбавлення волі, до яких винний приєднався після початку злочину й до його закінчення, є співвиконавством у цьому злочині [183, с. 432].

Викраденням людини пропонують вважати: заволодіння людиною будь-яким способом, поєднаним із переміщенням її з місця перебування, а переміщення людини означає здійснення активних дій, спрямованих на зміну місця її постійного або тимчасового перебування для поміщення в інше місце [115, с. 80]; заволодіння людиною шляхом її фізичного вилучення з постійного чи тимчасового місця перебування, мікросоціального середовища

(місця проживання, роботи, відпочинку, лікування тощо) будь-яким способом, усупереч чи без її волі [169]; відкрите або таємне заволодіння людиною, яку всупереч її волі переміщують із місця постійного чи тимчасового перебування до іншого місця, де її тримають інші особи протягом певного часу з метою отримання вигід майнового або немайнового характеру [201, с. 6].

Водночас найбільш повним і науково обґрунтованим видається положення, відповідно до якого викрадення людини означає заволодіння нею та незаконне переміщення її з одного місця, де вона вільно перебувала із власної волі, до іншого, що може виявлятися у формі:

1) відкритого заволодіння нею (коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюють викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій. Таке заволодіння може відбутися, скажімо, шляхом грабежу чи розбійного нападу);

2) таємного заволодіння (вчиненого за відсутності інших осіб щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій у зв’язку з малоліттям, перебуванням у безпорадному стані тощо);

3) заволодіння людиною, вчиненого шляхом обману чи зловживання довірою (скажімо, винна особа забирає людину з притулку для літніх на підставі підроблених документів);

4) заволодіння людиною внаслідок вимушено-добровільного передання її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що ганьблять їх, пошкодження чи знищення їхнього майна [183, с. 432–433].

Незаконне позбавлення волі, на відміну від викрадення людини, не потребує переміщення людини з одного місця в інше.

На противагу незаконному позбавленню волі, викрадення людини неможливе шляхом бездіяльності й може бути вчинене лише у формі активної дії [115, с. 77]. Саме за таким критерієм, що чітко відображає

активність чи пасивність дій винної у вчиненні відповідного злочину особи, і можна розмежовувати незаконне позбавлення волі від викрадення особи.

Слід додати, що незаконне позбавлення волі особи є складовою викрадення. Цілком поглинаючись ним, трансформується в одну зі стадій учинення відповідного кримінального правопорушення, що своєю чергою характеризує злочинність намірів конкретної особи, а також виокремлює такі характеристики, як: упевненість та бажання настання злочинного результату, спланованість таких діянь тощо.

Етимологічний, семантичний та логіко-юридичний аналіз основних і факультативних елементів об'єктивної сторони складу цього злочину уможливив, на думку В. В. Олішевського, формулювання низки принципових висновків, а саме:

1) злочинне діяння в разі викрадення людини містить три взаємопов'язані елементи: захоплення, переміщення й утримання;

2) викрадення людини завжди обумовлює її захоплення та вилучення з місця перебування;

3) переміщення людини полягає в її транспортуванні шляхом перенесення, переведення, перевезення в інше місце, що знаходиться на певній відстані від первісного;

4) утримання – це дії, спрямовані на перешкоджання бажанню людини залишити визначений для неї обмежений простір, у якому вона перебуває;

5) ці дії здійснюють усупереч волі та бажанню потерпілого, унаслідок чого людина втрачає здатність діяти за власним розсудом, і поєднані з насильством.

З огляду на це, В. В. Олішевський слушно стверджує, що викрадення людини – це навмисні протиправні дії, спрямовані на таємне або відкрите захоплення та вилучення живої людини зі звичного середовища перебування всупереч волі, переміщення та утримання в іншому місці, поєднані із застосуванням насильства чи обману [190, с. 8].

Водночас, на думку респондентів, терміни «незаконне позбавлення волі» та «викрадення людини» співвідносяться так: а) термін «незаконне позбавлення волі» вужче за «викрадення людини», оскільки для вчинення другого діяння необхідно вчинити перше, а вчинення першого може не продовжитися в друге (86,5 %); б) термін «викрадення людини» вужче за «незаконне позбавлення волі», оскільки внаслідок незаконного позбавлення волі порушують більше прав і свобод людини й громадянина – (3,7 %); в) ці терміни між собою не пов'язані (4,3 %); г) це синоніми (5,5 %) (додаток Б).

Викраденням особи, на наше переконання, є умисно вчинене, попередньо сплановане заволодіння особою шляхом протиправного позбавлення її волі та переміщення з місця перебування до місця, де її буде утримувати злочинець незалежно від мети цих діянь.

Незаконним позбавленням волі є протиправне вторгнення та фактичне обмеження волі будь-якої особи, що вчиняє злочинець шляхом переривання звичної життєдіяльності особи та насильницької (психічної чи фізичної) зміни бажаного способу життя в конкретний момент.

Ураховуючи зазначені положення в контексті розроблення проблем розслідування незаконного позбавлення волі чи викрадення особи, слід акцентувати, що викрадення особи також передбачає декілька стадій, які залежать від наміру злочинця, а також психологічного ставлення потерпілої особи до вчинюваних щодо неї дій, а саме:

1) фактичне обмеження волі особи, що мало певний алгоритм і план дій;

2) залякування, погрози чи фізичне обмеження можливості рухатися;

3) примусове переміщення відповідної особи до місця, на яке вказує злочинець (або, у разі фізичного обмеження волі, переміщення тіла живої людини, куди необхідно злочинцю).

В Україні досі не здійснено ґрунтовних дисертаційних або інших комплексних монографічних досліджень криміналістичної характеристики та

початкового етапу розслідування як незаконного позбавлення волі, так і викрадення людини.

Водночас у криміналістиці напрацьовано необхідне підґрунтя для таких досліджень. Його висвітлено, зокрема, у роботах В. В. Олішевського «Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів» (2005), Я. А. Соколової «Основні положення методики розслідування викрадення людини» (2009), О. Л. Авраменка «Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами» (2010), Л. Г. Д'яковського «Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою» (2017).

Праці В. В. Олішевського, передусім дисертація «Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів» (2005), становлять комплексне наукове дослідження проблем розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів [188–192]. У його дисертації міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій, які сформульовані відповідно до особливостей предмета злочинного посягання, механізму вчинення викрадень людей, практики їх розкриття, розслідування та попередження, вони мають елементи наукової новизни. У цій праці розроблено криміналістичну характеристику викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів, зокрема: здійснено класифікацію жертв викрадення людини, проаналізовані їх типові соціально-психологічні риси; визначено низку найтиповіших способів захоплення та вилучення жертви, її переміщення та утримання, подано їх класифікацію; досліджено мотиви й мету вчинення викрадень людей, а також вивчено особу злочинця; встановлено типові ознаки часу, місця, обстановки викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів; схарактеризовано найтиповіші знаряддя та засоби вчинення злочину, а також слідову картину злочину. Крім того, досліджено особливості діяльності, спрямованої на порушення кримінальної справи за ознаками цього злочину, визначено та проаналізовано

типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідні їм завдання розслідування, комплекси слідчих та інших дій. Також сформульовано рекомендації щодо планування й організації розслідування, проведення окремих слідчих дій, здійснення комплексного профілактичного впливу на елементи причинового комплексу злочинного діяння [190].

Напрацювання цього вченого безумовно мають вагоме значення, однак їх підготовлено вже понад 15 років тому, вони не враховують сучасних реалій судової практики, а також положення чинного кримінального процесуального законодавства й відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Крім того, дисертаційне дослідження зазначеного науковця частково стосується попередження відповідних злочинів, а також обмежена випадками вчинення таких кримінально протиправних діянь корисливим мотивом.

Дослідниця Я. А. Соколова підготувала дисертаційне дослідження за темою «Основні положення методики розслідування викрадення людини» (2009), а також низку інших праць [222–224]. У дисертаційному дослідженні на підставі результатів здійсненого узагальнення слідчо-судової практики, статистичних даних, вивчення літературних джерел проаналізовано структуру криміналістичної характеристики викрадення людини, розглянуто особливості її окремих елементів, які мають істотне значення для розроблення методики розслідування цього виду злочинів. Зокрема, надано характеристики способу викрадення людини, особи злочинця, особи потерпілого, типових слідів злочину. На підставі узагальнення судово-слідчої практики й вивчення криміналістичної літератури запропоновано авторську структуру способу вчинення викрадення людини. Удосконалено перелік обставин, які підлягають встановленню, та інших джерел доказів у справах цієї категорії. Залежно від наявності даних про обставини вчинення злочину й особу, яка вчинила викрадення людини, виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та окреслено їх зміст. Сформульовано типові слідчі версії, розглянуто тактику їх висунення та перевірки.

Планування визначено як важливу організаційну основу, що забезпечує впорядкованість розслідування. У роботі проаналізовано завдання, етапи й види планування під час розслідування викрадення людини, розглянуто особливості планування розслідування в разі здійснення викрадення людини за попередньою змовою групою осіб або організованою групою. Проаналізовано особливості початкового етапу розслідування викрадення людини. Сформульовано рекомендації щодо тактики проведення окремих слідчих дій (допитів, обшуків, відтворення обстановки й обставин події, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, судових експертиз). Розроблено перелік типових судових експертиз, які призначають у процесі розслідування цього виду злочинів. Визначено тактичні (проміжні) завдання розслідування викрадення людини, залежно від яких окреслено тактичні операції та висвітлено їх зміст: «Особистість викрадача», «Зв'язок викрадача з організованими формуваннями», «Склад і рольові функції злочинної групи», «Розшук і затримання викрадача», «Груповий обшук», «Соціальний статус жертви», «Розшук викраденої особи», «Зв'язки жертви», «Обставини (умови) викрадення людини», «Механізм здійснення (організації) викрадення людини», «Знаряддя злочину», «Віктимність жертви» [222, с. 18–21].

Наукові положення, розроблені Я. А. Соколовою, мають важливе значення для формування криміналістичної характеристики й початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Водночас вони стосуються лише викрадення людини та ґрунтуються на положеннях КПК України 1960 року. Крім цього, основні положення методики, які розробляла Я. А. Соколова, сформовано на підставі аналізу судової практики, яка існувала понад 11 років тому.

У наукових публікаціях О. Л. Авраменка узагальнено результати дослідження викрадень людей, вчинених злочинними групами. Вивчено їх сутність і відмітні особливості. На підставі аналізу теоретичних концепцій та практики висвітлено зміст основних елементів криміналістичної характеристики, виявлено й описано їх взаємозв'язки.

Дослідник запропонував типовий алгоритм слідчо-оперативних заходів на етапі реалізації матеріалів про викрадення людини, вчиненого злочинною групою. Розроблена автором програма спільних дій слідчого й оперативного працівників зі збирання доказів побудована на підставі передового досвіду, дає змогу визначити найефективніші шляхи провадження в кримінальній справі. Автор встановив, що криміналістична характеристика злочинних груп, які вчиняють викрадення людей, має такі елементи: відомості про вид злочинної групи, що здійснює викрадення людей, і її характеристика; відомості про особливості формування та функціонування злочинних груп; відомості про особу членів і лідерів злочинної групи. Крім цього, основними структурними елементами організованої злочинної групи, що спеціалізується на викраденнях людей, є: лідер групи, охоронці, бойовики, держатель «общака», допоміжний персонал.

На думку дослідника, порушення кримінальної справи й перехід до стадії досудового розслідування обумовлені процесуальною активністю органів розслідування. У деяких випадках під час встановлення причетності до викрадення людей організованими злочинними групами не варто поспішати з порушенням кримінальної справи, слід активно проводити оперативно-розшукові заходи. У цій ситуації непродумане порушення кримінальної справи може становити потенційну загрозу життю потерпілого. Ефективність взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування викрадення людей обумовлена домінуючим розвідувально-пошуковим і конспіративним характером оперативно-розшукової діяльності й переважно доказовою спрямованістю кримінально-процесуальної діяльності, яку реалізують гласно.

Підвищення ефективності взаємодії між слідчими й оперативними працівниками передбачає ознайомлення слідчого з наявними оперативними матеріалами й спільне розроблення плану їх реалізації; аналіз розслідування за реалізованими оперативними матеріалами з метою визначення типових

помилок і прорахунків; обговорення результатів проведення комплексних операцій, що охоплюють оперативно-розшукові заходи та слідчі дії [2–4].

Попри низку важливих практично орієнтованих положень наукових праць О. Л. Авраменка, його дисертація «Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами» (2010) також містить застарілі положення методики розслідування, не враховує положення сучасного кримінального процесуального законодавства, а також обмежена випадками викрадень людини, що вчиняють злочинні групи.

Вагоме значення для підготовки цього дисертаційного дослідження мали наукові праці Л. Г. Д'яковського [125–131], який підготував дисертацію за темою «Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою» (2017) [125; 126; 140]. У дисертації на монографічному рівні досліджено теоретичні й практичні положення розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою. На підставі системного аналізу наукових поглядів вчених й узагальнення оперативної, слідчої та судової практики представлено криміналістичну характеристику злочину. Визначено основні її структурні елементи. Аргументовано, що система рекомендацій з розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою, у сукупності з криміналістичною характеристикою досліджуваного злочину репрезентує себе як внутрішньовидова методика. Її виокремлення зумовлене учиненням злочину певним суб'єктом – організованою групою, що визначає певне наповнення його криміналістичної характеристики та специфіку організаційно-тактичного забезпечення процесу розслідування загалом.

Автор визначає типові способи учинення злочину, з'ясовує зміст обстановки злочину та його слідову картину, пропонує характеристику особи злочинця (членів організованої групи) та потерпілого. У роботі висвітлено зміст обстановки незаконного позбавлення волі та викрадення людини,

вчиненого організованою групою, шляхом дослідження її елементів: місця, часу й умов. Визначено криміналістично значущі ознаки особи злочинця (членів організованої групи) і потерпілого. Надано типову характеристику особи злочинця. Окреслено типову структуру організованої групи, що здійснює незаконне позбавлення волі та викрадення людини. Виокремлено основні віктимні групи потерпілих.

Визначено особливості організації розслідування незаконного позбавлення волі й викрадення людини. Досліджено типові слідчі ситуації, що виникають на певному етапі розслідування. Схарактеризовані форми взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів поліції під час розслідування кримінального правопорушення. Здійснено системний аналіз тактичних засад забезпечення розслідування злочину. Розроблено тактичні рекомендації з тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду, слідчого експерименту й допиту підозрюваного, потерпілого та свідка. Конкретизовано організацію і тактику огляду залежно від слідчих ситуацій, що склалися на початковому етапі розслідування. Визначено основні тактичні помилки й прорахунки, яких припускаються слідчі під час огляду. Зауважено, що слідчий експеримент є ефективним методом перевірки й уточнення доказової інформації. Зосереджено увагу на правильному визначенні учасників процесуальної дії, що дає змогу слідчому проводити експеримент швидко й ефективно, запобігаючи можливій протидії розслідуванню. Наголошено на невідкладності та вчасності проведення слідчої (розшукової) дії [126, с. 3–6].

Дослідження Л. Г. Д’яковського обмежено лише незаконним позбавленням волі або викраденням людини, вчиненим організованою групою. Отже, науковець не врахував усіх можливих суб’єктів цих суспільно небезпечних діянь та особливості інших способів вчинення зазначених деліктів. З огляду на зазначене, вичерпно не з’ясовано й інші елементи криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або

викрадення людини. У роботі цього автора розглянуто лише три слідчі (розшукові) дії: допит, огляд та слідчий експеримент.

Кримінально-правові положення, що можуть бути використані під час формування криміналістичної характеристики й початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, висвітлюють вчені в галузі кримінального права та кримінології. Тому на них слід обов'язково спрямувати увагу, адже А. А. Вознюк слушно зазначає, що під час розслідування злочинів важливе значення мають різні об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину (складу злочину): вони належать до обов'язкових елементів кримінально-правової, криміналістичної, кримінологічної та оперативно-розшукової характеристик злочинів, а також до обов'язкових складових предмета доказування в кримінальному провадженні [107, с. 45]. Мають рацію й інші вчені в тому, що криміналістична методика під час розроблення відповідних рекомендацій активно використовує кримінально-правові, кримінологічні й кримінальні процесуальні дані. Інформаційними джерелами криміналістичної методики є: наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду судово-слідчих органів, норми відповідних законодавчих й інших нормативних актів [165, с. 5].

З-поміж фундаментальних праць із кримінального права та кримінології слід виокремити монографію А. В. Андрушка «Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи» (2020) [16], а також інші його публікації [9–17].

У монографії на підставі аналізу кримінального законодавства України і 63 інших держав, юридичної літератури та судової практики здійснено спробу комплексного дослідження проблем запобігання і протидії посяганням на волю, честь, гідність особи. Засвідчено важливість забезпечення ефективної кримінально-правової охорони права на повагу до гідності людини й права на свободу та особисту недоторканність, закріплених у ст. 28 і 29 Конституції України. Розглянуто основні етапи

становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за такі посягання, прослідковано еволюцію наукових поглядів на питання протидії злочинам проти волі, честі й гідності особи. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України, досліджено проблемні аспекти диференціації кримінальної відповідальності за ці злочини, а також питання реалізації кримінальної відповідальності за такі діяння. Розглянуто кримінологічну характеристику злочинів проти волі, честі й гідності особи, з'ясовано особливості їх детермінаційного комплексу. Розроблено систему заходів запобігання цим злочинам на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях. На підставі здійсненого дослідження сформульовано низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення норм про відповідальність за злочини проти волі, честі й гідності особи [16, с. 2].

Не випадково працю А. В. Андрушка вважають фундаментальним науковим дослідженням, що має вагоме значення для розв'язання проблем побудови якісних кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти волі, честі й гідності особи, уточнення правил кваліфікації правопорушень цієї категорії, а також розроблення тактики й стратегії запобігання та протидії їм не лише в Україні, а й за її межами [100, с. 83].

З-поміж сучасних кримінологічних досліджень слід виокремити роботу Л. В. Кабанець, яка в дисертації «Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід» (2019) обстоює аргументи стосовно доцільності визначення викрадення людини як самостійного складу злочину, передбаченого окремою статтею КК України. Авторка розглянула загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини в Україні. Окреслила теоретико-прикладні основи підвищення ефективності запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини, що охоплює вдосконалення методів збирання оперативної інформації для

виявлення організованих структур, що вчиняють злочини проти особистої свободи особи, характеру їх діяльності, зв'язків між ними (зокрема транснаціонального характеру); дослідження методів, які вони використовують для самозахисту; створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах, які дають змогу «входити» в злочинні організації [149, с. 2–3], що може бути використане для вдосконалення криміналістичної тактики розслідування відповідних злочинів.

Дисертація А. С. Політової «Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України» (2007) є першим в Україні науковим дослідженням кримінальної відповідальності за злочини проти свободи особи. Автор визначає поняття «злочин проти свободи особи», «право на свободу», «право на особисту недоторканність», «незаконне позбавлення волі людини», «викрадення людини», «торгівля людьми», «рабство», «работоргівля». Висвітлено зміст основного безпосереднього об'єкта злочинів проти свободи особи, виокремлено особливості об'єктивної сторони незаконного позбавлення волі або викрадення людини, торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, незаконного поміщення в психіатричний заклад, а також рабства й работоргівлі; уточнено ознаки суб'єктивної сторони незаконного позбавлення волі або викрадення людини, торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, а також суб'єкта незаконного поміщення в психіатричний заклад. Проаналізовано кваліфікуючі ознаки посягань на свободу особи й відмежування їх від суміжних складів злочинів. Висловлено пропозиції з удосконалення чинного законодавства України, зокрема редакції ч. 1 і 2 статті про викрадення людини, ч. 1 статей про незаконне позбавлення волі людини, незаконне поміщення до психіатричного закладу, торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини, а також запропоновано редакцію статті про рабство й работоргівлю [201, с. 18].

Дисертацію О. О. Володіної «Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину)» (2003) присвячено проблемам

кримінальної відповідальності за викрадення людини. Здійснено аналіз історичного розвитку кримінального законодавства України й інших країн про відповідальність за викрадення людини. Детально розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки цього складу злочину. По-новому визначено поняття викрадення людини, яке запропоновано закріпити нормативно. Досліджено кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки цього складу злочину. Крім детального аналізу юридичних ознак викрадення людини, у роботі здійснено достатньо повну характеристику основних ознак незаконного позбавлення волі в обсязі, необхідному для порівняльного аналізу цих злочинів, на підставі якого встановлено критерії їх відмежування, встановлено різний ступінь їх суспільної небезпечності, обґрунтовано доцільність встановлення відповідальності за ці злочини в окремих статтях КК. Сформовано пропозиції стосовно подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства про відповідальність за викрадення людини [116, с. 18].

У дисертації В. Г. Кундеус «Кримінально-правова характеристика викрадення» (2004) проаналізовано теоретичні проблеми викрадення як кримінально-правової категорії. Розглянуто історичний розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за викрадення. Дослідження викрадення здійснюють на трьох рівнях: 1) на рівні конкретного складу злочину; 2) на рівні видової категорії; 3) на рівні родової категорії (родовий склад злочину). Проаналізовано конкретні склади злочинів, що передбачають відповідальність за викрадення, і здійснено класифікацію викрадення за двома підставами – за місцем, яке посідають ознаки викрадення в складі злочину, і за предметом посягання. На підставі розгляду об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретних складів злочинів встановлено ознаки родового складу злочину, запропоновано загальне визначення викрадення як родової категорії. Обґрунтовано доцільність використання в кримінальному праві не лише поняття «викрадення», а й «розкрадання». Встановлено співвідношення між категоріями «викрадення» і «розкрадання». З'ясовано, що ці категорії не є тотожними, однак і

протиставляти їх не слід, кожне із цих понять у певному аспекті ширше за інше, проте частково вони можуть і збігатися за обсягом. Сформульовано пропозицію щодо подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства України [168, с. 18].

Дослідження вчених у галузі кримінального права та кримінології можна застосовувати для розроблення проблем доказування у відповідних кримінальних провадженнях, а також для визначення типовості слідчих ситуацій у досудовому розслідуванні, необхідності проведення відповідних процесуальних дій, зокрема призначення конкретних видів судових експертиз. Не випадково вчені зазначають, що кримінально-правова характеристика має важливе значення і в методиці розслідування злочинів, і в процесі доказування [109, с. 64], її розглядають у нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковою характеристиками [102, с. 154]. Фактично кримінально-правова характеристика є складовою методики розслідування цього злочину. Вона має тісні кореляційні зв'язки насамперед із криміналістичною характеристикою [95, с. 258]. Криміналістична характеристика пов'язана з елементами інших характеристик і використовує їх відомості [163, с. 577].

Отже, дослідження вчених у галузі кримінального права та кримінології стосуються лише певних аспектів криміналістичної характеристики та початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, формуючи її основи.

За результатами аналізу наукових праць, які є необхідним підґрунтям для дослідження сучасних проблем криміналістичної характеристики й початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, можна дійти таких висновків: 1) частина з них висвітлює положення основ методики розслідування, що ґрунтувалися на нормах КПК 1960 року, тому не враховують положення КПК 2012 року; 2) більшість праць не враховують сучасних реалій злочинності в цій сфері

(насамперед подій на Сході України, а також певних недоліків реформування органів кримінальної юстиції); 3) деякі дослідження обмежені способом, категорією суб'єкта, мотивами чи іншими елементами досліджуваних діянь, а тому є неповними; 4) у частині робіт не висвітлено низку важливих питань початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що стосуються алгоритму дій слідчого, спрямованих на вирішення типових слідчих ситуацій, взаємодії слідчих й оперативних підрозділів, тактики проведення слідчих (розшукових) дій тощо.

Водночас можна дійти висновку, що досі не здійснено комплексного дослідження проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини відповідно до чинних кримінальних процесуальних норм і даних сучасної криміналістичної характеристики цих кримінально-протиправних діянь.

Таке дослідження є необхідним для формування методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Учені слушно зауважують, що криміналістична методика – це система наукових положень і рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування й запобігання окремим видам злочинів. У методиці розслідування окремих видів злочинів об'єднавчим принципом постають видові особливості складів злочинів, найтиповіші способи їх учинення. Науковою основою криміналістичної методики є наявність спільності ознак у структурі кожного виду злочинів [165, с. 3–4].

Попи різноманітність наявних методик, вони мають і типові елементи. Система таких елементів утворює структуру окремих методик.

До них можуть належати:

1) криміналістична характеристика злочинів цього виду;

2) обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальному провадженні;

3) особливості виявлення ознак певного виду злочинів;

4) дії на етапі відкриття кримінального провадження;

5) тактика слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій;

6) профілактичні дії слідчого [165, с. 5].

Формування засад методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини ґрунтується на криміналістичній характеристиці цього злочину.

Криміналістичною характеристикою вважають систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів [165, с. 10–11].

На підставі аналізу й узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів певного виду можна констатувати, що цією основою є криміналістична характеристика злочину. Це інформаційна система, що об'єднує криміналістично важливі й закономірно взаємозалежні ознаки, виявлені в процесі узагальнення практики розслідування та судового розгляду певної категорії злочинів і виражені в певній їх сукупності, виокремленій відповідно до об'єктивно наявних закономірностей [190, с. 8–9].

Криміналістична характеристика цих злочинів – це ґрунтована на матеріалах судово-слідчої практики криміналістично значуща інформаційна система окремої категорії суспільно небезпечних діянь, що має розшукове значення та може бути використана в кримінальному провадженні [126, с. 171].

На переконання В. В. Олішевського, оскільки структура криміналістичної характеристики викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів, є типовою та поширюється на переважну більшість випадків подій злочинів цього виду, до визначальних її елементів слід відносити: предмет злочинного посягання; дані про особу злочинця, мотиви й мету його злочинної поведінки; відомості про спосіб, час, місце, обстановку

та механізм вчинення злочину, знаряддя і засоби вчинення злочину, а також слідову картину [190, с. 8–9].

Однак перелік таких елементів криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини потребує уточнення. До них необхідно відносити: відомості про особу злочинця та потерпілого, спосіб учинення злочину, обстановку злочину, типові сліди.

1.2. Способи незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Спосіб вчинення злочину належить до об'єктивної сторони складу злочину, тобто обставин, які підлягають доказуванню в будь-якому кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Він має суттєве значення і в методиці розслідування окремих видів злочинів, оскільки є елементом її криміналістичної характеристики, а отже, фактичною базою для висування та перевірки версій, виконання інших завдань розкриття та розслідування цих злочинів.

Спосіб вчинення злочину посідає важливе місце в криміналістичній характеристиці злочину, оскільки визначає напрями досудового розслідування.

У загальноприйнятому криміналістичному розумінні способом вчинення злочину є спосіб дій злочинця, який виявляється в певній взаємопов'язаній системі дій та прийомів підготовки, вчинення і приховування злочину. Він детермінований низкою об'єктивних факторів, зокрема, умовами зовнішнього середовища, у якому вчиняють ці злочини, і суб'єктивних факторів, які стосуються характеристики особи злочинця.

До об'єктивних факторів, що позначаються на способі вчинення злочину, належать: особливості місця та обстановки; час вчинення; знаряддя вчинення (наприклад, холодна або вогнепальна зброя); наявність зв'язку з предметом посягання або відносин злочинця з потерпілою особою тощо.

Суб'єктивними факторами, що обумовлюють спосіб вчинення злочину, є: мета злочину, оскільки вона визначає в загальному вигляді засоби й умови її досягання; наявність у злочинця професійних знань, умінь і навичок; соціальні, психологічні, фізіологічні або фізичні особливості злочинця [185, с. 17].

Відомості про типовий спосіб вчинення злочину як сукупність кількісних і якісних ознак надають можливість встановити коло причетних осіб, засоби вчинення злочину, залишені злочинцем сліди й інші обставини вчинення злочину.

У контексті незаконного позбавлення волі або викрадення людини типовий спосіб вчинення злочину цього виду, на нашу думку, необхідно розглядати як систему дій з його підготовки, вчинення та приховання. Ця система дій обумовлена зовнішнім середовищем і психофізіологічними властивостями злочинців та потерпілих і супроводжується застосуванням заздалегідь підготовлених знарядь, засобів, а також урахуванням місця та часу вчинення злочину [37, с. 440–442].

За результатами аналізу слідчої та судової практики можна виокремити типові способи незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що виявляються в певних моделях поведінки злочинців під час підготовки, здійснення та приховання злочину, тобто на його окремих етапах.

Перший етап (підготовка до вчинення злочину) передбачає: вибір об'єкта посягання – людини, збирання відомостей про неї; розроблення плану викрадення або позбавлення волі[1]; підбір й організацію співучасників злочину, розподіл між ними ролей і завдань, підготовку знарядь, транспорту, місць утримання та інших засобів вчинення злочину.

Другий етап (вчинення злочину) – безпосереднє захоплення, переміщення та насильницьке утримання людини у визначеному місці, здійснення фізичного або психічного насильства над потерпілим або

[1] У широкому значенні план вчинення злочину можна вважати заздалегідь окресленою програмою заходів із вчинення злочину, що передбачає порядок і терміни їх здійснення (алгоритм, послідовність дій співучасників) [92, с. 160].

психологічний вплив на його близьких; отримання предмета викупу або майнових прав і реалізація інших злочинних інтересів.

Третій етап (приховання злочину) – уживання заходів для приховання слідів злочину й участі в ньому конкретних осіб. Слід зазначити, що заходи з приховування злочину можуть передувати його вчиненню, у разі попереднього його планування, застосовуватися під час або після його вчинення залежно від обстановки вчинення. Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень виявлено, що в 66 % випадків злочинні дії здійснювали з підготовкою до їх вчинення, уживали заходів з приховання злочинних дій; у 29 % випадків не було дій злочинців з підготовки, що свідчить про спонтанний характер виникнення фактичного наміру злочинних дій, водночас уживали заходи щодо приховування злочину; у 5 % випадків не було дій ні для підготовки, ні для приховання незаконного позбавлення волі й викрадення людини (додаток В).

Розглянемо докладніше зазначені етапи.

Обираючи об’єкт посягання (людину), злочинці враховують: статеві, вікові та психологічні характеристики обраної жертви (фізичні особливості, довірливість до людей чи обережність; комунікабельність, легкість встановлення психологічного контакту або навпаки замкнутість тощо); спосіб життя (наприклад, маршрути пересування та місця проведення дозвілля; звичайний час залишення помешкання і повернення додому; матеріальне становище особи, інші обставини, які можуть полегшити або ускладнити викрадення); можливості настання в кожному конкретному випадку непередбачених наслідків (випадкова поява сторонніх осіб, їх втручання в дії злочинців; випадкові несправності транспортного засобу, що використовують для викрадення; інші обставини, які можуть ускладнити або перешкодити реалізації злочинного наміру) [209, с. 27].

Наприклад, плануючи викрадення людини для насильницького залучення до праці (рабства), злочинці враховують не лише фізичний стан майбутньої жертви, можливість швидкого подолання опору потерпілих, а й

відсутність осіб, які можуть організувати їх розшук [2, с. 445–450]. Для ефективного учинення таких кримінальних правопорушень злочинці часто реалізують злочинний намір за попередньою змовою групою осіб для полегшення подолання фізичного опору людини. Наприклад, 6 червня 2019 року Довгинцівський районний суд м. Кривого Рогу виніс вирок у справі № 211/4433/16-к, де зазначив: *реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА_1, за попередньою змовою зі співучасником злочину ОСОБА_8, усупереч встановленому Конституцією України праву на свободу пересування, близько 10 год 30 хв 6 червня 2016 року, побачивши поблизу будинку № 8 за АДРЕСА_3 в Довгинцівському районі м. Кривого Рогу ОСОБА_3, із застосуванням фізичної сили, проти волі ОСОБА_3 помістили його до салону автомобіля і в такий спосіб викрали останнього, чим обмежили його свободу вільно пересуватися* [67].

Збирання відомостей щодо об’єкта викрадення здійснюють злочинці найчастіше через знайомих, колег потерпілого, його родичів, сусідів, знайомих, соціальні мережі тощо. Способи отримання відомостей бувають різні: від прямих погроз фізичним насильством – до оплати послуг за отриману інформацію, а збирання відомостей здійснюють у тих випадках, коли злочинець (злочинці) незнайомий або мало знайомий з потерпілим [48, с. 27–32]. Слід зауважити, що значний обсяг інформації про майнове становище потерпілої особи чи її близьких осіб злочинці отримують шляхом використання соціальних мереж і відкритих баз даних.

З метою конкретизації планування злочинці кожному співучаснику злочинної групи пояснюють його роль і завдання (наприклад, підшукують одне (або декілька) приміщення, у якому планують утримувати потерпілого, визначають, хто буде керувати автомобілем у момент здійснення викрадення, відповідального за переговори в разі корисливої мети вчинення злочину тощо).

Якщо незаконне позбавлення волі або викрадення людини вчиняють з метою здійснення зґвалтування або дій сексуального спрямування, то

здебільшого плану вчинення злочину немає. Зазначене зумовлено тим, що бажання вчинити злочин виникає в злочинця несподівано і переважно в стані сп'яніння. *Наприклад, 17 травня 2019 року Марківський районний суд Луганської області у справі № 417/5331/18 встановив: 5 грудня 2015 року в період часу з 10 до 14 год ОСОБА_1 перебував у будинку АДРЕСА_3, що належить ОСОБА_2, і вживав спиртні напої з двома невстановленими особами й ОСОБА_3 і ОСОБА_4. Маючи умисел на незаконне позбавлення волі, ОСОБА_4 з метою його викрадення, обвинувачений та двоє невстановлених осіб у присутності власниці будинку ОСОБА_2 повідомили ОСОБА_4, що приїхали за ним. Потерпілий, усвідомлюючи, що його можуть викрасти, вибіг з будинку та почав тікати. Наздогнавши його на території домоволодіння АДРЕСА_4, обвинувачений та двоє невстановлених осіб, діючи за попередньою змовою між собою, з корисливих мотивів, посадили ОСОБА_4 на заднє сидіння автомобіля ВАЗ-2121, д/н НОМЕР_1, та повезли до лінії кордону України, яка проходить на відстані 2 км на схід від с. Каськівка Марківського району Луганської області* [77].

Відповідно до інформації стосовно засуджених осіб за ст. 246 КК України у 2020 році, 17,2 % із них перебували під час вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння (додаток А.4).

Розробляють детальний план злочину переважно в тих випадках, коли викрадення здійснює злочинна група. Здебільшого це здійснює організатор групи – особа, яка має злочинний досвід або авторитет серед інших членів групи. За даними вчених-криміналістів, 67 % викрадень людей передбачали підготовчий етап, протягом якого злочинці вивчали й оцінювали можливу обстановку вчинення злочину. Тому закономірним виявився й результат: у 81 % випадків викрадення відбулося без ускладнень, і лише в 19 % випадків трапився ексцес, причиною якого були дії свідків чи потерпілих [112, с. 24].

Водночас на кінцевій стадії досудового розслідування в 59 % проаналізованих кримінальних проваджень підозрюваними були одночасно дві особи, ще в 17 % – три й більше осіб. Водночас у 24 % матеріалів був

лише один підозрюваний. Цей факт дає підстави стверджувати, що цей вид злочину здебільшого вчиняють декілька зловмисників, оскільки це дає змогу якомога швидше й непомітно зламати волю потерпілого або здійснити на нього фізичний вплив, достатній для підкорення (додаток В).

Такі дані підтверджує інформація стосовно складу засуджених за ст. 246 КК України, відповідно до якої 82,7 % вчиняли злочини в складі групи осіб (додаток А.4).

Другий етап відмітний такими факторами.

Спосіб вчинення злочину здебільшого визначається метою, рівнем підготовленості й кількістю викрадачів. Це можуть бути як дії, що мають насильницький характер, так і зловживання довірою або й обман потерпілого. Наприклад, Бердянський міськрайонний суд Запорізької області у вироку від 16 серпня 2019 року в справі № 310/1098/18 зазначає: *допитавши обвинуваченого, потерпілого, свідків, дослідивши надані прокурором докази, суд доходить висновку про доведеність обвинувачення у вчиненні ОСОБА_1 злочину, що йому інкримінується, а саме незаконного позбавлення волі, вчинене щодо двох чи більше осіб. Так, потерпілий ОСОБА_5 суду повідомив, що в кінці серпня 2017 року, коли він спав у себе вдома в м. Мелітополі Запорізької області, близько півночі його розбудив ОСОБА_21, який був ще з двома чоловіками, який повідомив, що на прохання сестри їм потрібно з ним поговорити, і запропонували поїхати до церкви. На це він погодився, після чого його посадили в автомобіль і повезли в невідомому напрямку, їхали довго, казали, що їдуть до церкви на молитву. Привезли до Бердянська, закрили під замок, сказали, що тепер він буде там жити. Згодом ОСОБА_21 йому пояснив, що його привезли до реабілітаційного центру, де будуть лікувати від алкозалежності на прохання його сестри. Зі слів потерпілого, він першим опинився в Центрі, потім привезли ще 6–7 осіб* [60].

Після викрадення або незаконного позбавлення волі основна лінія поведінки злочинців зводиться переважно до залякування потерпілих (чи

їхніх родичів) з метою схиляння їх до певних дій. Як засоби чинення тиску обирають здебільшого такі, на які потерпілий, на думку злочинців, не може не заважати, наприклад: погроза спричинення потерпілому шкоди (зокрема позбавлення життя); погроза спричинення шкоди близьким родичам викраденого; погроза розголошення компрометаційних відомостей. Вибір способу може залежати від мотивів і мети злочинців.

Найпоширенішим способом незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою, є застосування безпосередньо до потерпілого фізичного насильства (84 %). Нерідко злочинці під час учинення злочину застосовують: 1) компрометацію і шантажування (14 %); 2) обман (9 %); 3) погрози життю та здоров'ю щодо потерпілого, членів його сім'ї та близьких (82 %) [126, с. 171].

Для отримання викупу викрадачі намагаються встановити зв'язок з родичами або товаришами потерпілого. Причому в більшості випадків зв'язок встановлювали безпосередньо члени групи, подеколи використовували посередників. З метою отримання неправомірної вигоди злочинці переважно застосовували до потерпілих психічне й фізичне насильство. Наприклад, у вироку Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 11 жовтня 2018 року у справі № 344/5376/18 зазначено: *ОСОБА_4, ОСОБА_6 та ОСОБА_5 2016 року, перебуваючи в м. Івано-Франківську, діючи з корисливих спонукань, спільно розробили злочинний план про незаконне позбавлення волі алко- й наркозалежних осіб із маскуванням злочинної діяльності під виглядом надання допомоги цим особам у реабілітаційних центрах. Далі ОСОБА_7, ОСОБА_5 та ОСОБА_6, діючи узгоджено між собою, переслідуючи мету незаконного збагачення, до 9 грудня 2017 року, протягом тривалого часу, незаконно, проти волі потерпілих утримували в приміщенні будинку № 16-Д по вул. Целевича в м. Івано-Франківську чотирьох осіб, а саме: ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, а в будинку № 46 по вул. Лесі Українки в с. Угринів Тисменицького району Івано-Франківської області – двох осіб, а саме:*

ОСОБА_12 та ОСОБА_2, які не мали змоги вільно залишити ці домоволодіння, чим незаконно позбавили їх волі протягом тривалого часу. Ці дії ОСОБА_4, ОСОБА_5 та ОСОБА_6 створили умови для отримання неправомірної вигоди та призвели до отримання грошових коштів від родичів ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12, ОСОБА_2 під виглядом плати за здійснення лікування від наркоманії та алкоголізму [69].

У 72 % випадків, зазначає В. В. Олішевський, вимоги викрадачів про виплату викупу або боргу пред'являли родичам потерпілого, його друзям або колегам телефоном, рідше (у 14 % випадків) – за допомогою письмового звернення, в інших випадках – шляхом особистого контакту з близькими потерпілого, за допомогою аудіозапису звернення викраденого [192, с. 146].

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що найчастіше осіб викрадають не без конкретної мети, а з корисливими мотивами (81 %), з метою подальшого направлення у сферу сексуального/трудового чи іншого рабства (11 %) і внаслідок виконання службових обов'язків (8 %). Корисливий мотив як найпоширеніший чітко пояснює мету злочинця та безпосередньо пов'язаний з матеріальним становищем потерпілого, що очевидно навіть на початковому етапі розслідування.

У деяких випадках викрадення здійснювали з метою використання викрадених для випрошування, задоволення сексуальних потреб викрадачів. Наприклад, *25 березня 2019 року Новотроїцький районний суд Херсонської області виніс вирок у справі № 653/3286*/15-к, під час аналізу обставин якої стало відомо таке: *ОСОБА_2 8 липня 2015 року близько 19 год 30 хв, перебуваючи разом з ОСОБА_3 поруч з вул. Слободка в м. Геніческу Херсонської області між будівлею № 1 та залізничним мостом через протоку Тонку, з метою задоволення статевої пристрасті та у зв'язку з відмовою останньої вступити з ним у статевий акт добровільно, щоб здолати її протидію, став висловлювати погрози застосувати фізичне*

насилля щодо ОСОБА_3 та стосовно її рідних. Оскільки раніше ОСОБА_2 неодноразово застосовував таке насилля, був значно фізично сильнішим за ОСОБА_3 і будь-кого з членів її сім'ї, крім того, оскільки вони обидва перебували в безлюдному місці в пізній час доби, висловлені погрози сприйняті останньою як реальна загроза власному здоров'ю або життю, аналогічно і її близьким, і в такий спосіб ОСОБА_2 залякав потерпілу, паралізувавши її волю. За таких умов, будучи впевненою, що в разі її відмови виконати вимоги ОСОБА_2, він негайно реалізує всі висловлені погрози, ОСОБА_3 задовольнила неприродним способом статеву пристрасть ґвалтівника [79].

Подальше направлення викрадених осіб у сферу сексуального/трудового чи іншого рабства останніми роками стає дедалі поширенішим серед зловмисників, оскільки, з огляду на збільшення кількості промислових виробників у світі, тенденції у сфері проституції, медицини, будівництва й інших галузях, де неможливою є заміна людини на робота, – викрадена людина з пригніченої волею та без жодних документів стає зручним інструментом у сфері праці (додаток В).

Переговори злочинці ведуть переважно з телефонів-автоматів, а також зі стільникових телефонів, що належать викраденим. Це має ускладнити пошук злочинців або встановлення місць утримання потерпілих. Під час бесід з родичами викрадених осіб розмова зі злочинцями здебільшого стосується питань щодо суми викупу та процесу його передання. Зміст записок, що направляють родичам і колегам, майже такий самий, як і телефонних вимог.

Здійснюючи викрадення людини для отримання викупу, злочинці в більшості випадків ознайомлені із фінансовими можливостями викраденого та його родичів, тому висувають вимоги, які реально можуть бути виконані. Хвилюючись за життя і здоров'я своїх близьких родичів, потерпілі природно прагнуть виконати вимоги злочинців та не повідомляють про подію в правоохоронні органи. *Наприклад, Оболонський районний суд м. Києва у*

справі від 10 квітня 2007 року № 1-6 за вчинення злочинів, передбачених ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 364 КК України, було засуджено злочинну групу, члени якої з метою викупу викрали В., шляхом обману вивезли потерпілого за межі м. Києва, де й утримували проти його волі. Вину злочинного угруповання доводили показання свідка К. про те, що про факт вчинення злочину він дізнався від батька потерпілого – Н., який просив К. про допомогу у визволенні сина. Також він був свідком зустрічі Н. з підсудними, які відвезли Н. у таксі в невідомому напрямку. Крім того, К. пояснив, що ні батько, ні він не зверталися за допомогою в правоохоронні органи, оскільки отримали від викрадачів відповідну погрозу-попередження [81].

Для отримання викупу злочинці, по-перше, використовують схованки або заздалегідь підготовлені місця, щоб уникнути безпосереднього контакту з родичами викраденого. По-друге, передання викупу можуть здійснювати в громадських місцях, де контакт злочинців і родичів не приверне уваги та є більше можливостей безперешкодно зникнути після отримання викупу. *Наприклад, Шевченківським районним судом м. Львова у справі від 29 червня 2010 року № 1-52/10 був засуджений за ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 263 КК України громадянин Т., який з метою примусу до виконання цивільно-правових обов'язків (повернення боргу) в приміщенні офісу прив'язав потерпілого О. до стільця, зачинив його на ніч у цьому приміщенні, а зранку відпустив за умови повернення боргу. Наступного дня під час зустрічі в кафе «Каприз» гр. Т. був затриманий працівниками правоохоронного органу під час передання викупу* [88]. По-третє, використовують електронні платіжні системи (e-money), які офіційно не застосовують у країні як грошові одиниці, зокрема BitCoin, а для збереження конфіденційності застосовують «біткоїн-міксер», що в одній транзакції змішує на вході біткоїни різних користувачів і здійснює одночасно значну кількість платежів, що ускладнює їх зіставлення.

В абсолютній більшості злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини елементом способу вчинення злочину було його приховання. Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень

виявлено, що лише у 5 % випадків немає дій етапу приховання незаконного позбавлення волі та викрадення людини (додаток В).

Серед чинників, що впливають на вибір суб'єктами певного комплексу прийомів приховання, важливе місце належить мотивам і меті викрадення та обстановці вчинення злочину. Наприклад, якщо в момент учинення злочину є або можуть бути свідки, то злочинці маскують свою поведінку шляхом створення враження, що відбувається некримінальна подія. Загроза бути викритими також зумовлює застосування злочинцями такого способу приховання, як швидке зникнення з місця вчинення злочину, тому майже не використовують такий спосіб приховання, як знищення слідів на місці злочину (місце викрадення).

Способи приховування злочинів цього виду вирізняються різноманітністю і навіть певною «витонченістю». До них належать: розроблення детальних планів приховання злочину; спостереження за поведінкою майбутніх жертв, використання тайників; маскування зовнішності, голосу, почерку; використання мобільних пристроїв без можливості їх ідентифікації або відповідного програмного забезпечення; незаконне заволодіння автотранспортними засобами; залякування потерпілих та їх родичів з метою попередження звернення в правоохоронні органи; розвідка їх діяльності з розкриття аналогічних злочинів. У деяких випадках з метою приховання злочину здійснюють маскування під працівників цих органів, обґрунтовують свою діяльність найцинічнішою, неправдивою версією. *Наприклад, 19 березня 2019 року Приморський районний суд м. Одеси виніс вирок у справі № 522/21880/14-к, у якому було зазначено: реалізуючи свій спільний злочинний умисел, 20 вересня 2014 року в ранковий час ОСОБА_1 під'їхала до будинку АДРЕСА_2 на автомобілі сірого кольору «Subaru», д/н НОМЕР_1, у якому мали намір утримувати ОСОБА_4. Згодом ОСОБА_1 перебував за кермом зазначеного автомобіля біля готелю «Зеніт». Особи, що діяли спільно з ним, були одягнені в спеціальні костюми чорного кольору, з написом на спині білого кольору «СБУ», а також маски для*

обличчя чорного кольору, підійшли до ОСОБА_4 й завдали йому ударів автоматом і пістолетом у ділянку голови й тіла, чим спричинили йому тілесні ушкодження, намагалися заштовхати останнього до автомобіля [85].

Підсумовуючи розгляд питань, пов'язаних із характеристикою типових способів незаконного позбавлення волі або викрадення людини, можемо дійти таких висновків. Типовий спосіб незаконного позбавлення волі або викрадення людини умовно передбачає такі етапи, як підготовчий, вчинення (здійснюваний) та приховання.

До типових способів підготовки цього виду злочинів належать: збирання інформації про особу жертви, її оточення, спосіб життя, матеріальне становище тощо.

Спосіб безпосереднього вчинення злочину залежить від його мети, рівня підготовленості й кількості викрадачів. Це можуть бути як дії, що мають насильницький характер, так і зловживання довірою або обман потерпілого. Як засоби впливу на жертву застосовують загрозу спричинення шкоди потерпілому аж до позбавлення його життя; загрозу завдання шкоди близьким родичам викраденого; загрозу розголошення компрометаційних відомостей. У будь-якому разі вибір певного способу дії завжди залежав від мотивів і мети злочинців.

До типових способів приховування злочинів цього виду належать: розроблення детальних планів приховання злочину; спостереження за поведінкою майбутніх жертв, використання тайників; маскування зовнішності, голосу, почерку; незаконне заволодіння автотранспортними засобами; залякування потерпілих та їхніх родичів з метою попередження звернення до правоохоронних органів; розвідка їхньої діяльності з розкриття аналогічних злочинів [2, с. 445–450]. У деяких випадках з метою приховання злочину здійснюють убивства, попри виконання всіх вимог.

1.3. Характеристика осіб, які вчиняють незаконне позбавлення волі або викрадення людини, та потерпілих

Вивчення особи злочинця за кримінальними провадженнями, розпочатими за ст. 146 КК України, має суттєве значення для розроблення криміналістичної характеристики цього виду злочинів й ефективної методики його розслідування.

Особу злочинця вивчають за ознаками віку, статі, сімейного стану, судимості, працевлаштування, освітнього рівня, громадянства, національності тощо. Ознаки особи злочинця в криміналістиці вивчають для розроблення методики їх розслідування [99, с. 81]. Мають рацію вчені в тому, що ознаки особи злочинця і злочинних груп як важливий елемент криміналістичної характеристики злочинів визначають особливості планування та проведення слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів гласного й негласного характеру в процесі досудового розслідування цієї категорії злочинів [111, с. 101]. Кримінально-правові ознаки злочинних об’єднань мають значення передусім для кваліфікації злочинів, учинених у співучасті, а також становлять інтерес для кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики та кримінології, оскільки їх застосовують під час виявлення, документування, розслідування злочинів, учинених злочинними об’єднаннями, а також запобігання їм [98, с. 181].

Певний інтерес у практичному аспекті становить аналіз інформації про особу злочинця з урахуванням статі й вікових показників злочинців. Вони визначають фізичний стан і можливості особи, коло її потреб й інтересів, життєвих установок, орієнтацій, прагнень та бажань, реакцію на різноманітні конфліктні ситуації, мотивацію злочинної поведінки тощо.

Питання виокремлення ознак особи злочинця вчені розглядають упродовж тривалого часу. Зокрема, диференціація та правильна розстановка акцентів дасть змогу сформувати загальне уявлення про характерні ознаки

особи злочинця, що вчиняє викрадення інших осіб, або протиправне обмеження волі.

На думку Б. М. Головкіна, аналіз комплексу ознак, які охоплені поняттям «кримінально-правова характеристика особи злочинця», дає підстави для висновку про генезис злочинного посягання, глибину й стійкість антисуспільної спрямованості злочинця, його суспільну небезпечність [123, с. 36, 46].

У питанні надання характеристики особі злочинця, що вчиняє незаконне позбавлення волі або викрадення людини, слід акцентувати увагу не тільки на певному переліку суб'єктних характеристик, що визначений у рішеннях національних судів, а також і на позиції вітчизняних учених. У науковій літературі зазначають, що розглядуваний злочин (передусім викрадення людини) здебільшого вчиняють з корисливих мотивів [113, с. 139; 121, с. 135; 150, с. 143, 146; 186, с. 173; 188, с. 90, 93; 208, с. 54, 93; 241, с. 241].

Деякі дослідники уточнюють, що в абсолютній більшості випадків ідеться про прагнення винних отримати викуп за звільнення потерпілої особи [35, с. 453; 123, с. 135; 241, с. 241].

Згідно з даними В. В. Голіни та В. С. Батиргареєвої, з метою одержання викупу вчиняють до 70 % розглядуваних посягань [123, с. 135]. Ще більші показники (80 і 82 % відповідно) озвучують у своїх дослідженнях З. Л. Шхагапсоєв [241, с. 241] та Г. Л. Д'яковський [126, с. 171].

Слід зазначити, що мотиви під час вчинення відповідних кримінальних правопорушень є доволі різноманітними, проте ми поділяємо думку про те, що значну частку відповідних злочинів учиняють з метою отримання наживи в певний спосіб. У проаналізованих вище рішеннях суду виявлено, що органи правосуддя системно використовують аргументацію щодо корисливого мотиву вчинення відповідних злочинів, без наведення як прикладу конкретних аргументів (серед об'єктивно прийнятних версій фігурує незаконне обмеження волі особи, що зобов'язалася повернути злочинцеві

грошові кошти й, не виконавши такі зобов'язання, потрапила під злочинний вплив).

Крім того, зазначають вчені, не підтверджуються дані тих дослідників, які засвідчують, що такий злочин нерідко вчиняють для використання потерпілих як товару або безоплатної робочої сили [208, с. 13, 80, 241]. Своєю чергою слід акцентувати на динаміці злочинів проти свободи, особистої недоторканості, честі та гідності особи (саме тих, що спрямовані на незаконне обмеження волі осіб, з метою використання їх як робочої сили), проте в контексті вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України, такі випадки є винятками, а не правилами.

Слід також зауважити про особливості визначення суб'єктивних й об'єктивних складових під час досудового розслідування та судового розгляду відповідного злочину. У частині повідомлення та обґрунтування підозри, а також ознайомлення з обвинувальним актом слідчі та судді констатують наявність у співучасників спільного мотиву, хоча мотиви в них були різними (оскільки немає єдності та спільності поглядів і внутрішніх переконань щодо вчинення відповідного злочину). Аналогічно констатація факту наявності особистих неприязних відносин між обвинуваченим і потерпілою особою також не цілком коректна, що своєю чергою впливає на формування й теоретичне обґрунтування позицій стосовно особи злочинця.

За «неприязними відносинами», слушно зазначає Б. М. Головкін, стоять різні за змістом конкретні мотиви злочинної поведінки: заздрість, образа, кривда, ворожнеча, ненависть тощо [123, с. 48]. У зв'язку із цим видається, що мають рацію ті науковці, які критикують виокремлення як мотиву злочину абстрактних «неприязних відносин», зауважуючи, що це не сприяє встановленню справжніх мотивів [123, с. 48–49].

На наше переконання, ці злочини вчиняють особи, заздалегідь підготовлені передусім морально, хоча судова практика засвідчує, що є також випадки його вчинення неочікувано навіть для злочинця – в

обставинах раптово виниклих неприязних відносин або неможливості досягти згоди в певному питанні [40, с. 83–88].

Сучасна судова практика має приклади вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини під впливом різних речовин, рідин і препаратів, що притуплюють відчуття, викликають сп'яніння, страх.

Учені В. В. Голіна та В. С. Батиргареєва в контексті аналізу соціально-рольової характеристики осіб, що вчиняють розглядуваний злочин, зазначають, що в більшості випадків винний та потерпілий так чи інакше знайомі між собою, іноді їх пов'язують роки подружнього життя, дружби чи приятельських відносин. Соціально-демографічні, соціально-рольові та морально-психологічні характеристики зазначених осіб нерідко доволі схожі [121, с. 136].

Судово-слідча практика також засвідчує, що поміж осіб, які вчинили цей вид злочину, значним є відсоток жінок – 25 %, відповідно, 75 % становили чоловіки[1]. Водночас під час авторського соціологічного опитування 93,2 % респондентів повідомили, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини вчиняють особи чоловічої статі (додаток Б). Підтверджують кількісну перевагу чоловіків як виконавців цих злочинів і приклади з практики. *Наприклад, у вироку Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 11 травня 2017 року у справі № 333/3026/17 зазначено: близько 18 год 00 хв ОСОБА_1, перебуваючи у квартирі АДРЕСА_1, маючи умисел на викрадення малолітньої дитини, незаконно викрала доньку ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_5, а саме малолітню ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_6. Скориставшись тим, що ОСОБА_2 спала в кімнаті зазначеної вище квартири, і не отримавши згоду матері на те, щоб забрати її дитину, ОСОБА_1 разом з малолітньою ОСОБА_3 залишила приміщення квартири й поїхала до своїх знайомих, які мешкають за адресою: м. Запоріжжя, вул. Пантелеймона Куліша, буд. 15/2. Після цього ОСОБА_1 разом з ОСОБА_3*

[1] Ці дані й інші далі за текстом отримано з Державного реєстру судових рішень під час вивчення вироків, винесених судами України у період з 2015-го до 2020 року, за ст. 146 КК України.

попрямували до своїх родичів до с. Заря Запорізького району Запорізької області [73].

Більшість цих злочинів вчиняють групою осіб. Учені також підтверджують цю позицію. За даними М. Ю. Карасьової, станом на 2007 рік групою осіб систематично вчиняють близько 80 % зазначених посягань [150, с. 143]. Станом на 2012 рік К. В. Ушакова констатує збільшення цього показника до 96 % [236, с. 148].

Члени організованої групи під час викрадення людини та її утримання не проживали в районі вчинення злочину, не перебували в стані сп'яніння. Більшість злочинних груп (62 %) мали сталий характер і таку кількість членів: а) 1–2 особи – 8 %; б) 3–4 особи – 42 %; в) 5–6 осіб – 36 %; г) понад 6 осіб – 14 %. На підставі судово-слідчої практики визначено такі категорії учасників організованої групи, що вчинюють незаконне позбавлення волі й викрадення людини: а) організатор; б) безпосередні виконавці правопорушення; в) особи, що здійснюють прикриття кримінально караного діяння; г) особи, що збирають інформацію про потерпілого; д) допоміжний персонал (водії, власники приміщень для утримання особи). Більшість членів групи становлять виконавці злочинів (73 %), яких найчастіше встановлюють під час розслідування [126, с. 172–173].

До загальних обов'язкових кримінально-правових ознак організованої групи належать: 1) участь декількох (трьох і більше) осіб; 2) попередня зорганізованість; 3) стійкість; 4) мета вчинення двох і більше злочинів; 5) об'єднаність єдиним планом, відомим усім учасникам групи; 6) розподіл функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану [101, с. 45].

Утім на практиці трапляються і випадки вчинення викрадень одноосібно. Зокрема, вироком *Куйбишевського районного суду м. Донецька в справі № 1/0531/405/2012 встановлено, що колишній правоохоронець, діючи на прохання брата примусити трьох осіб розплатитися за орендоване житло, погрожуючи останнім застосуванням вогнепальної зброї, посадив їх*

у салон автомобіля, а потім перемістив до свого домоволодіння, де зачинив у флігелі [75].

Якщо виконавцями таких злочинів є жінки, то вони вчиняють переважно злочин у співучасті [122, с. 11–12; 186, с. 161; 208, с. 80].

Учені неодноразово зауважували, що, діючи у співучасті, жінки в більшості випадків були активними співвиконавцями розглядуваного посягання, а не його пособниками, як нерідко зазначають у науковій літературі [113, с. 138; 150, с. 149; 184, с. 43; 237, с. 168; 241, с. 241].

Вирізняють також випадки, у яких співучасниками злочинної групи були лише особи жіночої статі, а жертвами вчинених ними посягань ставали інші жінки (такі злочини були вчинені з мотивів помсти за заподіяну раніше образу). 56,4 % засуджених за розглядуваний злочин жінок вчинили його одноосібно. У більшості (59,1 %) випадків одноосібного вчинення жінкою незаконного позбавлення волі або викрадення людини потерпілими від нього ставали малолітні особи (викрадачами дітей частіше є жінки, а не чоловіки) [121, с. 136].

Загалом, характеризуючи жінку-викрадача, дослідники зазначають, що в таких випадках нерідко йдеться про жінок, які до моменту вчинення ними злочину встигають деградувати, не мають дітей і за станом здоров’я не можуть їх мати, морально занепали, мають судимості, зловживають алкоголем, мають певні психічні аномалії тощо [186, с. 162–163; 208, с. 82–83; 236, с. 145].

Вік вчинення кримінального правопорушення відіграє важливу роль, оскільки від фізіологічних особливостей та психологічної сформованості особистості залежить те, наскільки остання готова до вчинення протиправного діяння психологічно, а також чи вистачить фізичних сил для реалізації злочинного умислу.

Вік визначає спосіб життя, життєву мету, потреби та коло інтересів, що не може не позначатися на протиправній поведінці [18, с. 21].

Узагальнення практики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини засвідчило, що найчисленнішу вікову групу утворюють особи віком від 25-ти до 30 років – 37,9 % від загальної кількості засуджених осіб, на другому місці – особи від 30-ти до 50 років (31,0 %), найменше осіб, засуджених за ст. 146 КК України, – віком від 16-ти до 18 років (3,4 %) (додаток А.5).

Відповідний злочин неповнолітні особи вчиняють зрідка, а деякі дослідники взагалі констатують повну відсутність осіб цього віку серед засуджених за незаконне позбавлення волі або викрадення людини [150, с. 150; 184, с. 43; 237, с. 167]. Утім приклади вчинення таких злочинів неповнолітніми все ж таки є. *У вироку Шумського районного суду Тернопільської області від 18 лютого 2016 року в справі № 609/4/16-к зазначено, що під час досудового розслідування слідство встановило, що 17-річний неповнолітній спільно та за попередньою змовою з 21-річним братом, застосовуючи фізичне насильство, позбавили чоловіка волі шляхом примусового поміщення до багажного відділення його автомобіля. Потім повнолітній обвинувачений незаконно заволодів мобільним телефоном і транспортним засобом потерпілого та з метою приховання інших злочинів завдав останньому значну кількість ударів у різні частини тіла, від яких потерпілий помер. Для уникнення кримінальної відповідальності за вчинене зловмисник імітував дорожньо-транспортну пригоду за участю потерпілого* [90].

Цей факт частково зумовлений психологічними особливостями неповнолітніх, зокрема їхньою непосидючістю, небажанням очікувати настання бажаного результату впродовж тривалого часу [237, с. 169]. Учені Р. Е. Оганян і В. М. Пучнін зауважують, що неповнолітні вчиняють викрадення людей лише за участю дорослих [186, с. 162; 208, с. 82].

Своєю чергою специфіка учинення відповідних злочинів полягає, зокрема, і в тому, що вони мають побутовий характер (тобто такі, які вчиняють чоловіки щодо дружин і дружини щодо чоловіків). Здебільшого

такі діяння вирізняються не викраденням, а позбавленням волі, що полягає в беззаперечній забороні залишати дім, перешкоджанню цьому шляхом запирання замків дверей та в інші способи, що здебільшого потерпілі сприймають як жарт, але не як кримінальне правопорушення. Вчинене за таких обставин, з одного боку, визнають обставиною, що обтяжує покарання [106, с. 53], а з другого – є різновидом домашнього насильства [97, с. 6–13].

Здебільшого середній вік викрадачів осіб становить 20–45 років, проте особи віком до 20 років хоча фізіологічно вже і є зрілими, проте усвідомлення протиправності цих діянь, а також не повна соціальна зрілість не дозволяють учинити таке діяння. Водночас особи віком понад 50 років здебільшого зацікавлені в інших варіантах вирішення спорів (за наявності конфліктної ситуації).

Соціальне становище засуджених за незаконне позбавлення волі або викрадення людини вирізняється тим, що більшість з них становлять особи без визначеного роду занять або не мають постійного місця роботи на момент вчинення злочину – 67,5 %. Серед винних майже немає пенсіонерів і домогосподарок, порівняно невеликою є кількість службовців [236, с. 139–147]. Ілюструє такі характеристики особи злочинця *приклад, сформульований у вироку Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 5 квітня 2019 року у справі № 185/5647/18, а саме: ОСОБА_5 ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженець Донецької області м. Димитрова, громадянин України, українець, із середньою освітою, не працює, одружений, має на утриманні одну неповнолітню дитину – доньку ОСОБА_9, ІНФОРМАЦІЯ_4, зареєстровану за адресою: АДРЕСА_2, проживає за адресою: АДРЕСА_3, раніше не судимий, котрий за попередньою змовою з ОСОБА_6, діючи як волонтер реабілітаційного центру громадської організації «Світло Мрії», усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки й бажаючи їх настання, перебуваючи в приміщенні житлового будинку, що розташований за адресою: АДРЕСА_6, в*

період з 24 грудня 2016 року до травня 2017 року (точної дати під час судового розгляду не встановлено) під приводом лікування потерпілого ОСОБА_4 від алкоголізму, проти волі потерпілого ОСОБА_4, маючи умисел на незаконне позбавлення волі потерпілого, тобто на протиправне перешкоджання останньому обирати за своєю волею місцеперебування та вільно пересуватися, утримуючи потерпілого в житловому будинку за зазначеною адресою, де потерпілий ОСОБА_4 перебувати не бажав і не мав змоги вільно залишити, з огляду на заборону ОСОБА_5 та ОСОБА_6 без їх дозволу покидати територію домоволодіння, незаконно позбавили волі потерпілого ОСОБА_4, тобто протиправно перешкодили останньому обирати із власної волі місцеперебування та вільно пересуватися [82].

Важливе значення має також характеристика рівня освіти осіб, які вчинили аналізоване злочинне діяння. Інформацію щодо освіти зазначають майже в усіх процесуальних документах, починаючи з допиту та повідомлення про підозру та закінчуючи обвинувальним актом як кінцевим продуктом досудового розслідування кримінального правопорушення.

Слушно стверджують дослідники, що особи з вищою освітою зрідка виявляються втягнутими у відносини, які детермінують вчинення розглядуваних злочинів, а якщо їх утягують, то вони здебільшого розв'язують проблеми іншим шляхом [202, с. 49]. Відповідно до результатів аналізу кримінальних проваджень, на час вчинення злочину серед засуджених за ст. 146 КК України 2020 року: 44,8 % становлять особи з повною загальною середньою освітою; 27,6 % – особи з базовою загальною середньою освітою; 10,3 % – особи з повною вищою освітою; 10,3 % – особи з професійно-технічною освітою; 3,5 % – особи з базовою вищою освітою; 3,5 % – особи без освіти взагалі (додаток А.6).

Водночас слід констатувати, що наявність будь-якої вищої освіти в контексті учинення кримінальних правопорушень не є гарантією їх успішності, оскільки звична для українського соціуму необхідність наявності

диплома нівелює ефективну оцінку інтелектуального рівня правопорушника в контексті вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Стосовно занять на момент вчинення злочину осіб, засуджених за ст. 146 КК України 2020 року, то найчисельнішу за кількістю групу (68,9 %) засуджених за ст. 146 КК України становили працездатні особи, які на момент вчинення злочину ніде не працювали й не навчалися. Решта засуджених за родом занять розподілилися майже рівномірно: робітники (3,4 %), військовослужбовці (3,4 %), студенти закладів вищої освіти (6,9 %), пенсіонери (6,9 %) й особи з іншими заняттями (6,9 %) (додаток А.7).

Переважна більшість осіб, яких притягали до відповідальності за ст. 146 КК України, – несудимі (86,2 %). Однак слід зазначити, що наявність судимості, зокрема за вчинення аналогічного злочину, безпосередньо впливає на лінію поведінки особи як під час вчинення злочину, так і під час досудового слідства й у суді, коли її знову притягують до кримінальної відповідальності. *Наприклад, у резолютивній частині вироку Донецького апеляційного суду від 28 травня 2019 року № 264/6729/15-к зазначено, що раніше засуджений за ч. 3 ст. 407 КК України до 2 років позбавлення волі, за ч. 2 ст. 146 КК України до 3 років позбавлення волі та якого на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням, із встановленням іспитового строку тривалістю 1 (один) рік, реалізуючи свій злочинний намір, близько 12–13 год 7 травня 2015 року ОСОБА_1, будучи озброєним автоматом Калашникова АК-74 № 5499437, діючи за попередньою змовою з ОСОБА_2, озброєним кулеметом РПК-74 № БТ9154-88, ОСОБА_3, озброєним автоматом Калашникова АК-74 № 5487917-88, прибули на автомобілі «Nissan Terrano» з номерним знаком ВП 191 за місцем проживання громадянина ОСОБА_5 за адресою: АДРЕСА_3, де, демонструючи зазначену автоматичну зброю та застосовуючи до нього фізичне насильство, незаконно позбавили його волі й викрали, після чого силоміць, усупереч його волі, помістили до автомобіля «Nissan Terrano» з номерним знаком ВП НОМЕР_2, ОСОБА_6 наділи на його голову*

камуфльований каптур, щоб останній не запам'ятав дороги й обличчя осіб, які його затримали та поїхали в напрямі селища Гнутово м. Маріуполя Донецької області [68].

У науковій літературі виокремлюють таку рису особи злочинця, що вчиняє розглядувані посягання, як «емоційна черствість» до прохань потерпілих, відсутність почуття жалю, милосердя [150, с. 146; 237, с. 168]. Це здебільшого лише підвищує рівень соціальної небезпечності осіб, які вчиняють відповідні злочини, характеризує їхнє цинічне порушення прав і свобод людини й громадянина, демонструє неповагу до держави та соціальних настанов загалом.

Оскільки для досягнення результату, заради якого вчиняють цей злочин, іноді доводиться чекати тривалий проміжок часу, можна стверджувати, що принаймні для частини розглядуваних осіб властивими є такі риси, як цілеспрямованість, терплячість, наполегливість і рішучість у досягненні поставленої мети.

З огляду на проаналізовані позиції учених, статистичні дані та практику судів з відповідного питання, можна констатувати, що характерними рисами особи, яка вчиняє незаконне позбавлення волі або викрадення людини, відповідальність за що передбачена КК України, є особа здебільшого чоловічої статі, віком від 20-ти до 45 років, що володіє такими рисами характеру, як стриманість, терплячість, упевненість у результаті власних дій, конфліктність, зухвалість, імпульсивність, агресивність, жорстокість, відсутність співчуття.

Ці критерії є підставою для спроби класифікувати осіб, які учиняють ці кримінальні правопорушення, розробити типологію та створити систему протидії вчиненню таких діянь. Водночас отриману інформацію можна використати для вдосконалення системи розслідування кримінальних правопорушень, що спрямовані на незаконне позбавлення волі або викрадення особи. Це дає змогу краще зрозуміти особу злочинця, його мотиви, підстави вчинення відповідного діяння, висвітлює сутність

відповідного посягання. Вважаємо, що на підставі отриманих даних можна ефективно запобігати таким злочинам і швидше й ефективніше здійснювати їх досудове розслідування.

Крім того, інформація про особу злочинця є відправною точкою для виявлення та дослідження криміналістично значущих ознак про типову особу злочинця, яка своєю чергою є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики цього виду злочинів. У практичному значенні це слугуватиме цілеспрямованому пошуку невідомого злочинця або вибору слідчим найраціональнішого способу дій та лінії поведінки під час провадження окремих слідчих (розшукових) дій з підозрюваним (обвинуваченим) [50, с. 108–110].

Наступним елементом криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів є особа *потерпілого*.

Особу потерпілого в правовій науці розглядають у різних аспектах: з позицій кримінального права, кримінального процесу, кримінології та криміналістики.

З огляду на те, що єдине законодавче визначення потерпілого від злочину міститься в ч. 1 ст. 55 КПК України, його потрібно застосовувати для кримінального та кримінального процесуального законодавства. Водночас не слід ототожнювати потерпілого як ознаку складу злочину й учасника кримінального провадження.

Відмінність між кримінально-правовим і кримінальним процесуальним поняттям потерпілого полягає в тому, що:

– потерпілому від злочину не завжди завдають шкоди суспільно небезпечним діянням. У певних ситуаціях можливе лише створення загрози її завдання. Натомість у КПК України акцентовано саме на завданні фізичної, моральної чи майнової шкоди;

– у кримінальному праві особа стає потерпілою від злочину з моменту вчинення злочину, попри те, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені КК України, зокрема на

відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з винним. У кримінальному провадженні потерпілою визнають особу з моменту завдання їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди, однак права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, заяви про залучення її до провадження як потерпілого чи надання нею письмової згоди слідчому, прокурору, суду на визнання особи потерпілою;

– у кримінальному провадженні потерпілим може бути визнана не лише фізична особа, що передбачена кримінально-правовою нормою як потерпілий від злочину, а й інші фізичні та юридичні особи [110, с. 216–217].

Оскільки потерпілим від цього виду злочинів є людина, необхідно насамперед з'ясувати зміст поняття «потерпілий (від злочину)». Визначення цього поняття міститься в міжнародному праві, а саме Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, де «потерпілими (від злочину)» визнано особу, якій особисто чи колективно було заподіяно шкоду, зокрема тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальні збитки, суттєві обмеження їхніх основних прав унаслідок дії або бездіяльності особи, що порушує чинні національні кримінальні закони держав [132].

Згідно з чинним законодавством України, потерпілим визнають особу, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Про визнання громадянина потерпілим особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, суд – ухвалу [153, с. 54].

Досліджуючи статус потерпілого в кримінальному процесі, Л. І. Шаповалова зазначила, що особа, яка постраждала внаслідок злочину, набуває статусу потерпілого після складання процесуального акта про це, проте особа вступає в кримінально-процесуальні відносини не тоді, коли її визнають потерпілою, а в момент заяви про злочин. У зв'язку з викладеним авторка запропонувала вже з моменту заяви про злочин документально

визнавати особу постраждалою. Постраждалий – це особа, чиї права й інтереси, охоронювані кримінальним законом, порушені або поставлені під загрозу вчиненим суспільно небезпечним діянням і під час розгляду заяви чи повідомлення про злочин і проведення дослідчої перевірки роз'яснено її права й обов'язки, про що складено протокол [222, с. 8].

На відміну від процесуального, криміналістичне дослідження особи потерпілого від злочину зумовлено передусім необхідністю вирішення практичних завдань розслідування. Зокрема, відомості про типову особу потерпілого є важливим елементом криміналістичної характеристики зазначеного виду злочинів, а жертва є самостійним і специфічним об'єктом дослідження, саме її певні риси часто визначають мету й мотиви злочину, способи та засоби його вчинення. Крім того, відомості про викрадену особу, її поведінку, зв'язки та взаємини з оточенням ведуть до встановлення зв'язку з особою, яка вчинила злочин, з'ясування інших обставин, що відбулися. Тому з метою швидшого встановлення підозрюваної особи слідчому потрібно отримати такі відомості про потерпілого: а) відомості персонографічного характеру; б) відомості про соціальну роль потерпілого, його зв'язки; в) дані, що характеризують професійні й інші звички потерпілого; г) морально-психологічні характеристики. Встановлюючи особу злочинця, слід також ураховувати характер зв'язків «жертва–злочинець», а потерпілими можуть бути: особи, відносини яких зі злочинцем виникають у момент вчинення злочину; особи, стосунки яких зі злочинцем розвивалися в межах випадкового знайомства; особи, стосунки яких зі злочинцем формувалися в межах особистого знайомства; особи, що перебувають зі злочинцем у подружніх, родинних й інших близьких стосунках [6, с. 48].

Передусім криміналістичний інтерес у практичному аспекті становить аналіз інформації про особу потерпілого відповідно до її вікових показників і статі. Вік визначає фізичний стан і можливості особи, коло її потреб та інтересів, життєвих установок, орієнтацій, прагнень і бажань, реакцію на різноманітні конфліктні ситуації, мотивацію поведінки тощо. Здійснене

дослідження засвідчило такі дані про віковий склад викрадених: в 11 % випадків викрадали осіб віком до 20 років; у 64 % – від 20-ти до 35 років; у 16 % – від 35-ти до 45 років; у 8 % – понад 45 років. В останню вікову групу входять самотні пенсіонери, інваліди й особи, що зловживають алкоголем, викрадення яких іноді закінчується вбивством (12 % випадків). Таким чином, пік віктимності припадає на 20–35 років. Особам молодшого чи старшого віку притаманний нижчий рівень віктимності. Схожими є дані, отримані й іншими дослідниками цієї проблематики [153, с. 17].

Залежно від зазначених й інших особистісних характеристик злочинець обирає майбутню жертву, а також спосіб вчинення злочину, зокрема час і місце.

Здебільшого вибір потерпілого залежить від матеріального його становища або соціального статусу.

Учені виокремлюють різні категорії осіб, які найчастіше стають жертвами викрадення. Так, Р. А. Адельханян виокремлює такі категорії осіб: 1) особи, що займаються фінансовою або комерційною діяльністю, а також їхні близькі родичі; 2) керівники виробничих установ і бюджетних організацій; 3) представники правоохоронних органів; 4) державні, політичні, релігійні та громадські діячі; 5) іноземні громадяни; 6) працівники ЗМІ; 7) службовці державних установ і приватних фірм; 8) діти; 9) особи, які взяли в борг від кредитора на певний час гроші чи товарно-матеріальні цінності й не повернули їх; 10) інші громадяни (до цієї групи входять також жертви, викрадені не з корисливою метою, а з помсти, ревнощів чи інших мотивів) [5, с. 80].

Водночас Г. Л. Д’яковський визначає такі основні віктимні групи потерпілих у злочинах, пов’язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, вчиненим організованою групою: а) особи, які володіють значними грошовими коштами чи майном; б) особи, які здійснюють підприємницьку діяльність; в) особи, які не виконали грошові зобов’язання щодо повернення коштів у певні строки; г) особи, які

займаються тривалою злочинною діяльністю та входять до складу кримінальних угруповань; д) особи літнього віку, у яких немає родичів [126, с. 173].

Нерідко злочинець підшуковує собі жертву серед таких осіб, що не будуть заявляти про те, що трапилося, через побоювання скомпрометувати себе, а також через страх бути притягненим до відповідальності за вчинений злочин. У разі викрадення людей і дітей потерпілими стають керівники комерційних структур, їхні родичі, тобто особи, що мають значні матеріальні кошти [46, с. 71–73].

У слідчій практиці також трапляються випадки так званого самовикрадення, для того щоб згодом вимагати від власних батьків, рідних чи близьких осіб гроші за «звільнення». Здебільшого така злочинна діяльність передбачає наявність спільників, які будуть комунікувати з особою, що сама себе викрала, й особами, до яких ставлять вимоги.

Викрадають також немовлят і дітей молодшого шкільного віку з метою використання їх для жебрацтва, а також усиновлення.

Таким чином, особистісні риси потерпілого й характер зв’язку «особа потерпілого – особа злочинця» позначаються на механізмі вчинення злочину та сприяють цілеспрямованому висуванню слідчих версій і плануванню як розслідування загалом, так і проведенню окремих слідчих (розшукових) дій.

1.4. Інші елементи криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини

До елементів криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які мають важливе значення для формування основ методики розслідування цих злочинів, безумовно, належить обстановка вчинення злочину.

Обстановка вчинення злочину детермінує спосіб його вчинення, а результат її пізнання сприяє реалізації завдань встановлення події злочину, винуватості підозрюваної особи, тобто ефективному та якісному вивченню криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, що своєю чергою дає змогу слідчому під час розслідування кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 146 КК України, правильно побудувати слідчі версії, організувати взаємодію з оперативними підрозділами, а також розв'язати низку інших важливих тактичних і методичних проблем.

Обстановка вчинення злочину визначає вибір і корегує його спосіб, впливає на його механізм. Цей елемент криміналістичної характеристики злочину не лише детермінує вибір певного способу дії злочинця, а й сам може змінюватися залежно від застосованого способу й особливостей механізму злочинної події, діяльності суб'єкта злочину, що створює або використовує ті або ті умови зовнішнього середовища. За таких умов виявляються окремі важливі особистісні риси злочинця, які формують (цілком або частково) цю обстановку або адаптуються до неї.

У криміналістичній літературі обстоюють різні підходи до визначення обстановки злочину, які різняться переважно обсягом цього поняття. У вузькому значенні – це обстановка місця події (злочину); у широкому – сукупність матеріальної обстановки місця події та обставин, умов зовнішнього середовища вчинення злочину. У «класичному» значенні обстановку вчинення злочину вважають систему різних об'єктів, явищ і процесів, що взаємодіють до і після вчинення злочину, характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину [245, с. 18].

Різняться думки вчених і щодо співвідношення понять «обстановка вчинення злочину» та «слідова картина». Деякі вчені вважають обстановку

вчинення злочину елементом «слідової картини» злочину, визначаючи її як реальну матеріальну (ідеальну) слідову обстановку на конкретний момент часу, що відображає та зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка вчинила його в цій обстановці [180, с. 393; 215, с. 420–421]. Інші вчені розмежовують поняття «обстановка злочину» та «слідова картина» («сліди злочину») [151, с. 317; 162, с. 343–344], розглядаючи їх як різні елементи криміналістичної характеристики злочинів.

Виключно теоретичними положеннями аргументують питання розмежування категорій «слідова картина» й «обстановка вчинення злочину». Водночас слід зауважити, що з позиції чинного законодавства зазначені характеристики є поняттями з різних галузей права. Питання встановлення обстановки вчинення злочину є безпосереднім обов'язком слідчого в досудовому розслідуванні, а «слідова картина» є поняттям виключно криміналістичним, тому сутності й значення в досудовому розслідуванні не матиме.

На підтвердження зазначеної позиції слід акцентувати увагу на думках авторитетних учених, що стверджують: «Слідова картина є результатом вчинення злочину і становить посткримінальну ситуацію. Обстановка вчинення злочину, на нашу думку, не є його результатом. Вона є станом речей, який є під час вчинення злочину, може бути результатом підготовки до нього. Так, злочинець готуючись до вчинення злочину, може заздалегідь створити певну обстановку, яка буде сприяти злочинній діяльності. За таких умов обстановка впливає на перебіг злочинної діяльності та слідову картину злочину» [212].

Криміналістична сутність обстановки вчинення злочину, її функціональне призначення, з огляду на специфіку криміналістичних методів пізнання, полягає в закономірному відображенні події злочину в різного виду слідах, зумовлюваних механізмом їх утворення та можливістю використання таких слідів і загалом «слідової картини» злочину.

Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики є поняттям збірним, що охоплює опис матеріальних й ідеальних слідів-відображень (відбитків) ознак злочину як джерел видимих і невидимих прогнозованих слідів, тобто «...слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає та зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка вчинила його в цій обстановці» [215, с. 420–421].

Питання виявлення та фіксації слідів на місці вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з позбавленням волі чи викраденням людини, іноді є нагальним. Наприклад, коли особу просто заштовхали в автотранспорт, без жодних свідків і будь-яких додаткових на це вказівок, окрім показань із чужих слів осіб, що проживають у будівлях поруч із місцем, де це сталося [40, с. 83–88].

У такому випадку питання виявлення слідів протектора шин автотранспорту, втрачених потерпілою (викраденою) особою речей під час силового протистояння, а також виявлення схожого автотранспорту на записах камер відеоспостереження на прилеглій території постає як невідкладне.

Слідова картина – це система матеріальних та ідеальних слідів, що знаходяться в закономірній залежності від інших елементів криміналістичної характеристики злочину. Утворення слідової картини – складний процес закономірностей та зв'язку між окремими об'єктами, що пов'язаний насамперед із сукупністю певних дій злочинця у взаємозв'язку зі способом й умовами вчинення злочину [21, с. 16–17]. Тому, досліджуючи обстановку місця події загалом, зазначив Ш. Н. Хазієв, експерти мають можливість установити низку ознак потерпілого та злочинця, механізм взаємодії злочинця і потерпілого, взаємодію зі знаряддями й перешкодами, які виявилися в процесі такої взаємодії, властивості людей, описати дії, пов'язані із вчиненням злочину, спосіб й особливості переміщення осіб, які беруть участь у ньому. Це надасть можливість згрупувати сліди, що залишив

злочинець, і використати їх для складання комплексної криміналістичної інформаційної моделі невідомого злочинця [238, с. 7].

Специфічним є взаємозв'язок таких елементів криміналістичної характеристики, як сліди в їх широкому значенні та предмет злочинного посягання. Із цього приводу О. М. Васильєв зазначає, що завдяки взаємозв'язку безпосереднього предмета злочинного посягання та слідової картини стає можливо з'ясувати, де саме, у кого та які можуть знаходитися сліди. Це питання він розглядає одночасно зі способом вчинення злочину, його фактичним змістом і наслідками [52, с. 46–47]. Також М. П. Яблоков вважає, що зв'язок обставин, етапів, фактів події злочину формує картину злочину, де сліди злочинця виявляються в способі, механізмі, характері предмета злочинного посягання [160, с. 390].

Сліди на місці злочину є результатом матеріальної зміни початкової обстановки, що відбулася після вчиненого злочину [240, с. 201].

Механізм слідоутворення в разі незаконного позбавлення волі або викрадення людини має низку особливостей, які визначають типову слідову картину цього виду злочинів. Її утворюють традиційні сліди злочинців: сліди взуття, пальців рук, долонь, мікрочастинок одягу, біологічних слідів тощо.

Вузловими місцями, де можуть бути зосереджені сліди злочинців у досліджуваній категорії проваджень, є: а) місце, звідки викрали потерпілого; б) місце, де утримували особу в неволі; в) місце дислокації або проживання злочинців; г) місце, де мешкає потерпілий, члени його сім'ї та близькі [126, с. 172].

Якщо злочинці використовували транспортні засоби, природно типовими слідами є сліди протекторів, плями мастила, пального тощо. *Так, ОСОБА_1 19 січня 2018 року в першій половині дня, діючи за попередньою змовою із невстановленими досудовим розслідуванням особами, перебуваючи за адресою: м. Київ, просп. С. Бандери, 16, неподалік від ТРЦ «Макрос», діючи проти волі й подолавши опір ОСОБА_2, шляхом завдання йому ударів руками по тілу, силоміць помістили останнього до транспортного засобу*

Фольксваген Т-5 чорного кольору, д.н.з. НОМЕР_1, де той був позбавлений можливості його залишити. Автомобіль з ОСОБА_2 й особами, які його незаконно викрали, рушив у невідомому напрямку, чим було реалізовано спільний злочинний умисел, спрямований на викрадення людини, за попередньою змовою групою осіб, що супроводжувалося заподіянням потерпілому фізичних страждань [78].

Крім того, типову складову картину незаконного позбавлення волі або викрадення людини утворюють предмети, які могли бути використані злочинцями для подолання її опору: мотузки, дроти, наручники, предмети, які могли бути використані як кляпи зі слідами зубів тощо, а також, сліди, які утворилися внаслідок застосування цих засобів (сліди тертя на трубах опалення, інших жорстко закріплених предметах, до яких могли прив'язувати заручників). *Зокрема, ОСОБА_1 за попередньою змовою групою осіб 30 березня 2018 року, перебуваючи в приміщенні відпочинкового будинку на території СФГ «Карпатська діброва» на вул. Відпочинкова, 7, с. Діброва Миколаївського району Львівської області, незаконно позбавили волі ОСОБА_2, а саме: зв'язали йому руки й ноги, заклеїли рот та утримували його в приміщенні з істотним обмеженням у праві пересування в місці, де потерпілий не бажав перебувати, постійно завдавали ударів по обличчю та тілу, порізи, здавлювали шиї, що супроводжувалося демонструванням предметів, що потерпілий сприймав як холодну зброю, і словесними погрозами позбавити потерпілого життя чи завдати тяжких тілесних ушкоджень. Такими діями ОСОБА_1 вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 146 КК України, – незаконне позбавлення волі за попередньою змовою групою осіб, що супроводжувалося заподіянням потерпілому фізичних страждань, здійснюване протягом тривалого часу* [80].

Привертають увагу також ті предмети й документи, які залишають злочинці. Такі речі можуть бути нетиповими для приміщення, що оглядають, або допитані свідки й потерпілі прямо вказали на те, що їх залишили злочинці [32, с. 26].

Під час вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини злочинці нерідко застосовують або готові застосувати силу. Часто вони мають зброю, хоч і не завжди використовують її навіть для погроз, адже, очевидно, що мертва людина не становить для викрадачів цінності. Однак часто з метою залякування зловмисники загрожували викраденим катуваннями або каліцтвом, тобто здійснювали психологічне насильство. *Наприклад, вироком Дарницького районного суду м. Києва від 18 липня 2016 року в справі № 753/10950/16-к, яким за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 146 й ч. 1 ст. 355 КК України, засуджено двох осіб, які, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на незаконне позбавлення волі потерпілого, гр. О., перебуваючи за кермом автомобіля марки «Деу Ланос» сірого кольору, здійснив зупинку на узбіччі дороги, де перебував потерпілий, а в цей момент гр. А., знаходячись на правому передньому сидінні автомобіля, з метою психологічного впливу на потерпілого дістав належний йому гладкоствольний самозарядний пістолет «Форт 10-Р» калібру 9 мм, який є короткоствольною вогнепальною зброєю, привів його в бойову готовність і здійснив постріл у повітря, після чого наказав потерпілому сісти на заднє сидіння автомобіля, що останній розцінив як реальну загрозу своєму життю та виконав протиправні вимоги* [66].

У разі застосовування злочинцями зброї типовими є сліди пострілу, а також власне зброї. Наприклад, у вироку від 8 червня 2018 року Пологівський районний суд Запорізької області у справі № 324/140/18 зазначає про таке: *28 вересня 2017 року близько 04 год 30 хв, перебуваючи на ділянці місцевості між селами Веселоіванівка й Тополівка Більмацького району Запорізької області, разом з ОСОБА_6 та ОСОБА_7, без особистої волі ОСОБА_8 та ОСОБА_9, із застосуванням зброї, а саме: АКС 74 № 2157822 та АКС 74 № 2193199, шляхом здійснення пострілів поряд з ногами та головами останніх, незаконно позбавив їх волі, тобто двох осіб, помістивши в автомобіль марки «Nisan Patrol», реєстраційний номер НОМЕР_1, що супроводжувалося заподіянням останнім фізичних*

страждань протягом тривалого часу, утримуючи їх у цьому автомобілі, привіз до будинку № 98 по вулиці Шевченка в с. Федорівка Пологівського району Запорізької області, у період з 04 год 30 хв до 05 год 53 хв [84].

У справах цієї категорії нерідко слідову картину утворюють нетрадиційні сліди-об'єкти – касети з аудіо- й відеозаписами. *Так, вироком Оболонського районного суду м. Києва від 10 квітня 2007 року у справі № 1-6 за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 147; ч. 2 та 3 ст. 146; ч. 4 ст. 189; ч. 1 ст. 364 КК України, засуджено членів організованої злочинної групи, які з метою отримання викупу викрали гр. Р. Вину злочинців доводили, зокрема, виявленими та вилученими під час обшуку й огляду місця події речовими доказами – аналоговим диктофоном «Panasonic» і мікрокасетами до нього із записами переговорів між злочинцями й особами, які повинні були надати викуп* [81].

Менш типовими слідами-предметами, але такими, що трапляються в судово-слідчій практиці, є цінні папери й інші документи (установчі договори, статути комерційних організацій, інші цивільно-правові документи), які мають елементи підроблення, змін на вимогу злочинців, а також вказують на зв'язки потерпілих зі злочинцями в період, що передував викраденню [47, с. 58].

За результатами здійсненого дослідження вдалося встановити види матеріальних слідів на місці вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, найбільш притаманні для цього виду злочинних посягань: відбитки протекторів шин на асфальті (71,8 %); документи, гаманці (8,6 %); засоби мобільного зв'язку (11,7 %); одяг, предмети індивідуального користування (6,1 %); транспорт потерпілого (1,8 %) (додаток Б).

Важливим елементом криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини є обстановка вчинення злочину. Вона надає необхідну інформацію для спрямування процесу розслідування, а також є необхідним елементом предмета доказування в кримінальному провадженні.

Обґрунтованою видається позиція вчених стосовно того, що обстановка місця вчинення злочину – частина матеріального середовища, що охоплює, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні відносини між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників. Криміналістичні ознаки обстановки можуть мати взаємозумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину, часом, місцем тощо) [165, с. 14]

Дані про обстановку незаконного позбавлення волі або викрадення людини здебільшого недооцінюють практичні працівники органів розслідування. Однак вони забезпечують можливість висунення обґрунтованих версій, складання конкретного плану розслідування злочину, визначення кола осіб, причетних до вчинення злочину, використання типових даних, складаючи криміналістичну характеристику виду злочинів, визначаючи типову слідчу ситуацію для розслідування конкретного кримінального провадження, встановлення можливих очевидців захоплення, переміщення та утримання потерпілого [145].

Стосовно незаконного позбавлення волі або викрадення людини типову обстановку злочину цього виду, на наш погляд, необхідно розглядати як сукупність даних, що має охопити й цілком відобразити такі елементи: кількісний склад злочинців і кількість потерпілих; час і місце злочину, переміщення та утримання потерпілого (потерпілих); наявність зброї в злочинців й охорони в жертви посягання; характеристику технічних засобів, використаних під час вчинення злочину; взаємини учасників цього злочину; розташування різних об'єктів у місцях захоплення, переміщення та утримання потерпілого й інші чинники [118, с. 49–55].

Ця сукупність даних обумовлена зовнішнім середовищем, психофізіологічними властивостями злочинців і потерпілих, зумовлює вибір знарядь, засобів та способів, а також місця й часу вчинення злочину.

Правильне розуміння змісту цього структурного елемента має принципове значення.

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини передбачає такий орієнтовний розподіл кількості учасників: у захопленні жертви та її переміщенні беруть участь дві–три особи чи більше; в утримуванні потерпілого – від двох до п’яти злочинців. У переважній більшості випадків здійснюють викрадення однієї людини, однак у слідчій та судовій практиці траплялися випадки викрадення одразу декількох осіб.

Невід’ємними елементами обстановки вчинення кримінального правопорушення є час і місце вчинення злочину.

Час вчинення злочину – це період, протягом якого суб’єкт вчиняє злочин [108, с. 261]. Час вчинення злочину – це проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років тощо, протягом яких вчиняють злочин. Це тривалість злочину або ж міра вимірювання тривалості. Його вимірюють століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами тощо [105, с. 63].

Кожне кримінальне правопорушення, зокрема незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчиняють у певному місці та в певний час.

Встановлення часу здійснення злочину обумовлює не тільки необхідність уточнити початок або закінчення певного діяння, а й залежно від обставин справи та складності слідчої ситуації в певних випадках з’ясувати також послідовність і частоту здійснення злочинних подій або явищ. Вирішальне значення в таких ситуаціях набувають знання про тривалість або давність факту, одночасність або віддаленість подій у часі.

Час і місце вчинення злочину в широкому значенні слова є самостійними категоріями кримінального, кримінально-процесуального права та криміналістики. Саме тому вони є невід’ємними компонентами обстановки вчинення злочину. Пізнання часу й місця вчинення злочину є одночасно елементом процесу встановлення обстановки незаконного позбавлення волі або викрадення людини [157, с. 72–73].

У дисертаційному дослідженні Г. Л. Д'яковський пропонує класифікацію місць учинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою: 1) місця проживання – 43 % (з них: приватні будинки – 58 %, квартири – 17 %, дачні кооперативи – 5 %, інше – 2 %); 2) місця роботи – 24 % (з них: підприємства – 9 %, установи – 13 %, організації – 27 %, інше – 6 %); 3) відкрита місцевість – 13 % (з них: площі – 2 %, вулиці – 17 %, парки – 4 %, сквери – 3 %, інше – 1 %); 4) транспортні засоби – 9 % (з них: легкові – 48 %, вантажні – 12 % автомобілі); 5) місця проведення дозвілля й відпочинку – 7 % (з них: розважальні заклади – 32 %, бази відпочинку – 14 %, готелі – 2 %, орендовані квартири – 8 %, кафе – 1 %, бари – 1 %, ресторани – 2 %, інше – 1 %); 6) спортивно-оздоровчі комплекси – 4 % (з них: оздоровчі центри – 5 %, фітнес-клуби – 1 %, сауни – 4 %, інше – 1 %) [126, с. 172].

Водночас на підставі результатів здійсненого дослідження встановлено, що місцями захоплення (незаконного позбавлення волі або викрадення) найчастіше були вулиці, двори, площі (41,3 %), домоволодіння потерпілого (33,8 %), місця роботи, офісні приміщення (10,9 %), місця дозвілля (8,1 %), транспорт (5,9 %). Місцями незаконного утримання є домоволодіння потерпілого (62,1 %), місце роботи, офісу (21,7 %), заздалегідь підготовлені приміщення (16,2 %) (додаток Б).

Нині охоронців для забезпечення безпеки офісу (і його працівників) використовують значно частіше, ніж особисту охорону для конкретного громадянина. Однак, навіть якщо потенційний потерпілий має охоронців, злочинці можуть обрати місцем вчинення викрадення його оселю, приміщення, де проводять ділову зустріч, оскільки це простіше, ніж вчиняти напад на офіс, де він працює.

Як місце транспортування слід розглядати й той транспортний засіб, що був використаний злочинцями, і маршрут руху, оскільки скрізь можуть залишитися сліди злочину. Транспортування проводять здебільшого на

автомашині, що належить комусь із членів злочинної групи, їх знайомим, рідним або потерпілому.

Досліджуючи види транспорту, які теж є місцем захоплення людини, насамперед слід виокремити дві групи цих об'єктів залежно від їх характеру: приватний або громадський транспорт. До першої групи належить не лише легковий, а й вантажний автотранспорт, а також автобуси, що знаходяться у власності громадян або юридичних осіб. Захоплення в громадському транспорті залежно від виду може бути: у метрополітені, наземному, водному, повітряному або залізничному транспорті [188, с. 90–95].

Час – загальна властивість фізичних процесів, здійснюваних один за одним у певній послідовності, які розвиваються за стадіями, мають певну тривалість. Час пронизує всю систему криміналістичної характеристики, пов'язує між собою її елементи.

Встановлення часу вчинення злочину має важливе криміналістичне значення. Час впливає на всі етапи виникнення, існування та використання доказової інформації. Урахування впливу часового фактора в процесі розслідування дає змогу: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між фактами; в) з'ясувати черговість подій, дій або фактів; г) обчислити тривалість різних подій тощо. Діям злочинців притаманна певна вибірковість у часі [165, с. 14].

Зокрема, Г. Л. Д'яковський констатує, що залежно від часу позбавлення волі й викрадення людини організованою групою близько 51 % таких злочинів вчиняють у ранковий і денний час (із 6-ї до 18 год), близько 38 % – увечері (з 18-ї до 22 год), близько 11 % – уночі (з 22-ї до 6 год). У будні дні організованою групою вчиняють близько 75 % викрадень [126, с. 172].

Відповідно до результатів здійсненого дослідження встановлено, що найбільша кількість злочинів цієї категорії припадає на період з 15-ї до 22 год (66,2 %). Однак у процесі розслідування злочинів цієї категорії важливе значення має не тільки час злочину, тобто захоплення потерпілого (час доби, дата, місяць, рік), а й час переміщення та утримання людини, а

також час, затрачений на підготовку до вчинення злочину, час, що минув з моменту захоплення викраденого до моменту надходження інформації про злочин до правоохоронних органів. З'ясовано, що тривалість незаконного утримання особи проти її волі (зокрема після викрадення) у 61 % випадків становила близько місяця, у 31 % – від місяця до півроку, у 8 % – понад рік (додаток Б).

Отже, від швидкості, оперативності та злагодженості роботи всіх сил і засобів, що наявні в слідчого, залежить якнайшвидший результат досудового розслідування, що надає можливість повернути потерпілого до звичайного «ритму життя».

Взаємозв'язок обстановки злочину, способу його здійснення з особою злочинця в методиці розслідування обумовлений тим, що вона «безпосередньо визначає та коригує спосіб учинення злочину та позначається на особливостях і структурі його механізму. У ній виявляються окремі важливі особові риси злочинця, формуючи (частково або цілком) цю обстановку, що пристосовується до неї або використовує її без якого-небудь пристосування, а іноді навіть без урахування її особливостей» [244, с. 60].

Встановлення кореляційних зв'язків обстановки незаконного позбавлення волі або викрадення людини зі способом цього кримінального правопорушення, а також іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів цього виду сприяє ефективному та якісному розслідуванню, насамперед шляхом висунення необхідних слідчих версій, організації належної взаємодії та забезпеченню проведення необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування.

Висновки до розділу 1

1. Стан наукових досліджень проблем криміналістичної характеристики та початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини дає підстави констатувати відсутність ґрунтовних комплексних монографічних досліджень цієї проблематики. Це зумовлено не лише прийняттям КПК 2012 року, а й сучасними реаліями злочинності в цій сфері (насамперед подіями на Сході України, а також певними недоліками реформування органів кримінальної юстиції). Водночас необхідне підґрунтя для таких досліджень висвітлено в роботах: В. В. Олішевського «Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів» (2005), Я. А. Соколової «Основні положення методики розслідування викрадення людини» (2009), О. Л. Авраменка «Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами» (2010), Л. Г. Д'яковського «Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою» (2017). Однак досі не здійснено комплексного дослідження проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини в контексті чинних кримінальних процесуальних норм і даних сучасної криміналістичної характеристики цих кримінально протиправних діянь.

2. Типовий спосіб вчинення злочину цього виду є системою дій, що обумовлена зовнішнім середовищем та психофізіологічними властивостями злочинців і потерпілих, супроводжується застосуванням заздалегідь підготовлених знарядь та засобів, а також ураховує обставини місця та часу вчинення злочину.

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини передбачає три етапи: 1) підготовки (збирання інформації про майбутню жертву, її оточення, спосіб життя, матеріальне становище тощо); 2) безпосереднього вчинення

(безпосереднє захоплення, переміщення, утримання людини, насильство над нею; способи обирають залежно від мети, мотивів діяння, рівня підготовленості, кількості викрадачів; можуть мати форму насильницьких дій, зловживання довірою, обману потерпілого; як засоби впливу використовують погрози позбавлення життя потерпілого, спричинення шкоди близьким особам, розголошення компрометаційних відомостей); 3) приховування (розроблення детального плану приховування злочину, використання сховищ, маскування зовнішності, голосу, почерку, заволодіння автотранспортними засобами, психологічний або фізичний вплив на потерпілих та їх родичів, зокрема шляхом убивства, розвідка діяльності правоохоронців щодо розкриття цих злочинів).

Деталізовано джерела отримання інформації про потерпілих (через колег потерпілого, його родичів, сусідів, знайомих, соціальні мережі), способи отримання такої інформації (від прямих погроз фізичним насильством до оплати послуг за отриману інформацію), особливості отримання викупу (насамперед залежно від місця та способу). Встановлено, що заходи з приховування злочину (спостерігаються в 95 % випадків) можуть передувати його вчиненню, їх застосовують під час або після його вчинення. Найчастіше осіб викрадають з корисливих мотивів (81 %), рідше – з метою сексуальної або /трудової експлуатації (11 %) та у зв'язку з виконанням службових обов'язків (8 %). Достатньо часто (23 %) такі злочини мають побутовий характер (чоловіки незаконно позбавляють волі своїх дружин, зрідка трапляється протилежна ситуація) і полягають у позбавленні волі у вигляді беззаперечної заборони покидати дім, перешкоджання цьому шляхом запирання замків дверей чи в інший спосіб, що здебільшого сприймають потерпілі як жарт.

3. Визначено, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини вчиняють громадяни України (96,5 %), чоловічої статі (93,2 %), переважно в складі групи (82,7 %), несудимі (86,2 %), неодружені (51,5 %), середнього віку – 25–50 років (68,9 %), з повною загальною середньою або базовою

загальною середньою освітою (відповідно 44,8 % та 27,6 %), не мають постійного місця роботи (68,9 %).

Аргументовано, що особи віком до 20 років хоча фізіологічно вже і є зрілими, проте через усвідомлення протиправності таких діянь здебільшого не вчиняють їх. Особи віком понад 50 років також не вчиняють такі діяння, зокрема тому, що вони у випадку наявності конфліктної ситуації здебільшого зацікавлені в інших варіантах вирішення спорів. Наявність в особи судимості, яка стосується переважно іншого злочину, безпосередньо впливає на лінію її поведінки як під час вчинення злочину, так і на стадії досудового розслідування та судового розгляду. У 59 % вивчених проваджень було два підозрювані, а в 17 % – три й більше.

Розроблено важливу для методики розслідування класифікацію таких суб'єктів, зокрема залежно від кількості злочинців, механізму вчинення злочину, інших обставин, а також виокремлено типові риси характеру кримінального правопорушника цієї категорії (стриманість, терплячість, упевненість у результаті своїх дій, конфліктність, зухвалість, імпульсивність, агресивність, жорстокість, відсутність співчуття).

Виокремлено типи злочинців, які об'єднуються для вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, залежно від мотивів (корисливий, помста, примушування виконання службових, цивільно-правових обов'язків), характеристик потерпілого (вік, стать, статус, особливості поведінки, характер стосунків із правопорушником). Встановлено, що поєднання зусиль співучасників полегшує та пришвидшує подолання опору потерпілого, зламуванню його волі, здійснення на нього фізичного чи психічного впливу. У захопленні жертви та її переміщенні беруть участь дві й більше особи; в утримуванні потерпілого – від двох до п'яти злочинців.

Проаналізовано відомості про потерпілого і встановлено, що в більшості випадків злочин вчиняють проти однієї людини. Це повнолітні особи (100 %), переважно чоловічої статі (81,3 %), здоров'ю яких завдано

шкоди (81,3 %). Встановлено залежність підготовки й безпосереднього вчинення незаконного позбавлення волі або викрадень людини від поведінки потерпілих, свідків, справності транспорту, реагування охорони чи правоохоронців (у 76 % випадків кримінальне правопорушення вчинено за заздалегідь розробленим планом).

4. З'ясовано характер і локалізацію найпоширеніших матеріальних слідів на місці вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, зокрема відбитки протекторів шин на асфальті (71,8 %); документи, гаманці (8,6 %); засоби мобільного зв'язку (11,7 %); одяг, предмети індивідуального користування (6,1 %); транспорт потерпілого (1,8 %).

За результатами дослідження обстановки місця та часу вчинення кримінально протиправних діянь визначено, що їх вчиняють із 6-ї до 12 год (43,8 %) та з 15-ї до 22 год (66,2 %). Місцями захоплення (незаконного позбавлення волі або викрадення) є вулиці, двори, площі (41,3 %), домоволодіння потерпілого (33,8 %), місця роботи, офісні приміщення (10,9 %), місця дозвілля (8,1 %), транспорт (5,9 %). Місцями незаконного утримання є домоволодіння потерпілого (62,1 %), місце роботи, офісу (21,7 %), заздалегідь підготовлені приміщення (16,2 %). Тривалість незаконного утримання особи проти її волі (зокрема після викрадення) у 61 % випадків становить близько місяця, у 31 % – понад місяць до півроку, у 8 % – понад рік. Учинення злочину у 64,5 % супроводжується використанням чи застосуванням холодної або вогнепальної зброї.

Встановлення кореляційних зав'язків між зазначеними елементами криміналістичної характеристики, а також відомостями про особу злочинця, потерпілого й спосіб вчинення злочину надає можливість конкретизувати відомості про подію злочину, осіб, які його вчинили, сприяє розшуку очевидців, дає змогу сформувати загальне уявлення про кримінальне правопорушення аналізованої категорії та на цій підставі спрямувати досудове розслідування в найефективнішому напрямі.

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

2.1. Типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Питання виявлення злочину не є суто процесуальним, оскільки, залежно від ситуації, виявити факт незаконного позбавлення волі особи чи викрадення певної людини може будь-яка особа. Водночас лише після пошуку, збирання, реєстрації інформації про ознаки та сліди такого діяння, що об’єктивно свідчать про їх кримінальний характер, уповноваженою відповідно до чинного законодавства України особою може йтися про етап виявлення кримінального правопорушення в контексті методики розслідування.

На думку В. В. Степанова, виявленню злочинів у криміналістиці приділено недостатньо уваги, попри те, що своєчасна поінформованість компетентних органів про вчинений злочин дає змогу ефективно організувати роботу з його розкриття. Виявлення злочинів, стверджує цей автор, передбачає комплексну діяльність, яка охоплює факт виявлення явища, яке можна розглядати як злочинне, ураховуючи окремі ознаки, а також діяльність зі збирання необхідних даних, що об’єктивно засвідчують про кримінальний характер події. Стосовно досудової діяльності етап виявлення злочину передує його розслідуванню та охоплює: 1) період від моменту підготовки або вчинення злочину до виявлення його ознак компетентними особами; 2) проміжок часу, пов’язаний з необхідністю пересвідчитися в тому, що виявлені факти містять достатні відомості, які вказують на ознаки злочину [170, с. 146–149].

З іншого боку, діяльність щодо виявлення злочину охоплює: 1) факт виявлення ймовірно кримінальної події; 2) діяльність зі встановлення достатніх даних, які вказують на наявність або відсутність ознак злочину; 3) діяльність, що спрямована на виявлення інших кримінальних виявів (латентних епізодів) [233, с. 68].

На нашу думку, окреслена вище позиція ученого потребує певного роз'яснення з огляду на норми чинного законодавства, оскільки питання початку досудового розслідування відповідно до чинного КПК України вирішують шляхом внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), що і є початком відліку досудового розслідування.

Питання перевірки інформації щодо вчинення кримінального правопорушення шляхом проведення оперативних заходів, а також слідчих (розшукових) дій є процесуальною діяльністю уповноваженої особи органів поліції, що відбувається в межах досудового розслідування (тобто після внесення відомостей до ЄРДР). У зв'язку із цим слід акцентувати увагу на слідчих ситуаціях, що склалися.

Слідчі ситуації виконують у криміналістиці важливу функцію ситуаційного підходу до розслідування злочинів як умови розслідування, що суттєво впливають на вибір та застосування засобів і прийомів збирання доказів [114, с. 71]. У зв'язку із тим, що слідчі ситуації є типовими й здебільшого можуть повторюватися та мати спільні риси, а також ураховуючи, що сутність злочинів у сфері незаконного позбавлення волі або викрадення людини може бути спрямована не лише на порушення права на свободу вільного пересування, а й права на життя, здоров'я та інші важливі основоположні права людини і громадянина, розроблення типових слідчих ситуацій на підставі думок учених та практичних моделей відповідних ситуацій, що вже відбувалися, постає як одне з найактуальніших і пріоритетних завдань у контексті оптимізації ефективності реагування органів поліції (слідчих підрозділів зокрема) на такі злочини.

На переконання вчених, поняття слідчої ситуації є узагальненим і фактично охоплює два поняття – типової та конкретної слідчої ситуації в кримінальному провадженні [138].

Аналіз слідчих ситуацій, на нашу думку, слід розпочати з визначення їх поняття, сутності та структурних елементів, а також слід окреслити можливість адаптації та розроблення нових слідчих ситуацій відповідно до наявних етапів досудового розслідування.

У широкому й вузькому значеннях трактує слідчі ситуації В. П. Бахін. Сутність слідчої ситуації полягає в тому, що в широкому значенні вона становить сукупність усіх умов, які впливають на розслідування, та визначальні його особливості, у вузькому – характеристику інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування [22, с. 196–202].

Слідчу ситуацію М. В. Салтевський визначає як сукупність обставин конкретної події злочину, актуалізованих слідчим, прокурором, судом, що здійснюють його розкриття, розслідування та попередження, або це сукупність актуалізованої суб'єктом кримінального процесу потенційної інформації про злочин, що відображена й зберігається в матеріальному середовищі [155, с. 71]. Водночас такий підхід до характеристики поняття слідчої ситуації не можна вважати однозначним, оскільки він має конкретні характеристики, не властиві базовому поняттю ситуації як комбінації різноманітних умов, натомість автор акцентує на специфіці суб'єктів – учасників такої ситуації. Хоч зазначене поняття і має перелік криміналістично орієнтованих характеристик, увагу слід спрямовувати на криміналістично та процесуально важливі факти, а також факти, що впливають на кваліфікацію відповідного діяння.

Поряд із цим, на думку В. В. Логінової, слідча ситуація – це сукупність обставин, що сформувалася на певному етапі розслідування на підставі фактичних даних про подію злочину, що дає змогу органам досудового слідства реалізувати свої можливості щодо розкриття, розслідування та попередження злочину [176, с. 282]. Така характеристика передусім визначає

мету органів правопорядку щодо розкриття, розслідування та попередження злочину; не зазначаючи переліку конкретних обставин чи кола суб'єктів, вона орієнтує поняття «слідча ситуація» на надання йому притаманних кримінальному, кримінальному процесуальному праву та криміналістиці характеристик. Вони своєю чергою формують поняття учиненого правопорушення, характеризують певні обставини, надають їм логічності й взаємопов'язаності, сприяють встановленню причиново-наслідкового зв'язку між подіями, щоб, ґрунтуючись на узагальнених даних, притягнути до відповідальності винних осіб.

Тобто авторка тлумачить поняття слідчої ситуації в межах конкретного етапу досудового розслідування, що, на нашу думку є правильним, керуючись логічно-структурним розподілом, який дає змогу слідчому ефективно розподілити часовий ресурс і швидше та повніше здійснювати досудове розслідування. У цьому контексті важливою є можливість розподілу дій слідчого залежно від стадії досудового розслідування, що дасть змогу раціонально й ефективно здійснювати відповідні заходи забезпечення кримінального провадження, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії.

Своєю чергою С. В. Веліканов визначає слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов, стану й обстановки розслідування, що сприймає, оцінює та використовує слідчий для виконання тактичних завдань і досягнення загальної (стратегічної) мети розслідування [53, с. 9]. Таке визначення вирізняється загальністю, на відміну від двох попередніх, оскільки не має конкретного й чіткого критерію щодо обумовленості суб'єкта ситуації та її конкретних обставин.

Слідчою ситуацією в досудовому розслідуванні кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є конкретна комбінація умов і дій щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що впливають на коло задіяних у ній суб'єктів й утворюють причиново-наслідковий зв'язок.

Слід також окремо розглянути особливості й структуру типових слідчих ситуацій, що утворюються в процесі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, оскільки саме цей тип злочинних посягань вирізняється найбільшою суспільною небезпечністю не лише в момент вчинення, а й на подальших етапах, пов'язаних із перевезенням особи до місця утримання, а також фактичного утримання протиправними способами.

Зокрема, І. М. Лузгін включав у слідчу ситуацію такі компоненти: а) інформацію про подію, яка містить ознаки злочину, і про осіб, причетних до цієї події; б) об'єктивні умови, які характеризують процес отримання цієї інформації (місце, час, кліматичні умови, використання науково-технічних засобів тощо); в) сили й засоби, які має в розпорядженні слідчий; г) позицію підозрюваного, потерпілого, свідка, результати їх протидії встановленню істини; д) контакти слідчого з оперативно-розшуковими працівниками, різними спеціалістами; ж) інші чинники, які є перепоною чи сприяють успішному виконанню криміналістичних завдань (наприклад, втрата знайдених під час огляду речових доказів, явка злочинця з повинною) [177, с. 17].

Сутність типової слідчої ситуації полягає в комбінації в її складі різних компонентів, що відображають юридичну, психологічну та криміналістичну складові – усе те, що формує її значущість у досудовому розслідуванні. Своєю чергою питання сутності типової слідчої ситуації під час учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням особи, полягає в тому, що така ситуація містить сукупність інформації про:

1) факт вчинення такого злочину та критерії, за якими це діяння визначають як протиправне та кримінально каране;

2) сили й засоби, які має в розпорядженні слідчий, оскільки ця характеристика є визначальною як об'єктивний критерій, що відображає

ефективність досудового розслідування та логічність утвореної слідчої ситуації, дає підстави для планування кроків її вирішення;

3) характерні ознаки злочину, осіб, причетних до цієї події (тих, що його, імовірно, вчинили; тих, щодо яких його було вчинено, та інших);

4) позицію потерпілого, підозрюваного, свідка;

5) об'єктивні умови, які характеризують процес отримання цієї інформації (ідеться про місце, час, обстановку тощо).

Учений І. О. Возгрін *у* структурі слідчої ситуації виокремлює такі компоненти: специфіка вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину, її повнота, достовірність і відносність, зміст проведеного до визначеного моменту часу розслідування, його результати, а також умови розслідування, тобто рівень наукової організації та управління слідчого апарату, ступінь забезпеченості криміналістичними і спеціальними засобами, зайнятість слідчого тощо [91, с. 68].

Своєю чергою Т. С. Волчецька, аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) чинники, що стосуються події, яку розслідують, і визначають ступінь достовірності й повноту інформаційної моделі події, яку розслідують, до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні відносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, у якому проводять розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку [117, с. 146]. Будь-яке формулювання поняття типової слідчої ситуації можна інтерпретувати до конкретного випадку, а також розробити структуру критеріїв її визначення та інших елементів, що формують останню. Проте доцільно акцентувати на тому, що групування критеріїв, які становлять сутність типової слідчої ситуації, є ефективним і влучним способом її систематизації для подальшого застосування в практиці.

Наприклад, Т. С. Волчецька пропонує виокремити такі групи чинників:

– чинники, що стосуються події незаконного позбавлення волі або викрадення людини, коло очевидців, осіб, які безпосередньо брали в цьому участь, об'єктивні фактори, до яких належать час, місце, ситуація та власне факт події, обставини його вчинення;

– чинники, що характеризують систему розслідування і становлять, на нашу думку, саме план розслідування, тобто цей процес не є спонтанним, оскільки етап обробки інформації, отриманої на першій стадії (після встановлення чинників, віднесених до першої групи), уже відбувся, тож на цій стадії відбуваються усвідомлення отриманої інформації, обрання типових слідчих прийомів, планування слідчих (розшукових) дій координує прийняття процесуальних рішень;

– чинники, що тісно пов'язані з поняттям слідчої обстановки, оскільки охоплюють бажання потерпілої особи (чи її представника/заявника), позицію процесуального керівника в досудовому розслідуванні, позицію слідчого судді (який здійснює судовий контроль за досудовим розслідуванням), а також усвідомлення слідчим можливостей оперативних підрозділів з огляду на проведені слідчі (розшукові) дії (зокрема щодо встановлення місця утримання особи, плану з її вивільнення та затримання осіб, що вчинили цей злочин) [117, с. 146].

Тому на підставі проаналізованого можна констатувати, що для типових слідчих ситуацій під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, властива низка відмітних особливостей, на відміну від ситуацій, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи, честі й гідності, а також свободи та особистої недоторканості, про які зазначено вище.

Деякі дослідники залежно від масштабу поділяють типові слідчі ситуації на ситуації тактичного (локального) та стратегічного (масштабного) характеру.

Слідчі ситуації тактичного характеру, що виникають під час розслідування злочинів, пов’язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, передбачають умови, у яких слідчий як незалежна процесуальна особа має використовувати дедалі ширший процесуальний інструментарій для досягнення кінцевої мети досудового розслідування в межах чинного законодавства. Своєю чергою правильно визначені слідчі ситуації тактичного характеру можуть слугувати тим підґрунтям, що дасть підстави формувати надійний та міцний фундамент кримінальної процесуальної доказової бази, надасть додаткові аргументи прокурору для підтримання публічного обвинувачення в суді.

Реалізація відповідних заходів забезпечить економію часу, технічних засобів і фінансових витрат [174, с. 172–182].

До типових слідчих ситуацій стратегічного характеру, на нашу думку, належать такі, що охоплюють не залежні від суб’єктів кримінального процесу чинники, що в межах конкретно визначеної стратегічної слідчої ситуації можуть вплинути на перебіг досудового розслідування, як оптимізувавши його, так і ускладнивши.

Розслідування злочинів як динамічна процесуальна діяльність є процесом переходу від початкових ситуацій інформаційної невизначеності до подальших, пов’язаних із накопиченням обсягу доказів під час розслідування кримінальних проваджень. На кожному етапі досудового розслідування така робота становить систему слідчих ситуацій, що постійно видозмінюються [119, с. 71].

Будь-які типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення особи умовно, на підставі запропонованих різними авторами наукових позицій, можна розділити на ті, що сталися на початковому та всіх подальших етапах досудового розслідування. Означені стадії вирізняються низкою відмітних ознак, тому слід акцентувати на них увагу.

Початковий етап розслідування є найвідповідальнішим, оскільки саме на ньому закладають судову перспективу кримінального провадження з огляду на можливість природного зникнення чи умисного знищення слідів злочину[1]. Можливість виокремлення типових слідчих ситуацій на цьому етапі зумовлена повторюваністю початкової інформації про певний вид злочину, яку вносять до ЄРДР і яка є підставою для початку досудового розслідування [164, с. 30].

На початку досудового розслідування слідчому відомі лише деякі фактичні дані, що вказують на ознаки злочину. У зв'язку із цим виникає природна суперечність між знанням і незнанням, специфічне співвідношення відомого й невідомого, під час якого шукане прямо не дано й безпосередньо у вихідній інформації не міститься, однак знаходиться в неоднозначному, можливому зв'язку з уже встановленими фактами, що обмежує пошук рішення слідчим. Таку ситуацію називають проблемною, вона властива більшості кримінальних проваджень на початковому етапі розслідування [134, с. 14].

На кожному подальшому етапі розслідування таких завдань (проблем) з багатьма невідомими стає дедалі менше, однак вони потребують вирішення доти, доки матеріали не буде досліджено цілком [19, с. 55].

Деякі вчені, що досліджували незаконне позбавлення волі або викрадення людини, виокремлювали такі типові слідчі ситуації, що виникають на певному етапі розслідування: 1. Отримано інформацію про злочин від очевидців події, виявлено матеріальні сліди злочину, злочинці невідомі. Ця ситуація є найпоширенішою і визначена необхідністю максимальної фіксації слідової картини злочину, ужиття заходів зі встановлення особи злочинця (членів організованої групи) та його затримання. За цієї ситуації особливе значення мають огляд і допит

[1] Слід зазначити, що на початковому етапі досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини найефективнішими визнають такі слідчі (розшукові) дії: допит – 96,9 %, огляд місця події – 100 %, пред'явлення для впізнання – 54,6 %, обшук – 62,6 %, освідування – 58,9 %, призначення експертизи – 86,5 %, слідчий експеримент – 11,7 %, отримання зразків для експертизи – 86,5 % (додаток Б).

очевидців події. 2. Отримано інформацію про злочин від невстановленої особи, конкретних відомостей щодо характеру злочину немає. Це найскладніша слідча ситуація. Слідчий повинен ужити заходів щодо встановлення особи злочинця та очевидців події. Необхідно зняти інформацію з камер відеоспостереження, що розміщені в районі учинення злочину. 3. Отримано інформацію про викрадення людини від її родичів після звернення до них викрадачів з певними вимогами. У цій ситуації необхідно встановити психологічний контакт з родичами викраденого, визначити коло співучасників злочину, ужити заходів щодо встановлення місця перебування злочинців і фіксації їхніх ознак. 4. Злочинці відомі, їх затримано, є достатні фактичні дані, що свідчать про вчинення злочину. За цієї ситуації головним завданням слідчого є збирання інших доказів вини підозрюваних осіб для повідомлення їм про підозру [126, с. 5].

Авторське опитування слідчих, проведене упродовж січня–липня 2020 року, щодо методики розслідування злочинів стосовно незаконного позбавлення волі або викрадення особи відобразило питання сутності й конкретних прикладів типових слідчих ситуацій, що найчастіше виникають на початковому етапі розслідування відповідних злочинів. Зокрема, респонденти зазначають, що в складі типових слідчих ситуацій у злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини основними критеріями є наявність відомостей про: а) факт і місце вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, але на момент отримання такої інформації немає жодної інформації про осіб, що вчинили злочин, і куди було незаконно переміщено (викрадено) конкретну особу (47 %); б) факт і місце вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, конкретне коло очевидців, що можуть надати стислу загальну характеристику побаченим подіям (33,4 %); в) виключно факт і місце вчинення відповідного злочину, проте жодної іншої інформації, а також очевидців немає (14,6 %); г) факт викрадення конкретної особи невідомими

людьми або незаконного позбавлення волі щодо потерпілого (5 %) (додаток Б).

Узагальнення та аналіз відповідей респондентів дає змогу виокремити декілька розбіжностей між традиційними криміналістичними підходами в контексті формування та планування виходу з типових слідчих ситуацій, що склалися, із практичним відображенням і реалізацією відповідних теоретичних конструкцій на практиці.

Найвагомішими факторами, що позначаються на перебігу розслідування та формуванні картини типової слідчої ситуації конкретного злочину, пов'язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є: наявність інформації про особу злочинця та його місцеперебування (54,8 %); залишення конкретних слідів учинення злочину на місці події або особистих речей, предметів (31,4 %); наявність певної кількості очевидців учинення злочину, які можуть детально відтворити подію, що сталася, або чіткого відеозапису з камер відеоспостереження (14,8 %) (додаток Б).

У ситуаціях вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини здебільшого на місці вчинення кримінального правопорушення немає ні потерпілої особи, ні зловмисника. Тому слідчо-оперативна група (далі – СОГ) має ретельно працювати з очевидцями, можливими свідками, а також можливими цифровими слідами (камерами відеоспостереження, файлами аудіозапису тощо).

Визначені слідчими типові слідчі ситуації в сукупності становлять близько половини з тих, що характеризують початковий етап розслідування та засвідчують слушність позиції, згідно з якою є два шляхи інформаційного забезпечення розкриття злочину: виявлення і дослідження матеріальних об'єктів (речей, обстановки), відшукування людей, які безпосередньо пов'язані з подією злочину чи були її учасниками [178, с. 49]. На нашу думку, зазначені особливості в контексті досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є

одними з найважливіших, безпосередньо впливають на результативність проведення слідчих (розшукових) дій.

Апелюючи до конкретних прикладів у контексті проаналізованих теоретичних положень і результатів соціологічного дослідження, на нашу думку, доцільно виокремити такі типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини за джерелом надходження інформації від родичів, очевидців, колег, потерпілого, аноніма.

Під час проведення опитування було з'ясовано, що виявлення злочинів стосовно незаконного позбавлення волі або викрадення людини найчастіше здійснюють шляхом: отримання інформації від очевидців події – 64,4 %, отримання інформації від близьких і родичів – 28,8 %, проведення слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних правопорушеннях – 4,3 %, отримання інформації від самого потерпілого – 2,5 % (додаток Б).

Слід зазначити, що встановлення місця вчинення злочину або звільнення може надати інформацію про злочинців, зокрема стосовно вчинення злочину в складі групи осіб, наявності зброї, транспорту, а також здійснення заходів приховування злочину та маскування.

У типовій слідчій ситуації, коли особу було викрадено публічно та свідками цієї події стала значна кількість людей, найчастіше:

1) передусім встановлюють місце вчинення злочину, коло осіб – очевидців, які можуть дати оцінку події, що відбулася;

2) наводять облік інформації, отриманої безпосередньо під час огляду місця події, від осіб – очевидців, а також перелік можливих речових доказів, що залишилися на місці вчинення злочину;

3) складають детальну схему місця вчинення злочину з точним описом місця перебування імовірних злочинців, потерпілого та очевидців (свідків), відпрацьовують можливість і реальність версій вчинення злочину;

4) відпрацьовують прилеглу територію з метою відшукування імовірних засобів фіксації правопорушників, розширюють коло ймовірних

очевидців і проводять інші слідчі (розшукові) дії, спрямовані на встановлення місця ймовірного перебування потерпілого та злочинців, а також особи злочинця і потерпілого (у разі якщо вони не відомі);

5) проводять комплекс негласних оперативних заходів, а також негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого, що спрямовані на встановлення або розширення кола осіб, які ймовірно вчинили злочин;

6) відпрацьовують осіб, які за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій мають причетність до вчиненого злочину;

7) за результатами відпрацювання та отриманої інформації встановлюють місце перебування потерпілої особи, сприяють ефективному її визволенню і належному документуванню відповідного процесу;

8) виявляють і за необхідності затримують особу (осіб), що вчинили викрадення людини, встановлюють її причетність до цього правопорушення, налагоджують причиново-наслідковий зв'язок, повідомляють особі про підозру та після проведення необхідних слідчих (розшукових) дій (за необхідності) направляють обвинувальний акт до суду.

За обставин, що формують типову слідчу ситуацію, слідчий володіє даними обстановки вчиненого злочину, має змогу ефективно використовувати весь кримінальний процесуальний інструментарій та максимально швидко встановити особу (осіб), що вчинила (вчинили) злочин, з подальшим притягненням її (їх) до відповідальності.

Ефективним під час здійснення досудового розслідування в злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини є проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Завдяки їм, за даними, які наводить М. А. Погорецький, розслідують і розкривають понад 85 % тяжких й особливо тяжких злочинів [200, с. 271]. Зокрема, в умовах, коли є невідомою особа, що вчинила злочин, а тим більше – потерпіла особа, цей вид слідчих (розшукових) дій є найефективнішим у контексті розслідування.

Детально слід розглянути особливості вирішення слідчих ситуацій, що складаються в процесуальних межах повідомлення про підозру особі, яка

ймовірно вчинила незаконне позбавлення волі або викрадення людини, і направлення обвинувального акта до суду.

Для вирішення *такої* типової слідчої ситуації необхідно провести:

1. Обшуки за місцем проживання підозрюваної (підозрюваних) особи (осіб), а також в інших необхідних приміщеннях (передусім – місцях, де особу було незаконно позбавлено волі або здійснювали утримання після викрадення) з метою виявлення та належного документування доказів, що підтверджують факт незаконного позбавлення волі або викрадення особи, факт перебування в минулому в конкретному місці потерпілого й підозрюваного, а також факт незаконного позбавлення волі людини (тобто факти, обставини чи конкретні предмети, що впливали на незаконне й таке, що відбулося проти волі особи, переміщення та утримання в конкретному місці);

2. Допити необхідних суб'єктів (потерпілого й підозрюваного – з метою отримання ключових показань за кримінальним провадженням; можливих очевидців з місця, де здійснював протиправне утримання потерпілого підозрюваний).

3. Вилучення, за наявності, відео- й аудіозаписів з технічних пристроїв, що знаходилися в місці незаконного тримання потерпілого, а також предметів зв'язування, замків від кімнат, де, можливо, тримали особу.

4. Призначення фінальних експертиз щодо: встановлення відповідності отриманих на місці події (місці викрадення) та місці тримання (місці, до якого було фактично переміщено потерпілу особу) біологічних зразків; встановлення відповідності голосу підозрюваного голосу особи, що ймовірно могла виходити на зв'язок із родичами потерпілого (за умови вимагання викупу або вчинення будь-яких дій).

5. Інші заходи, передбачені КПК України, що спрямовані на встановлення фактів й обставин, які підтверджують причетність підозрюваної особи до вчиненого злочину й додатково обґрунтовують його винуватість (що згодом буде викладено в обвинувальному акті).

Ураховуючи також те, що розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини здебільшого розпочинається з виявлення факту викрадення особи за інформацією очевидців, необхідно вжити всіх процесуальних й оперативних заходів для встановлення місця перебування потерпілої особи та ймовірного підозрюваного. З метою якіснішого документування протиправної діяльності злочинця, можливою є реалізація контрольованої за вчиненням відповідного злочину стадії (ідеться про період з моменту виявлення місця тримання потерпілої особи, документування факту перебування в приміщенні всіх осіб, причетних до викрадення, а також можливі відеозйомку й аудіозапис відповідних осіб і до фактичного затримання всіх злочинців та визволення потерпілої особи).

На підставі проведеного опитування встановлено, що після звільнення незаконно утримуваної або викраденої особи слідчому на початковому етапі необхідно:

1) здійснити належне затримання осіб, що вчинили злочин, встановити причиново-наслідковий зв’язок між їхніми діями й наявним суспільно небезпечним наслідком – 6,7 %;

2) допитати потерпілого із залученням психолога чи іншого спеціаліста, а також призначити судово-психологічну експертизу – 3,1 %;

3) здійснити додаткові слідчі (розшукові) дії, спрямовані на проведення слідчих експериментів у місці викрадення (обмеження волі) людини, а також огляди в місцях утримання із залученням потерпілого, провести одночасний допит різних носіїв інформації, важливої в досудовому розслідуванні для встановлення відповідностей, – 0,6 %; усі перелічені варіанти – 87,7 % (додаток Б).

З огляду на зазначене, слідчому після звільнення незаконно утримуваної або викраденої особи необхідно здійснити комплекс таких дій:

1) затримати осіб, які вчинили злочин;

2) допитати потерпілого із залученням психолога чи іншого спеціаліста, а також призначити судово-психологічну експертизу;

3) провести додаткові слідчі (розшукові) дії, зокрема слідчі експерименти в місці викрадення (обмеження волі) людини, а також огляди в місцях утримання із залученням потерпілого;

4) здійснити одночасний допит різних категорій свідків, дослідити електронні носії інформації, зокрема засоби телекомунікації.

Важливим також є налагодження контакту з близькими та рідними потерпілої особи, оскільки на першочерговому етапі розслідування кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, незрозумілим може виявитися мотив злочинця, його кінцева мета. Водночас близькі й рідні частіше, згідно з матеріалами судової практики та результатами проведення авторського опитування, воліють не відкривати зайвих фактів слідчому в процесі допиту, вважаючи, що вони є несуттєвими для слідства.

Зазначені обставини й почерговість дій у відповідь на них є найтиповішими в контексті вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Найважливішим у контексті ефективного та швидкого досудового розслідування злочину, пов'язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є з'ясування переліку ознак кримінального правопорушення, що дасть змогу віднести його до конкретної типової ситуації та на підставі цього сформувати типовий план дій, з огляду на отриману інформацію.

У деяких випадках до того часу, поки місце перебування особи не встановлено, а відомостей від свідків чи рідних про вимагання викупу немає, особу можна вважати безвісти зниклою, і паралельно розробляють версії зникнення людини:

1) вчинення злочину стосовно зниклого, убивства родичами або іншими особами, викрадення тощо;

2) загибель від нещасного випадку, дорожньо-транспортної пригоди, отруєння, ураження електричним струмом;

3) самогубство (утоплення, повішання, отруєння тощо);

4) смерть від віку чи внаслідок хронічного захворювання, переохолодження;

5) зникнення, не пов’язане зі смертю (госпіталізація, навмисне уникання стосунків з родичами, таємне лікування, виїзд для зустрічі зі знайомими, працевлаштування, навчання, арешт тощо) [196, с. 25].

Дослідження кожної типової слідчої ситуації в сукупності, а також її аспектів надає можливість на початковому етапі розслідування формулювати відповідні окремі версії, передусім – стосовно підозрюваної особи, мети й мотивів вчинення злочину, інших обставин, які підлягають встановленню та доказуванню, планувати слідчі (розшукові) дії з метою їх перевірки [175, с. 100].

Проте в умовах невизначеності, коли обмаль інформації про розслідувану подію, версії переважно є загальними й неконкретними. Тож закономірно, що найсуттєвіші складнощі в організації розслідування постають на початковому етапі, коли інформація про вчинений злочин мінімальна [120, с. 256].

У цьому контексті важливим є розроблення типових слідчих версій, що вибудовують під час розслідування злочинів, пов’язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

На переконання дослідників, загальнотеоретичні положення криміналістики щодо системи версій дають підстави стверджувати, що «типова версія» – це порівняно нове утворення, яке має відмінну від конкретних версій фактичну базу формування та у зв’язку із цим посідає особливе місце в пізнавальній діяльності слідчого, а посилений інтерес учених-криміналістів до цієї категорії простежується саме останніми роками, що зумовлено насамперед розвитком ситуаційного підходу до неї [218].

Попри новизну й актуальність зазначеної теми, чимало вітчизняних учених здійснювали наукові розвідки в цьому напрямі. Наприклад, Р. С. Бєлкін визначав типову версію як характерне для цієї ситуації з

відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики (оперативно-розшукової, судової, слідчої, експертної) передбачуване пояснення окремих фактів чи події загалом. На його думку, типові версії мають обмежене пізнавальне значення, оскільки вони, ґрунтуючись на мінімальних фактичних даних, можуть дати тільки найзагальніше пояснення події, якого недостатньо для успішного завершення розслідування. Тому типову версію конкретизують у процесі доказування відповідно до накопиченої дізнавачем (слідчим) необхідної інформації [23, с. 364].

Натомість В. О. Коновалова вважає, що типові версії у своєму арсеналі мають достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу використовувати їх як орієнтир у таких ситуаціях [156, с. 64].

Отже, типовими криміналістичними (слідчими) версіями в контексті розслідування злочину щодо незаконного позбавлення волі або викрадення особи є припущення слідчого (дізнавача) (іншого суб'єкта кримінального провадження) про систему взаємопов'язаних окремих фактів чи події загалом, що становлять предмет доказування в кримінальному провадженні.

Так само, як і під час розслідування інших злочинів, до групи версій про обставини, що підлягають встановленню під час розслідування конкретного діяння, належать насамперед версії про обставини, що безпосередньо стосуються чотирьох елементів складу злочину (про місце, час, спосіб й інші обставини об'єктивної сторони розслідуваного злочину, про об'єкт злочинного посягання, суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину) [138].

Важливість і практична значущість цих типових версій полягає в тому, стверджує А. С. Трофименко, що під час накладення інформації на наявні фактичні дані щодо розслідуваної події відбувається надання необхідної кількості попередніх пояснень події, що сталася, що є однією з найважливіших умов об'єктивності розслідування [234, с. 325].

Підставою для висунення версій про особу ймовірного злочинця можуть бути відомості, отримані процесуальним чи непроцесуальним

шляхом – під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. З певним ступенем умовності одержані відомості можна поділити на такі групи: відомості, що вказують на особу ймовірного злочинця, і відомості про прикмети зовнішності злочинця, особа якого на певний проміжок часу є не встановленою [138].

Слід також акцентувати увагу на тому, що версіювання в досудовому розслідуванні суттєво залежить від обсягу інформації про злочин, якою володіє слідчий, оскільки неможливо спрогнозувати чи врахувати те, про що особа не знає. Основним спеціальним методом роботи зі слідчими (криміналістичними) версіями є метод планування.

Процес планування, як і розслідування загалом, має визначену структуру. Він охоплює низку взаємопов'язаних елементів, поділ на які є умовним, однак необхідний для впорядкування логічного розумового процесу. Основними елементами планування вважають: висунення версій, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, встановлення найдоцільніших строків проведення необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [235, с. 181].

Початковий етап розслідування передбачає необхідність виконання типових для більшості видів злочинів у такій ситуації завдань: перевірка загальних типових версій про подію злочину, висунутих на підставі даних, наявних на момент прийняття рішення про початок досудового розслідування; з'ясування фактів, що підлягають встановленню та доказуванню; невідкладне збирання і закріплення доказів, що можуть бути втраченими; ужиття заходів для розшуку й затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину; з'ясування інших обставин, зокрема тих, що сприяли вчиненню злочину [138].

Саме зазначені елементи плану досудового розслідування мають бути реалізовані на першочерговому етапі досудового розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення особи.

План має бути викладений у довільній формі, доступним для слідчого способом (чи в письмовій, чи в електронній із застосуванням комп'ютерної техніки або гаджетів), оскільки найголовнішою в цьому контексті є необхідність розуміння слідчим черговості конкретних дій, а також урахування нововиявленої інформації з метою подальшого її аналізу.

З огляду на динамічність розслідування, може бути змінено початковий план (наприклад, під час відпрацювання однієї або декількох версій стало очевидним, що вони є хибними). Специфіка слідчої діяльності, доводить А. В. Іваниця, полягає в тому, що для розслідування злочинів необхідне прийняття нетривіальних рішень. Слідчий, залежно від ситуації, вносить у програму розслідування власний досвід, ураховує наявні сили та засоби. Унаслідок цього програма розслідування стає гнучким, динамічним планом початкового етапу розслідування [146, с. 233].

Таким чином, проаналізовані в підрозділі дані щодо з'ясування сутності поняття типової слідчої ситуації, планування та версіювання під час розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення особи дають змогу сформувати комплексну систему черговості слідчих (розшукових) дій у проаналізованих слідчих ситуаціях із можливістю інтерпретації їх в інших випадках.

1. Першочерговими, як і під час розслідування будь-яких інших злочинів, є аналіз і систематизація всього обсягу інформації (залежно від стадії досудового розслідування), що є в розпорядженні слідчого. Важливо враховувати необхідність постійного оновлення переліку отриманої інформації, що надасть можливість ефективно оперувати наявним кримінальним процесуальним інструментарієм.

2. Одразу в момент отримання повідомлення про факт вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини найважливішим є вжиття заходів із запобігання втраті доказів (слідів, документів, інших об'єктів, що будуть знайдені на місці його вчинення), а також максимально

швидкий та оперативний пошук імовірних очевидців правопорушення з одночасним їх опитуванням і документуванням отриманої інформації.

3. Після здійснення основних і першочергових дій, внесення відомостей до ЄРДР (перша дія, що має бути здійснена, оскільки, відповідно до положень КПК України, до цього моменту можливим є лише проведення у виняткових випадках огляду місця події), є узагальнення наявних фактів і даних, що логічно переростає у версіювання – процес встановлення логічних послідовностей та закономірностей учинення злочину, що дасть змогу слідчому й іншим суб'єктам досудового розслідування встановити послідовність дій злочинця та розробити план дій, спрямованих на їх процесуальне оформлення та долучення до матеріалів кримінального провадження (переважно втілюється у дорученні слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, а також організаційних заходів, спрямованих на отримання та закріплення доказів).

4. Встановлення переліку й послідовності проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, що спрямовані передусім, крім отримання додаткової інформації про вчинення злочину, на встановлення місцеперебування потерпілої особи, а також осіб, що вчинили відповідний злочин, із належним документуванням відповідних процесів.

5. Затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що полягає в належно проведеній процесуальній дії та прийнятих процесуальних рішеннях з дотриманням норм криміналістичної тактики й техніки, подальшим повідомленням про підозру винній особі, а також проведенням додаткових слідчих (розшукових) дій.

6. Проведення допитів необхідних суб'єктів (потерпілого та підозрюваного – з метою отримання ключових показань за кримінальним провадженням; можливих очевидців з місця, де здійснювали протиправне утримання потерпілого підозрюваним), а також детальне обстеження місця утримання потерпілого та призначення експертних досліджень для

встановлення причиново-наслідкового зв’язку в кримінальному провадженні, між діями підозрюваного, потерпілого, наявними доказами з подальшим складанням обвинувального акта й направленням його до суду.

2.2. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб’єктами під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Забезпечення ефективного досудового розслідування кримінальних проваджень щодо незаконного позбавлення волі та викрадення людини потребує належної організації взаємодії між слідчим й іншими підрозділами, які залучають до сфери розслідування. Добре налагоджена взаємодія слідчого й оперативних працівників є необхідною умовою успішного розслідування в кримінальних провадженнях зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

І навпаки, неналежна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами може призвести до низького рівня розкриття та розслідування злочинів, порушення розумних строків досудового розслідування, затягування під час досудового розслідування.

За таких умов неабиякої актуальності набувають питання взаємодії слідчого та працівника оперативного підрозділу, оскільки проблеми взаємодії є однією з причин недостатнього розкриття та розслідування злочинів [173].

Здійснення досудового розслідування в кримінальних правопорушеннях проти свободи й особистої недоторканості осіб є багатогранним складним процесом, реалізація якого потребує значних людських ресурсів та інтелектуальної підготовки. Тому питання організації взаємодії між органом досудового розслідування та оперативним підрозділом Національної поліції України покладено на керівників відповідних органів.

Своєю чергою організація найефективнішого та найпродуктивнішого досудового розслідування конкретно учиненого викрадення людини чи

незаконного позбавлення волі належить до компетенції слідчого (групи слідчих) у відповідному кримінальному провадженні [41, с. 254–263].

Також об’єктивна необхідність взаємодії зумовлена спільністю завдань, що стоять перед різними відомствами, органами й підрозділами, уповноваженими протидіяти злочинності, і відмінностями в їхньому функціональному та структурному стані [152, с. 27].

Складність й об’єктивна необхідність взаємодії в контексті цього дослідження обумовлена насамперед важливістю сфери соціальних відносин, що знаходяться під захистом, складністю розслідування, тяжкістю учинення відповідного злочину.

Значення взаємодії як форми взаємозв’язку та взаємної підтримки полягає в тому, що правоохоронні органи загалом, конкретні їх структурні служби та структурні підрозділи або працівники у взаємодії один з одним досягають значно кращих результатів у стисліші строки з найменшими витратами сил [179, с. 264].

Саме через такі аргументи слід зазначити, що важливість належної організації швидкого, повного, ефективного досудового розслідування, що здійснюватимуть декілька осіб (група слідчих) або за допомогою залучення для проведення слідчих (розшукових) дій декількох оперативних співробітників, безпосередньо та тісно пов’язана з питанням кінцевого його результату, що полягає насамперед у звільненні (віднайденні) викраденої особи, а також притягненні до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили відповідні діяння [41, с. 254–263].

На нашу думку, доцільно проаналізувати сутність поняття «взаємодія слідчого й оперативного підрозділу», що дасть змогу ефективно застосовувати його під час дослідження.

Визначаючи термін взаємодії, І. М. Гуткін виокремлював такі основні її елементи, як базування на законі, співробітництво не підлеглих один одному органів, узгодженість і цілеспрямованість діяльності, поєднання застосування органами досудового слідства й дізнання засобів і способів з метою

профілактики та розкриття злочинів, притягнення винних до кримінальної відповідальності, розшуку обвинувачених, забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочинами [194, с. 62–70]. Учений орієнтовно окреслив відповідне поняття та заклав у його сутність деякі ознаки, що можуть бути застосовані під час подальшого застосування цього поняття.

В енциклопедичному словнику криміналістики запропоновано таке визначення взаємодії: це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [240, с. 42]. Така інтерпретація максимально повно та чітко відображає сутність взаємодії як процесу, що має на меті ефективізувати намагання, спрямовані на досягнення спільних завдань. Своєю чергою питання взаємодії слід проаналізувати в контексті праць учених-процесуалістів.

Зокрема, В. М. Тертишник пропонує розглядати взаємодію слідчих, оперативних працівників і співробітників експертних підрозділів (спеціалістів-криміналістів та інших) як засновану на законі й інших нормативних актах спільну діяльність суб'єктів, що мають різну компетенцію та спеціалізацію, а також різний рівень знань у галузі криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінального права та процесу, спрямовану на досягнення загальної мети розкриття і розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини й забезпечення правильного застосування закону [232, с. 505]. Ураховуючи те, що питання обмеженості кількості суб'єктів взаємодії в межах кримінального процесуального законодавства автор порушує одразу, ми не поділяємо таку позицію, оскільки швидкоплинність розвитку та розгалуженість структури поліцейських підрозділів не дають жодних підстав встановлювати чітке коло суб'єктів взаємодії в досудовому розслідуванні.

Деякі вчені також знаходять аргументацію для чіткого окреслення кола суб'єктів, проте визначені ними учасники взаємодії в контексті досудового розслідування є численнішими.

Із цього приводу А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк стверджують, що спеціалізованими суб'єктами є: слідчі й оперативно-розшукові підрозділи правоохоронних органів, для яких виявлення, розслідування та попередження злочинів є головним завданням, державні контролюючі органи; сумісна діяльність правоохоронних органів і неспеціалізованих суб'єктів. До кола останніх належать державні й недержавні структури, для яких боротьба зі злочинністю не є основним завданням. Зокрема, це можуть бути підприємства, банки, страхові компанії, засоби масової інформації, громадські формування [54, с. 20–21].

Водночас Т. В. Авер'янова, Р. С. Бєлкін, Ю. Г. Корухов і О. Р. Россинська в підручнику «Криміналістика» доводять, що ефективність розкриття, розслідування та попередження злочинів безпосередньо залежить від успішності взаємодії слідчого з іншими учасниками цього процесу – оперативними працівниками органу дізнання, інших служб правоохоронних органів, з обізнаними особами – спеціалістами й експертами, а також контрольно-ревізійними органами, засобами масової інформації та іншими [161, с. 493].

Загалом позиції вчених є слушними, однак видається зайвою конкретизація учасників цього процесу, оскільки складно сформувати вичерпне їх коло.

Слід акцентувати на тому, що в аналізованому контексті є такі види взаємодії:

1) взаємодія слідчого та співробітників оперативних підрозділів у роботі за конкретним кримінальним провадженням. Цей вид взаємодії є найпоширенішим, його здійснюють у різних формах;

2) взаємодія прокурора зі слідчим. У цьому разі взаємодія відбувається, коли прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, дає доручення та вказівки слідчому з конкретних кримінальних проваджень на проведення у встановлений ним строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних

дій або безпосередньо бере участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводить слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, передбаченому КПК України;

3) взаємодія слідчого з експертами й спеціалістами. Таку взаємодію здійснюють під час підготовки та збирання інформації, матеріалів для експертного дослідження або під час експертного дослідження. Ця взаємодія відбувається і під час провадження окремих слідчих (розшукових) дій, у яких бере участь експерт або спеціаліст (огляд місця події, допит неповнолітніх, обшук автотранспортних засобів тощо);

4) взаємодія слідчого з представниками державних служб. Така взаємодія припускає наявність співробітництва щодо одержання інформації в службових осіб митних, прикордонних служб, органів фінансового контролю тощо;

5) взаємодія слідчого судді зі слідчим, прокурором;

6) взаємодія слідчого з громадськими формуваннями [165, с. 17–18].

На думку В. В. Ковальова, взаємодія дає змогу поставити процес розкриття та розслідування злочину на вищий рівень – рівень колективної діяльності. Причому організація взаємодії в процесі розслідування завжди має конкретну мету, а об’єднання інтелектуальних і фізичних можливостей не підпорядкованих суб’єктів – не самоціль, оскільки її здійснюють для вирішення конкретної слідчої ситуації [154, с. 3–17]. Таке поняття, на нашу думку, найбільш влучно та чітко відображає сутнісну характеристику процесу взаємодії, зокрема організації взаємодії слідчого й оперативних співробітників під час здійснення досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення осіб.

Насамперед зазначене обумовлено тим, що серед форм взаємодії доцільно виокремити погодженість планування слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий повинен пам’ятати, що в процесі розслідування завдання та зміст взаємодії потребуватимуть уточнення і доповнення, також може виникнути потреба змінити коло

суб'єктів взаємодії, залучити нові сили й засоби. Спільне планування полягає в тому, що спочатку слідчий аналізує наявні в кримінальному провадженні відомості, визначає завдання, що потребують спільної діяльності, конкретних виконавців, після цього відбувається обмін інформацією слідчого зі співробітниками оперативних служб. Далі корегують роботу учасників взаємодії, уточнюють їхні завдання, що зумовлено результатами виконаного обсягу роботи, зміною ситуації. Погоджений план, на підставі якого вибудовують взаємодію, повинен містити:

– перелік слідчих і пошукових версій;

– обставини, що підлягають встановленню та з'ясуванню за кожною з висунутих версій;

– перелік необхідних дій, за допомогою яких повинні бути встановлені й досліджені ці обставини, і порядок таких дій;

– обставини, що підлягають встановленню оперативно-розшуковим шляхом (оперативно-розшукові заходи, шляхи встановлення цих обставин у плані не зазначають);

– строки виконання, зокрема проміжні (дедлайн): обмін інформацією, корегування плану (за необхідності);

– виконавці за кожним пунктом плану [41, с. 256–257].

Взаємодією, стверджує О. О. Юхно, слід вважати необхідний, ґрунтований на законі й відомчих нормативних актах і координований за перспективними та проміжними завданнями напрям діяльності не залежних в адміністративному відношенні органів (дізнання та слідства), який спрямовується слідчим чи прокурором і здійснюється у формі правових відносин за комплексного поєднання та ефективного використання повноважень, форм і методів, властивих кожному з них [243, с. 34].

Ефективність протидії злочинності можлива лише за умови належно організованої сумісної діяльності різних державних і недержавних органів, яку здійснюють із визначеною метою. Тобто йдеться про взаємодію, яку в криміналістичній науці традиційно тлумачать як узгоджену діяльність

відповідних органів і посадових осіб у процесі розкриття та розслідування злочинів, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [207, с. 96]. У цьому контексті автори розглядають взаємодію як комплексний механізм протидії злочинності, що, на нашу думку, може бути найефективнішим із залученням недержавних інституцій, громадських організацій та просто небайдужих перехожих у моменти, коли безпосередньо відбуваються спроби незаконного позбавлення волі чи викрадення особи. Одним із таких заходів в умовах сьогодення є дозоване поширення достовірної інформації про подію кримінального правопорушення через соціальні мережі або засоби масової інформації з метою встановлення очевидців події, отримання додаткової інформації чи висунення нових версій на підставі відомостей, що будуть отримані.

Така характеристика є однією з найбільш влучних і чітко відображає сутність зазначеного в необхідній нашому дослідженню інтерпретації, оскільки за своєю сутністю та деякими кваліфікаційними ознаками, а також механізмами учинення незаконне позбавлення волі чи викрадення людини збігаються з кримінальними правопорушеннями у сфері торгівлі дітьми [30, с. 288–294].

Слушно зазначає В. Д. Берназ, що встановлення істини в процесі розслідування – складний процес. Без ефективної взаємодії органів слідства, оперативних, експертних та інших підрозділів неможливе повне, об’єктивне та всебічне доведення обставин здійснення злочинів. Отже, взаємодія під час розкриття злочинів – це узгоджена діяльність органів досудового слідства й органів дізнання на підставі обміну інформацією та виконання дій, спрямованих на досягнення спільної мети [167, с. 86].

Взаємодія під час розслідування злочинів є спеціальною взаємодією, оскільки містить об’єднані однією метою спільні погоджені заходи, що мають значення для боротьби зі злочинністю, проведені декількома зацікавленими суб’єктами та котрі відрізняються від заходів загальносоціального рівня взаємодії спеціальним призначенням і

цілеспрямованістю [152, с. 26].

Ці та інші аргументи чітко встановлюють межі взаємодії, її окремі форми, сутність і значення в конкретному кримінальному правопорушенні, що дає змогу максимально оптимізувати роботу сторони обвинувачення в кримінальному процесі й консолідувати свої намагання в напрямі відшукування злочинця та притягнення його до кримінальної відповідальності.

Взаємодією також є процес спільної діяльності двох або більше суб'єктів, які здійснюють вплив один на одного, що змінює якісні характеристики діяльності кожного з них і який в умовах взаємозв'язку пов'язує їх між собою для досягнення спільної мети [198, с. 5, 12].

Три підходи до визначення та висвітлення сутності взаємодії пропонує Р. Л. Степанюк, зокрема: 1) у широкому значенні взаємодію розглядають стосовно сумісної діяльності всіх органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне судочинство. Її трактують не тільки стосовно слідчого чи процесу розслідування певного злочину, а й щодо застосування будь-яких криміналістичних прийомів, засобів і методів; 2) у вузькому значенні взаємодії одним з її суб'єктів завжди є слідчий, а її розглядають як форму організації розслідування; 3) комбінований підхід полягає в намаганні різнобічно потлумачити взаємодію [228, с. 191–194].

Учений М. П. Яблоков зазначає, що взаємодією слідчих з оперативно-розшуковими органами слід вважати засновану на законі й належно узгоджену спільну діяльність зазначених осіб та органів, спрямовану на розкриття злочинів і виконання розшуковик, профілактичних та інших завдань розслідування. Він пропонує тактику такої взаємодії виокремлювати як підрозділ криміналістичної тактики [159, с. 140–141, 407].

Автори посібника «Розслідування окремих видів злочинів» вбачають сутність взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами в такому: це активна цілеспрямована діяльність слідчих і працівників оперативно-розшукових підрозділів; кожен суб'єкт цієї діяльності застосовує

специфічні заходи в межах встановлених законом повноважень; це узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів, спрямовані на впровадження отриманих унаслідок оперативно-розшукових заходів відомостей у кримінальне судочинство; у спільних планах варто передбачити комплекс оперативно-розшукових та інших заходів і слідчих дій у такому порядку, щоб їх проведення було несподіваним для осіб, дії яких перевіряють, їх співучасників, і мало якнайбільший ефект у закріпленні процесуальним шляхом обставин, що підлягають доказуванню; під час проведення конкретних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів слід суворо дотримуватися вимог Конституції України, чинного законодавства, принципів кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності; дії зазначених суб'єктів мають бути спрямовані на забезпечення введення оперативно-розшукової інформації в кримінальне провадження за допомогою процесуальних засобів [8, с. 17–18].

Широке коло об'єктів пошукової діяльності й можливих джерел отримання інформації про вчинення окремих видів (груп) злочинів обумовлює необхідність участі у виконанні цього завдання різних оперативних служб і підрозділів правоохоронних органів, а також інших правоохоронних органів. У зв'язку із цим В. О. Малярова пропонує взаємодію трактувати як форму інтеграції спільних зусиль різних суб'єктів (працівників, їх груп і колективів, підрозділів та служб), узгоджену за метою, завданням, місцем та часом застосування [179, с. 262, 265]. П. Д. Біленчук і Г. С. Семаков визначають взаємодію як спільну діяльність слідчого, оперативних та експертно-криміналістичних підрозділів із розроблення та здійснення заходів, пов'язаних із комплексним використанням процесуальних, оперативно-розшукових і техніко-криміналістичних засобів з метою успішного розкриття злочинів, встановлення винних і виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів для їх усунення [24, с. 164].

Необхідно аргументувати загальну позицію щодо поняття та сутності

взаємодії загалом та інтерпретації зазначеного в площину взаємодії слідчого з оперативними підрозділами.

Насамперед зауважимо, що зазначення суб'єктної характеристики в контексті тлумачення загального поняття взаємодії в досудовому розслідуванні є недоречним, оскільки у зв'язку із швидкоплинністю сучасного законодавства та стрімкою поліцейською реформою, неможливим є визначення чіткого кола суб'єктів взаємодії в кримінальному процесі.

Тому за аналогією з більшістю вчених вважаємо доцільним використовувати термін «взаємодія» як уніфікований для низки наук кримінального циклу, який вказує на співробітництво, співпрацю певних суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень. Однак слід акцентувати на позиціях учених про те, що координація та взаємодія одночасно пов'язані та різняться. Діяльність із взаємодії завжди є координованою, натомість координації не завжди притаманна взаємодія.

Питання визначення поняття та сутності (зокрема ознак) взаємодії є одним із найактуальніших, тому вчені розглядають його в широкому (як загальний процес) і вузькому (як принцип консолідації зусиль декількох суб'єктів, спрямованих на один результат) значеннях. Окремим постає питання спеціальної взаємодії в досудовому розслідуванні.

На нашу думку, у контексті предмета дослідження взаємодією між слідчим й оперативними підрозділами варто розглядати як чітко передбачений КПК формат процесуальної співпраці між слідчим (слідчими) як представником (представниками) органу досудового розслідування та оперативним співробітником (співробітниками) як представниками оперативного блоку в напрямі своєчасного виявлення інформації про вчинення позбавлення волі або викрадення особи, встановлення кола очевидців і закріплення їхніх показань у процесуальній формі, здійснення інших початкових та подальших слідчих (розшукових) дій у межах конкретного кримінального правопорушення, що безпосередньо передбачено законом [41, с. 254–263].

Особливості взаємодії під час розслідування злочинів окремих категорій слід розглядати в межах відповідних видових, групових методик розслідування злочинів. Причому ці особливості необхідно висвітлювати в частині специфіки розслідування окремих видів (груп) злочинів на окремих його етапах.

Співпраця слідчого й оперативних працівників у межах їх взаємодії під час провадження розслідування злочинів є двосторонньою, оскільки постає необхідність взаємного інформування цих суб'єктів про наміри й результати їхньої діяльності, узгодження дій тощо. Цей аргумент логічно приводить нас до питання рівнів, структури й сутності взаємодії слідчих та оперативних підрозділів НПУ.

Такі дії набувають особливої актуальності під час планування оперативно-тактичної комбінації, успіх якої цілком залежить від того, чи точно її учасники дотримуються намічених термінів, черговості оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій. Своєчасний, вичерпний і безперервний обмін інформацією є надзвичайно важливим і для членів СОГ; корегування роботи учасників взаємодії та її завдань, що обумовлене результатами здійсненого, змінами слідчої ситуації. Важливе значення мають узгодженість і своєчасне корегування початкового етапу розслідування, адже від цього залежить успішність розкриття злочину «за гарячими слідами», встановлення та розшук винного, розшук викраденого. Тому у випадках призупинення провадження у справі для розшуку слідчий не має права цілком перекладати його на співробітників оперативного блоку, а зобов'язаний сам активно провадити розшукові заходи, координуючи й узгоджуючи їх з оперативно-розшуковими заходами, які спрямовані на досягнення тієї самої мети [161, с. 495–496].

Про етапність взаємодії під час розслідування злочинів зауажує М. П. Яблоков, пропонуючи виокремлювати такі етапи: перший збігається зі стадією порушення кримінального провадження, де допускається витребування необхідних матеріалів та їх перевірка; другий етап належить до

початкової стадії розслідування, на якій проводять активну невідкладну слідчу й оперативно-розшукову діяльність, створюють інформаційний фундамент для подальшого розслідування. Саме в цей період реалізуються всі основні форми взаємодії, від результативності яких залежить успіх розслідування загалом; третій (основний) етап збігається з наступною стадією розслідування, пов'язаною з пред'явленням обвинувачення, допитом обвинуваченого, перевіркою доводів обвинуваченого, збиранням додаткової доказової інформації та виконанням решти завдань розслідування; четвертий (заключний) етап взаємодії пов'язаний із завершенням розслідування. На цьому етапі слідчий підбиває підсумки розслідування, зокрема пересвідчується, чи всі версії перевірено до кінця, чи дотримано всіх вимог кримінально-процесуального закону, чи достатньо переконливо доведено вину обвинуваченого, чи усунуто суперечності в матеріалах кримінального провадження, чи правильно застосовано закон тощо. Саме в цей період взаємодії найчастіше спільно розробляють і реалізують профілактичні заходи спеціального криміналістичного характеру [159, с. 409–410]. Зазначені положення слід ураховувати під час розроблення відповідних етапів взаємодії на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі.

Крім цього, є й інший підхід до структурування взаємодії. Зокрема, пропонують виокремлювати такі три етапи цієї діяльності: перший розпочинається з виїзду на місце події і триває до завершення розшуку злочинця за «свіжими» слідами. На цьому етапі слідчий взаємодіє з оперативниками та експертами з метою якомога повнішого вивчення обстановки на місці події, виявлення, фіксації та вилучення речових доказів, отримання вихідної інформації про особу злочинця і переслідування його за «свіжими» слідами; на другому етапі слідчий, оперативний працівник й експерт-криміналіст спільно аналізують отримані на першому етапі дані про злочин і можливих його учасників на підставі отриманої кожним із них інформації. За результатами такого обміну інформацією розробляють і висувають слідчі версії, узгоджують заходи для їх перевірки, визначають

конкретних виконавців, розробляють узгоджений план розслідування. Завершується цей етап встановленням особи злочинця; завдання третього етапу – отримати докази, що підтверджують або спростовують підозру у вчиненні злочину, встановити всіх учасників злочину, виявити й вилучити викрадене майно, забезпечити можливу конфіскацію майна особи, яка вчинила злочин, отримати додаткові докази, з'ясувати причини й умови вчинення злочину. Усі ці завдання слідчий, експерт й оперативний працівник виконують спільно [24, с. 165–167].

У криміналістичній літературі обстоюють пропозицію структурно виокремити такі елементи взаємодії, як узгодженість (скоординованість) діяльності; спільність діяльності; мета діяльності; певний зміст діяльності; наявність щонайменше двох суб'єктів [228, с. 195].

На нашу думку, взаємодія є досить складною діяльністю, а отже, їй притаманне певне структурування. Причому ця структура відображає її сутність, зміст, а тому структура взаємодії відображає також її стадії (етапи).

Організацію взаємодії в НПУ здійснюють відповідно до наказу МВС України від 7 липня 2017 року № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», де основним завданням взаємодії органів досудового розслідування НПУ з іншими структурними підрозділами апарату центрального органу управління поліцією, міжрегіональними територіальними органами НПУ та їх територіальними (відокремленими) підрозділами, територіальними органами поліції та їх територіальними (відокремленими) підрозділами є запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав й інтересів фізичних і юридичних осіб [203].

Відповідно до цієї інструкції можна визначити форми поетапного

розгляду діяльності слідчих й оперативних підрозділів під час розкриття та розслідування злочинів, зокрема пов’язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини саме на початковому етапі, оскільки це надає можливість більш повно дослідити взаємодію цих підрозділів, а саме на таких етапах:

– у разі надходження до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагування на них (належне реагування дає змогу швидко й правильно побудувати слідчі версії вчинення злочину);

– у разі направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування (за таких обставин слідчий здійснює процесуальне супроводження оперативно-розшукової діяльності);

– під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування;

– під час виконання працівниками оперативних підрозділів органу, підрозділу поліції доручень слідчих (дізнавачів) про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

– під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та виконання заходів забезпечення кримінального провадження;

– під час створення слідчо-оперативної групи;

– у разі зупинення досудового розслідування;

– під час здійснення судового провадження [41, с. 254–263].

Інструкція, крім визначення форм взаємодії залежно від стадій досудового розслідування, здійснює регламентацію також дій слідчих й оперативних підрозділів залежно від категорії суспільно небезпечного правопорушення та специфіки його розслідування, зокрема розділ IX Інструкції визначає особливості організації взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров’я, статевої свободи та статевої недоторканості особи, які, на нашу думку, притаманні й злочинам проти волі, честі та гідності.

Під час взаємодії в зазначеній категорії кримінальних правопорушень важливу роль відводять не тільки слідчому та оперативним співробітникам, а й керівникам слідчих підрозділів (усіх рівнів) та інспекторам-криміналістам.

Насамперед слід сконцентрувати увагу на реагуванні, оскільки заяви та повідомлення громадян містять інформацію, що безпосередньо не завжди вказує на вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Зокрема, якщо стався злочин, метою якого є отримання викупу, причому злочинці розраховують отримати винагороду саме від родичів або інших близьких осіб потерпілого, то здебільшого заяви таких осіб містять відомості про вимоги та погрози злочинців, нерідко взагалі не звертаються до правоохоронних органів, оскільки внаслідок психологічного тиску побоюються за життя рідних [28, с. 244–246]. У разі надходження повідомлень про вчинення злочину або злочин, що готується, з анонімних джерел, їх обов'язково розглядають, а в разі встановлення в них відомостей, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, невідкладно рапортом доповідають про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки, що надсилає зазначені матеріали до органу досудового розслідування органу (підрозділу) поліції для внесення відповідних відомостей до ЄРДР [204]. З метою належної та ефективної перевірки інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини працівники оперативних підрозділів мають відпрацювати версії щодо нещасного випадку, наявності в минулому випадків самостійного залишення особою постійного місця проживання, вчинення щодо особи інших злочинів або нею [33, с. 34–38].

З огляду на окреслені позиції, слід виокремити етапи взаємодії слідчого й оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів проти незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Перший етап, передпочатковий, полягає в необхідності виявлення вже вчиненого позбавлення волі чи місця викрадення (утримування після викрадення) особи. Найбільш ефективно та процесуально доречно його

реалізують у контексті виїзду СОГ на місце події, де слідчий, володіючи повним інструментарієм адміністративних поліцейських і процесуальних, суто слідчих повноважень, розподіляє завдання серед членів СОГ і ставить мету. Цей етап вирізняється обмеженими процесуальними можливостями розслідування, оскільки у виключних випадках може бути проведено лише огляд місця події до внесення відомостей до ЄРДР.

Другий етап – початкова стадія досудового розслідування, на якій проводять активну невідкладну слідчу й оперативно-розшукову діяльність, створюється підґрунтя для подальшого розслідування. Виключно на цій стадії є можливим реагування на вже вчинений злочин щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини з можливим подальшим негайним звільненням особи чи відшукуванням місця її утримання. У цей проміжок часу слідчий зобов'язаний максимально ефективно та швидко: внести відомості про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР, отримати доручення на проведення досудового слідства в цьому кримінальному провадженні, направити повідомлення про відкриття кримінального провадження до належної прокуратури й підготувати декілька доручень на проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення очевидців цього кримінального правопорушення, відшукування слідів його вчинення (за п. 1.4, у судовій практиці – протекторів шин автотранспорту, елементів засобів зв'язування, відеозаписів з камер спостереження тощо).

Третій (основний) етап є комплексом слідчих (розшукових) дій, які здійснює слідчий у тісній та попередньо спланованій взаємодії, вони полягають у проведенні необхідних допитів, встановленні фактів й обставин у кримінальному провадженні, орієнтовані насамперед на максимальний збір правдивої та чіткої інформації щодо правопорушника (-ів), встановлення особи злочинця, місце перебування як злочинця, так і потерпілого, належне документування (з дотриманням належних процесуальних форм) та подальше повідомлення про підозру особі, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення.

Четвертий (заключний) етап взаємодії пов’язаний із завершенням розслідування в кримінальному провадженні. На цьому етапі слідчому в тісній взаємодії з оперативними підрозділами, керуючись наданим кримінальним процесуальним законодавством інструментарієм, мають сприяти будь-яким передбаченим законом способом доведенню кримінального провадження до суду, що передбачає можливе обрання запобіжного заходу підозрюваному, проведення необхідних слідчих (розшукових) дій з ним (допиту, слідчого експерименту, відібрання зразків для експертизи тощо) і складанню обвинувального акта з подальшим переданням його до суду.

Висвітлення змісту зазначених етапів потребує уточнення питання про форми взаємодії, які виокремлюють криміналісти.

Мають рацію вчені в тому, що найпоширенішими організаційними формами взаємодії є:

1) створення СОГ (бригад) різного призначення;

2) узгоджене планування та проведення оперативно-розшукових, організаційних і процесуальних заходів, спрямованих на розкриття злочинів;

3) взаємне інформування учасників взаємодії;

4) визначення та розроблення найефективніших способів і засобів здійснення спільних заходів;

5) спільна організація розшуку злочинців «за гарячими слідами» тощо [165, с. 17–18].

Водночас в контексті предмета дослідження непроцесуальна форма взаємодії полягає у безпосередній реалізації функціональних обов’язків слідчих та оперативних працівників у процесі розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб. Зазначене зумовлено тим, що вона не має процесуального характеру й зазвичай регулюється відомчими нормативними актами. Саме в них передбачена більшість організаційних заходів, що спрямовані на забезпечення узгодженої

та цілеспрямованої діяльності працівників НПУ в кримінальному судочинстві [126, с. 117].

Процесуально-правовими формами взаємодії слідчих й оперативних підрозділів можуть бути:

1) взаємодія, коли в процесі розслідування слідчий провадить слідчі (розшукові) дії, а співробітники оперативних підрозділів паралельно здійснюють необхідні негласні слідчі (розшукові) дії або оперативно-розшукові заходи, координуючи свою роботу зі слідчим;

2) виконання співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчого щодо провадження слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

3) сприяння слідчому під час провадження окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження;

4) взаємодія в провадженнях, коли підозрюваний переховується від органів слідства й суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, його місцеперебування невідоме [165, с. 18].

Ми поділяємо думку Г. Л. Д'яковського стосовно того, що, з огляду на зміни в процесуальному законодавстві, до процесуальних форм, що можуть використовувати під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, можна віднести такі:

1) надання слідчому матеріалів, зібраних у процесі оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР;

2) виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами;

3) проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого;

4) проведення одночасно з невідкладними слідчими (розшуковими) діями необхідних оперативно-розшукових заходів;

5) проведення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення місця перебування особи, яка ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності.

6) виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукоих) дій та розшукових заходів для встановлення місця перебування викраденої особи й злочинців;

7) інформування слідчого про результати їх проведення [126, с. 113].

Аналіз опитування Г. Л. Д'яковським працівників оперативних і слідчих підрозділів поліції дав змогу виокремити серед процесуальних форм їх взаємодії найпоширеніші під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб:

1) виконання доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

2) проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення осіб, що вчинили групове викрадення, та інформування слідчого про їх результати;

3) сприяння слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Обов'язкова ознака таких форм взаємодії підрозділів поліції полягає в тому, що вони ґрунтуються на нормах КПК. З іншого боку, непроцесуальні (організаційні) форми є способами зв'язку між слідчим й оперативними працівниками [126, с. 113–114].

На практиці однією з найпоширеніших форм взаємодії є виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [28, с. 244–246].

За вивченими матеріалами кримінальних проваджень встановлено, що взаємодія органів досудового розслідування з оперативними працівниками під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини здебільшого передбачає форму надання оперативним підрозділам доручення в порядку ст. 41 КПК України з метою встановлення причетних осіб, очевидців, свідків про вчинення злочину – 63,4 %; перевірки осіб, які були раніше судимі за ці злочини, – 37,1 %; перевірки інформації оперативним шляхом щодо самовикрадення особи – 10,6 %; отримання інформації, якою володіють оператори та провайдери телекомунікацій, про зв'язок абонента, надання телекомунікаційних послуг – 26,4 %; отримання необхідної інформації від управління кримінального аналізу – 9,2 % та кіберполіції – 5,3 % (додаток В).

Учені та практики впродовж тривалого часу обговорюють питання щодо наділення ширшими повноваженнями оперативних підрозділів, оскільки фактично, з огляду на диспозицію ч. 1 ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи уповноважені здійснювати слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії лише за дорученням слідчого, водночас слідчий не уповноважений надати доручення оперативному працівникові щодо виконання процесуальних дій. Тому слідчий не має можливості надавати комплексні доручення оперативному підрозділу, що значно покращило б взаємодію та надало б відповідну процесуальну самостійність оперативному підрозділу під час виконання доручення слідчого на етапі досудового розслідування.

У цьому контексті слід зауважити, що КПК України надає право на проведення невідкладного обшуку лише слідчому та прокурору, тобто особам, які уповноважені здійснювати досудове розслідування та процесуальне керівництво в кримінальному провадженні, у якому проводять обшук без ухвали слідчого судді. Таке право не надано працівникам оперативних підрозділів та інших підрозділів правоохоронних органів [141].

Окремо доречно зазначити про необхідність недопущення слідчим

здійснення розголошення таємниці досудового розслідування під час взаємодії з оперативними підрозділами, що може зашкодити досудовому розслідуванню. Якісний аспект нерозголошення відомостей досудового розслідування залежить не тільки від слідчого й оперативних працівників, а й від інших осіб, які хоч і не є учасниками кримінального провадження, однак є працівниками правоохоронних органів. Ідеться про керівників відділів поліції, до яких слідчий звертається в разі необхідності залучення до проведення слідчих (розшукових) дій працівників інших підрозділів (наприклад, для проведення обшуку). Отже, належне ставлення до тактичних і процесуальних аспектів нерозголошення відомостей досудового розслідування під час взаємодії також стосується осіб, які не є безпосередніми учасниками кримінального провадження [135].

Висновки до розділу 2

1. Найчастіше виявлення незаконного позбавлення волі або викрадення людини здійснюють шляхом: отримання інформації від очевидців події (64,4 %), отримання інформації від близьких і родичів (28,8 %), проведення слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних правопорушеннях (4,3 %), отримання інформації від потерпілого (2,5 %).

Найвагомішими факторами, що впливають на перебіг розслідування та формування картини типової слідчої ситуації конкретного злочину, пов’язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є: наявність інформації про особу злочинця та його місцеперебування (54,8 %); залишення конкретних слідів учинення злочину на місці події або особистих речей, предметів (31,4 %); наявність певної кількості очевидців учинення злочину, що можуть детально відтворити подію, що сталася, або чіткого відеозапису з камер відеоспостереження (14,8 %).

Виокремлено типові слідчі ситуації на початковому етапі досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини за джерелом надходження інформації (родичі, очевидці, колеги, анонім), встановленням місця вчинення злочину або звільнення, наявності інформації про злочинців (група осіб, зброя, транспорт, засоби маскування). Здійснено типізацію слідчих версій, що висувають на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, шляхом виокремлення на підставі аналізу практики типових загальних слідчих версій щодо події кримінального правопорушення та окремих версій, які можуть стосуватися способів підготовки, вчинення і приховування цього злочину, його мотиву й інших обставин.

Встановлено, що на початковому етапі досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини найефективнішими визнають допит (96,9 %), огляд, зокрема місця події (100 %), пред'явлення для впізнання (54,6 %), обшук (62,6 %), освідування (58,9 %), призначення експертизи (86,5 %), слідчий експеримент (11,7 %), отримання зразків для експертизи (86,5 %).

Аргументовано, що слідчому після звільнення незаконно утримуваної або викраденої особи необхідно здійснити комплекс таких дій: затримати осіб, які вчинили злочин; допитати потерпілого із залученням психолога чи іншого спеціаліста, а також призначити судово-психологічну експертизу; провести додаткові слідчі (розшукові) дії, зокрема слідчі експерименти в місці викрадення (обмеження волі) людини, а також огляди в місцях утримання із залученням потерпілого; здійснити одночасний допит різних категорій свідків, дослідити електронні носії інформації, зокрема засоби телекомунікації.

2. Взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії є чітко передбаченим КПК України форматом процесуальної співпраці між слідчим (слідчими) як представником (представниками) органу досудового

розслідування та оперативним співробітником (співробітниками) як представниками оперативного блоку в контексті своєчасного виявлення інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини, визначення кола очевидців, закріплення їхніх показань у процесуальній формі та здійснення інших початкових і подальших слідчих (розшукових) дій у межах конкретного кримінального правопорушення. Виокремлено процесуальні, зокрема на міжвідомчому рівні, і непроцесуальні форми взаємодії.

Взаємодія органів досудового розслідування з оперативними працівниками під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини здебільшого передбачає форму надання оперативним підрозділам доручення в порядку ст. 41 КПК України з метою встановлення причетних осіб, очевидців, свідків вчинення злочину (63,4 %); перевірки осіб, які були раніше судимі за ці злочини (37,1 %); перевірки інформації оперативним шляхом щодо самовикрадення особи (10,6 %); отримання інформації, якою володіють оператори та провайдери телекомунікацій, про зв’язок абонента, надання телекомунікаційних послуг (26,4 %); отримання необхідної інформації від підрозділів кримінального аналізу (9,2 %) та кіберполіції (5,3 %).

Схарактеризовано етапи такої взаємодії: початковий (надходження інформації, виїзд СОГ на місце події); основний – проведення слідчих (розшукових) дій для розкриття злочину за «гарячими слідами»; заключний – залучення оперативних підрозділів для проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій для збирання доказів та притягнення винних осіб до відповідальності.

РОЗДІЛ 3
ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

3.1. Тактика та загальні підстави проведення допиту, огляду, освідування та пред'явлення для впізнання як основних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Слідчі (розшукові) дії в діяльності слідчих із розслідування злочинів відіграють визначальну роль. Кожна слідча (розшукова) дія має певні особливості, вони різняться специфікою виконання безпосередніх завдань, тактичними прийомами й методами досягнення конкретної мети, складом учасників тощо, але водночас у своїй сукупності становлять цілісну систему [193, с. 163].

Значну кількість слідчих (розшукових) дій (87 %) проводять на першому етапі досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, а в інших випадках (13 %) постає необхідність проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а отже, отримання дозволу процесуального керівника чи слідчого судді, суду (додаток В).

Збирання доказів стороною обвинувачення, відповідно до положень ч. 2 ст. 93 КПК України, здійснюється, зокрема, шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Діяльність, спрямована на збирання доказів, має чітко відповідати вимогам допустимості й належності, водночас необхідно враховувати, що окремі положення КПК України містять низку вимог, які мають сприяти недопущенню порушень і зловживань як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, а також відповідати окремим правовим позиціям, зазначеним у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Однак розслідування кримінальних проваджень за

фактом учинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини вирізняється низкою проблемних питань. Насамперед це стосується проведення слідчих (розшукових) дій, адже сторона захисту вміло використовує недоліки кримінального процесуального законодавства, його суперечності й відсутність чіткої регламентації, зокрема відповідними відомчими нормативно-правовими актами, з метою створення перепон для досудового розслідування та уникнення винними особами кримінальної відповідальності. Така ситуація зумовлює необхідність здійснення системного та комплексного аналізу порядку проведення слідчих (розшукових) дій крізь призму проблематики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини та позицій, визначених ЄСПЛ.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства перевагою слід вважати те, що поняття досудового розслідування безпосередньо визначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України, а саме: досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [136, с. 185–190].

Із цього приводу В. В. Олішевський слушно зазначає, що під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією є допит свідків (майже 40 % усіх протокольних матеріалів кримінальних проваджень, 66 % – серед усіх допитів) [190, с. 19].

Водночас із матеріалів вивчених кримінальних проваджень стає очевидно, що такі слідчі (розшукові) дії, як допит, обшук, огляд й освідування, слідчі в розслідуванні кримінальних проваджень щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини використовують у

100 % випадків (додаток В). Також з'ясовано, що в 70 % випадків, розслідування яких завершилося направленням обвинувального акта до суду, усі слідчі (розшукові) дії було проведено протягом 10 діб з моменту виявлення факту викрадення особи або незаконного позбавлення волі та внесення цих даних до ЄРДР.

Під час анкетування респонденти зазначили, що на початковому етапі досудового розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини найефективнішими є такі слідчі (розшукові) дії: допит – 96,9 %; огляд, зокрема місця події – 100 %; пред'явлення для впізнання – 54,6 %; обшук – 62,6 %; освідування – 58,9 %; призначення експертизи – 86,5 %; слідчий експеримент – 11,7 %; отримання зразків для експертизи – 86,5 % (додаток Б).

Позиція практичних працівників стосовно допиту є неоднозначною, зокрема, побутує думка про те, що потреби у витраті часу на допит немає, оскільки відповідно до положень КПК України він не має по суті доказового значення, адже суд досліджує докази безпосередньо (ч. 1 ст. 23 КПК України). Водночас більшість практичних працівників акцентує на важливості допиту й висловлює загальну рекомендацію не нехтувати криміналістичними рекомендаціями щодо підготовки до допиту та обов'язково здійснювати його із відеофіксацією. Вони доречно зауважують, що під час здійснення відеофіксації допиту вкрай необхідним є дотримання положень ч. 2 ст. 107 КПК України щодо попереднього інформування особи про застосування технічних засобів для фіксації процесуальної дії.

У цьому контексті слід зазначити, що під час масштабних реформ поліції Англії та Вельсу на початку 90-х років минулого століття було проведено роботу щодо методики процесуального (слідчого) інтерв'ю, і нині цю методику успішно реалізують у практиці поліції всієї Європи [211]. На нашу думку, таку модель допиту доцільно запровадити й у практику роботи вітчизняної поліції, зокрема шляхом внесення відповідних змін до

законодавства України, розроблення навчальних програм для правоохоронців тощо.

Допит – це форма спілкування між людьми, яка чітко формалізована процесуальними нормами й соціальними ролями осіб, що спілкуються. Вона завжди має примусовий характер, оскільки обумовлена не особистим бажанням учасників, а необхідністю. Така ситуація виключає психологічну близькість людей, породжує додаткові комунікативні бар'єри, що не сприяє досягненню істини. Зазначені перешкоди властиві переважно спілкуванню з підозрюваними й обвинувачуваними особами, що зумовлено пануванням у поведінці правопорушника оборонної домінанти [210, с. 196]. У низці випадків вони виникають і під час допиту свідків.

Причини цього можуть бути різними: зацікавленість свідка у справі, страх скомпрометувати себе або помсти з боку підозрюваних (обвинувачуваних) осіб тощо. Тому вчені-криміналісти пропонують систему прийомів для допиту свідка: активізація установок й емоційно-вольової сфери; уточнення умов сприйняття свідком фактів події, яка відбувалася; формулювання запитань, що збуджують або послаблюють емоційний стан свідка; попередження про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань; нейтралізація негативних рис особи свідка й використання позитивних; заклик до сумління, справедливості, совісті, честі, відвертості, сумлінного виконання громадянського обов'язку в протидії злочинності; формування у свідка уявлення щодо поінформованості слідчого про конкретні факти злочину; пред'явлення доказів; ознайомлення свідка зі свідченнями інших учасників кримінального процесу, що викривають його неправдивість; раптовість; припинення спроб дати неправдиві свідчення [221, с. 40–41].

Допити свідків у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень залежно від обсягу, характеру володіння інформацією та способів її одержання можна класифікувати на декілька груп: допит свідків – очевидців захоплення злочинцями потерпілого; допит свідків підготовки злочинців до

викрадення; допит свідків, які є родичами, знайомими й колегами викрадено; допит свідків – очевидців звільнення викраденого [190, с. 21].

Під час здійснення аналізу матеріалів кримінальних проваджень цієї категорії з'ясовано, що свідками й очевидцями під час вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини переважно є:

– близькі родичі та члени сім'ї (дружина, діти, батько, мати, дідусь, бабуся) – 38 %;

– особи, що випадково опинилися в місці вчинення злочину (прямували вулицею, рухалися в напрямку магазина чи іншого місця призначення) – 51%;

– працівники органів охорони правопорядку (НПУ, прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро та інших) – 11 % (додаток В).

З огляду на зазначене й позиції практичних працівників, а також результати вивчення слідчої та судової практики, можна запропонувати класифікацію свідків у досліджуваних провадженнях за групами залежно від джерела отриманої інформації, а саме від заявника, очевидця (свідка), близьких родичів і членів сім'ї, правоохоронців, потерпілого, засобів масової інформації. Уваги потребують свідки, які стали очевидцями фізичного захоплення потерпілого або у зв'язку з дружніми стосунками з потерпілим володіють інформацією щодо місця його перебування, свідки – очевидці незаконного утримання або перевезення та звільнення потерпілого.

Розглянемо ці групи детальніше.

Заявником і свідком – очевидцем фізичного захоплення злочинцями потерпілого можуть бути знайомі або колеги, випадкові очевидці злочину, близькі родичі та члени сім'ї [26, с. 21]. Допит такої групи свідків є першочерговою слідчою (розшуковою) дією. Однак слід пам'ятати, що до внесення відомостей до ЄРДР слідчий уповноважений здійснювати відібрання за їхньою згодою пояснень, які не є джерелом доказів (ч.8 ст. 95 КПК України). Інформація, отримана під час допиту свідка, може містити

показання про причетність особи до злочину, а може, навпаки, підтвердити алібі підозрюваного [173, с. 80–86].

Наприклад, вироком Тячівського районного суду за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 127, ч. 1 ст. 129 КК України, було засуджено Р., який шляхом обману заманив потерпілу Н. у квартиру, зачинивши вхідні двері квартири на замок, і всупереч волі потерпілої незаконно утримував її протягом декількох годин. Вину підсудного Р. доводили, зокрема, свідченням рідної сестри чоловіка потерпілої К. Вона сказала, що була свідком того, як підсудний запропонував К. покатати її верхи, а потім повіз потерпілу верхом на коневі в невідомому напрямку, і вона більше потерпілу не бачила [86].

Під час допиту слідчий повинен отримати інформацію про точну кількість злочинців, їхні дії стосовно потерпілого в процесі захоплення; наявність у викрадачів транспортних засобів, зброї; можливість вказати напрямок, у якому зникли злочинці. Увагу спрямовують на можливості одержання опису ознак зовнішності викрадачів. Типовими питаннями, які ставлять цій категорії свідків, є такі: чи може свідок вказати, за яких обставин відбулося захоплення злочинцями потерпілого; чи застосовували злочинці насильство до викраденого, чи він самостійно пересувався з викрадачами; чи може свідок описати транспортний засіб, у якому злочинці переміщали потерпілого [27, с. 195–199].

Наприклад, *6 лютого 2018 року у справі № 623/1855/17 Ізюмський міськрайонний суд Харківської області виніс вирок щодо особи, яка 16 липня 2017 року близько 15 год 40 хв, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, з метою незаконного позбавлення волі неповнолітнього потерпілого ОСОБА_1, перебуваючи біля будинку останнього, протиправно, із застосуванням насильства, заштовхав потерпілого всупереч його волі в салон автомобіля «Опель Кадет», після чого почав перевозити останнього вулицями села Іванчуківка Ізюмського*

району Харківської області, та села Веселе Балаклійського району Харківської області [70].

В окремих випадках заявник є свідком підготовки злочинців до незаконного позбавлення волі або викрадення. Здебільшого такими свідками можуть бути колеги злочинців (зокрема, якщо особи викрадачів встановлені); родичі викрадачів; особи, у яких злочинці придбали вогнепальну зброю; власники транспортних засобів, які намагалися використовувати або використовували злочинці [43, с. 74–76].

Допит такої групи свідків може проходити в конфліктній обстановці, передусім це стосується родичів злочинця. Користуючись правом, наданим ст. 63 Конституції України, вони можуть відмовлятися від дачі показань, що може обмежити можливість одержання слідчим інформації про особу викрадача й обставини підготовки злочинців до викрадення.

Потерпілі й свідки, зазначає Г. Л. Д'яковський, нерідко відмовляються давати показання або надають їх не в повному обсязі. Це зумовлено побоюваннями щодо розголошення факту викрадення або негативним впливом з боку злочинців. З огляду на конфліктність допиту, запропоновано організаційно-підготовчі заходи й тактичні прийоми його проведення, які дають змогу завчасно запобігати можливій протидії розслідуванню та проводити процесуальну дію ефективно й «наступально» [126, с. 6].

Водночас в одержанні показань від колег, знайомих злочинців й інших осіб істотних проблем у слідчого переважно не виникає [7, с. 16].

Під час підготовки до допиту слідчий повинен з'ясувати:

у близьких родичів і членів сім'ї, знайомих підозрюваного: як його характеризують колеги, знайомі, які особливості його характеру вони можуть назвати; як давно злочинець вирішив учинити викрадення; які підготовчі дії для цього здійснив викрадач; яке приміщення є в злочинця або його знайомих, де можуть утримувати викраденого;

в інших осіб: як вони познайомилися з підозрюваним; якою зброєю та в якій кількості володів злочинець; що відомо про співучасників викрадача; що

свідок може сказати про те, де зараз може перебувати потерпілий [27, с. 195–199].

Наприклад, вироком Шишацького районного суду Полтавської області від 14 листопада 2007 року в справі № 1-117/07 було засуджено О. та К., які, тримаючи потерпілу М. за руку, проти її волі, посадили на скутер і привезли до приміщення гаража, що належить О., де утримували її, застосовуючи насильство, протягом близько двох годин. Вину підсудних у справі доводили показаннями свідка Л. (подруги підсудної К.) про те, вона була присутньою під час розмови О. та К., у процесі якої вони домовлялися між собою про необхідність провчити М., після чого викрали за окреслених вище обставин [89].

Під час допитів близьких родичів і членів сім'ї, знайомих, колег викраденого можуть виникати дві ситуації: особа дає правдиві, повні показання щодо подій, які відбулися; особа не приховує факт викрадення, але відмовляється надавати інформацію, що стосується вимог викрадачів.

Під час допиту свідків у першій ситуації перед слідчим постає завдання якомога точніше встановити характер погроз злочинців, як свідки їх одержали (у письмовій формі, на відео- або аудіокасетах, через меседжери), заходи, які здійснювали допитувані з метою звільнення викраденого.

Під час допиту свідків у другій ситуації слідчі часто постають перед небажанням давати показання щодо дій злочинців, їхніх вимог до близьких родичів і членів сім'ї викраденого. Зазначене зумовлено тим, що викрадачі ставлять такі умови: якщо останні не будуть повідомляти про викрадення в правоохоронні органи, то вони (злочинці) після виконання родичами висунутих умов звільнять викраденого.

У таких випадках слідчий повинен переконати допитуваного, що його позиція хибна, тобто немає жодної гарантії, що викраденого звільнять після виконання вимог, а не вб'ють як людину, що може впізнати злочинців після звільнення. Якщо свідок боїться помсти злочинців, необхідно пояснити, що йому й членам його родини відповідно до чинного законодавства буде

забезпечено безпеку як особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві [1, с. 117].

Наприклад, Оболонський районний суд м. Києва засудив злочинну групу, члени якої з метою викупу викрали В., шляхом обману вивезли потерпілого за межі м. Києва, де й утримували проти його волі. Вину злочинного угруповання доводили показаннями свідка К., що про факт вчинення злочину він дізнався від батька потерпілого – Н., який просив К. допомогти визволити сина. Також він був свідком зустрічі Н. з підсудними, які відвезли Н. у таксі в невідомому напрямку. Крім того, К. пояснив, що ні батько, ні він не зверталися за допомогою до правоохоронних органів, оскільки отримали від викрадачів відповідну погрозу-попередження [81].

Свідками утримання можуть бути особи, які працюють або знайомі зі злочинцями, здають їм в оренду приміщення, транспортні засоби чи працюють у місцях, де незаконно утримують потерпілого, тощо. *Наприклад, Ленінський районний суд м. Вінниці засудив М., яка з метою помсти та покарання незаконно позбавила волі й можливості вільно пересуватися потерпілу П., замкнувши її в квартирі й утримуючи її там протягом декількох днів. Вину підсудної М., зокрема доводили показаннями свідка-очевидця Д., який пояснив, що на прохання потерпілої П. допоміг їй втекти з кафе «Орас» від підсудних, після того як та повідомила йому, що її б'ють, знущаються з неї люди, що привели її до кафе. Він бачив, як підсудна М. брала за руку потерпілу й хотіла її кудись вивести* [76].

Свідками, які були очевидцями звільнення викраденого, є особи, що спостерігали операцію зі звільнення викраденого працівниками правоохоронних органів або допомагали потерпілому, якщо він звільнився самостійно. Свідкам можуть ставити такі запитання: чи звертався потерпілий з проханням про допомогу до допитуваного або інших осіб; чи здійснювали переслідування викраденого злочинці, якщо так, то скільки було переслідувачів, які були їхні дії; чи були які-небудь ушкодження на тілі або одязі потерпілого; яким способом викрадений здійснив втечу.

Слід зазначити, що до найефективніших тактичних прийомів допиту членів організованої групи належать: психологічний контакт із допитуваним – 100 %; пред'явлення доказів – 73 %; застосування відеозапису – 56 %; створення напруженості – 52 %; використання в організованій групі конфліктів і суперечностей – 48 %; спостереження за поведінкою допитуваного – 31 % [126, с. 174].

КПК України не містить спеціалізованих принципів, якими слід керуватися в провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів стала поширеною в документах міжнародного рівня. Перелік і зміст таких принципів не є сталим і в різних джерелах викладений по-різному. Зокрема, Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, серед принципів кримінального провадження визначають: принцип участі; принцип найкращих інтересів дитини; принцип гідності; принцип захисту від дискримінації; принцип верховенства права. Конвенція про права дитини закріплює такі принципи: відсутності дискримінації (ст. 2); найкращих інтересів дитини (ст. 3); права на життя та здоровий розвиток (ст. 6); права бути почутим (ст. 12); принципу гідності (ч. 1 ст. 40) [205].

Своєю чергою в ч. 5 ст. 9 КПК України закріплено, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовують з урахуванням практики ЄСПЛ. Отже, буквальне тлумачення змісту цих положень дає змогу констатувати, що застосування практики ЄСПЛ стосується лише засади верховенства права й законності, оскільки в решті двадцяти засадах (глава 2 КПК України) іншого не передбачено. Проте законодавець не обмежився застосуванням практики ЄСПЛ лише щодо цих двох засад [137, с. 58–68].

Стаття 226 КПК України визначає певні аспекти допиту неповнолітнього, а саме: його проведення в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря; допит не може тривати без перерви понад годину, а загалом – понад дві години на день; особам, які не досягли віку 16-ти років, роз'яснюють обов'язок про

необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання; роз'яснення законному представнику, педагогу, психологу, лікарю їхнього обов'язку бути присутніми під час допиту, а також право заперечувати проти запитань і ставити запитання.

Особливості допиту неповнолітнього, зокрема під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України, пов'язані з наявністю специфічних рис їхньої психіки. Деякі з них можуть перешкоджати отриманню повних і достовірних показань (ідеться про менший, ніж у дорослих, обсяг знань та досвіду, слабшу здатність до концентрації уваги, нижчий рівень розвиток аналітичних здібностей під час сприйняття та оцінювання почутого, емоційність суджень і дій). Підлітки частіше від дорослих припускаються помилок під час визначення відстані, відрізків часу, послідовності дій. Неповнолітні можуть використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі, перекручуючи їх реальний зміст або не розуміючи його, підтвердити запропоновані допитувачем формулювання, соромлячись запитати пояснення їх. Водночас неповнолітнім властиві точність сприйняття і тривалість утримання в пам'яті деталей події, властивостей предметів, які їх зацікавили.

Важливим елементом допиту є взаємодія слідчого із психологом під час допиту неповнолітнього, передусім для встановлення та підтримання психологічного контакту й довірливих відносин, професійного спілкування з неповнолітнім, у подоланні бар'єрів і конфліктів у взаєминах з останнім, у ситуаціях протистояння, протидії з його боку, психологічного діагностування відповідності вербальної інформації, що надає допитуваний неповнолітній, його невербальній поведінці (емоційним реакціям, міміці, жестам) для виявлення неправдивих показань, замовчування інформації, що має значення для провадження, а також психологічної допомоги неповнолітньому в здійсненні «виходу» з допиту, регуляції його психічного стану.

Порядок здійснення допиту неповнолітнього додатково до вимог КПК України регламентований криміналістичними методиками, які використовують слідчі з метою належного й ефективного здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту неповнолітнього. Особа, яка проводить допит дитини, має вибір щодо місця проведення допиту. Міжнародні стандарти, національне законодавство встановлюють, що допит має бути проведено в атмосфері, дружній до дитини, який враховуватиме її інтереси. Альтернативою допиту дитини вдома, за місцем вчинення злочину, у школі, дитячому садочку є допит дитини в «зеленій кімнаті» або іншому приміщенні з урахуванням методики «зеленої кімнати» [197, с. 150].

Слід зазначити, що не всі категорії кримінальних правопорушень потребують застосування методики «зеленої кімнати». Організація роботи слідчого щодо здійснення кримінального провадження передбачає індивідуальний підхід до кожного неповнолітнього, малолітнього відповідно до його віку й ступеня розвитку. На нашу думку, актуальним є проведення допиту неповнолітнього, малолітнього за методикою «зеленої кімнати» в кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства й експлуатації, а також щодо незаконного позбавлення волі й торгівлі дітьми [42, с. 50–53].

Здійснене узагальнення судової та слідчої практики засвідчує, що вирішальним у встановленні причиново-наслідкових зав’язків у злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини є показання очевидців події, а також наявні матеріали аудіо-, відеозаписів. Отримавши такі дані, слідчі частіше зважають на таке: чи можливо було розгледіти яскраво виражені риси обличчя чи інших частин тіла особи, що стала жертвою злочину, а також особи, що його вчиняла; чи наявні відомості щодо того, за допомогою яких засобів на особу було здійснено злочинний вплив (зброя, фізичний вплив, застосування транспортного засобу тощо) (додаток В).

Отже, допити свідків під час розслідування кримінальних проваджень про незаконне позбавлення волі або викрадення людини є типовою слідчою

дією, яку проводять відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства (ст. 224–227 КПК України), положень тактики допиту, розроблених криміналістикою, і низки особливостей судово-слідчої практики розслідування цього виду злочинів.

Доцільно також зауважити, що важливою частиною доказової бази щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні стосовно розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, є свідчення підозрюваного, зокрема щодо встановлення форми вини, мотиву й мети вчиненого злочину. Важливим критерієм оцінювання відомостей, наданих підозрюваним, є встановлення їх достовірності шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій, отримання експертних висновків, проведення інших процесуальних дій.

Аналіз обвинувальних актів, що становлять матеріали кримінального провадження, засвідчує наявність розбіжностей у показаннях підозрюваних (у разі вчинення злочину двома й більше особами) (у 73 % випадків). На нашу думку, це зумовлено передусім тим, що зловмисники, які здійснюють незаконне утримання особи (після її викрадення чи в спосіб безпосереднього незаконного позбавлення волі), не розраховують на викриття органами правопорядку, а тому за належної організації досудового розслідування в конкретному злочині ефективно розподіляють сили й засоби, застосовують знання з криміналістичної техніки й тактики (додаток В).

Серед першочергових слідчих (розшукових) дій невідкладно та до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведено лише одну – огляд місця події. Крім огляду місця події, однією з найефективніших і найнеобхідніших, проте вже після внесення відомостей до ЄРДР, є освідування. Зазначені слідчі (розшукові) дії проводять з метою виявлення слідів, які можуть сприяти встановленню та викриттю злочинців, їх розшуку, виявленню всіх епізодів злочинної діяльності.

У криміналістиці огляд місця події визначають як невідкладну слідчу дію, що полягає у виявленні, безпосередньому сприйманні, фіксації та

вивченні суб'єктом огляду стану обстановки на місці події, слідів злочину чи матеріальних об'єктів, що знаходяться на місці події, інших фактичних даних, що надають можливість у сукупності з отриманими доказами в кримінальному провадженні встановити (змоделювати) механізм й інші обставини події злочину [49, с. 43–46]. Огляд місця події та освідування необхідно поєднувати з діями, спрямованими на пошук і затримання злочинців за «гарячими слідами».

У межах розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини Г. Л. Д'яковський виокремлює такі вузлові місця, які підлягають ретельному огляду: 1) місце, де було вчинено захоплення особи; 2) місце, де утримували потерпілого; 3) місце, звідки здійснювали спостереження за потерпілим; 4) місце засідки або керування чи очікування завершення злочинної операції; 5) транспортні засоби, у яких перебували потерпілий та члени організованої групи. Акцентує науковець і на необхідності фіксації об'єктів органічного (кров, сперма) й неорганічного (речі злочинців) походження [126, с. 173–174].

Місце події – це широке поняття, яким можуть охоплювати місце приготування до злочину, місце безпосереднього вчинення злочину, місце виявлення слідів і знарядь злочину та місце їх приховання [209, с. 37].

Дані судово-слідчої практики засвідчують, що під час розслідування кримінальних проваджень цієї категорії необхідно проводити такі види оглядів: місця викрадення потерпілого; транспортного засобу, що використовували злочинці для перевезення; місця утримання потерпілого й інших місць зі слідами вчиненого злочину. Слід виокремити місця, які опосередковано стосуються події злочину, однак мають суттєве значення для з'ясування особи злочинця.

Одна з особливостей огляду місця викрадення полягає в необхідності фіксації в протоколі зазначеної слідчої (розшукової) дії докладної характеристики (зокрема функціонального призначення) приміщення, де здійснювали певний етап реалізації злочинного задуму. Для цього

насамперед необхідно визначити місця найімовірнішого знаходження традиційних слідів злочинців: слідів взуття, пальців рук, долонь, мікрочастинок одягу, біологічних слідів тощо [142, с. 14].

Наприклад, *Великолепетиський районний суд Херсонської області засудив громадянина М., який з метою одруження неповнолітньої Т. із власним сином викрав її з помешкання та перевіз на автомобілі до свого дому, де утримував потерпілу протягом місяця. Вину засудженого М. у вчиненому злочині доводили, зокрема, виявленими й вилученими під час огляду місця події в житлі потерпілої речовими доказами: обрізком електричного дроту, пластиковою пляшкою із залишками кави, двома чашками з відбитками пальців рук затриманого* [64].

Огляд транспортних засобів, використаних злочинцями, є одним з найпріоритетніших заходів, що мають бути реалізовані слідчим у разі його наявності. Якщо є відомості про використання злочинцями транспортного засобу, необхідно розширити межі огляду для пошуку й вилучення залишених ним слідів (сліди протекторів, плями мастила, пального тощо) [36, с. 288–291].

Огляд місця утримання потерпілого також характеризує окремий етап учинення кримінального правопорушення, оскільки детальне його проведення може вплинути на обсяг і якість доказової бази, отримання нової інформації щодо обстановки вчинення злочину.

Слідчий під час огляду місць утримання повинен виконати завдання щодо: виявлення слідів осіб, причетних до злочину; виявлення слідів, що підтверджують показання потерпілого про його насильницьке утримання; виявлення технічних засобів, за допомогою яких злочинці могли надрукувати записку або створити аудіо- та відеоповідомлення з вимогами. Також під час огляду місця утримання потерпілого необхідно зважати на предмети, які могли бути використані злочинцями для подолання опору: мотузки, дроти, наручники, предмети, які могли бути використані як кляпи, зі слідами зубів тощо. Слідчим доцільно провести пошук слідів, які могли утворитися

внаслідок застосування цих засобів (сліди тертя на трубах опалення, інших жорстко закріплених предметах, до яких могли прив'язувати заручників). Якщо огляд проводили після допиту потерпілого, слідчий має можливість використовувати під час огляду інформацію, попередньо отриману від нього.

Наприклад, Чутівський районний суд Полтавської області у вироку від 29 січня 2019 року у справі № 359/3040/15-к засудив громадянина Н., який з метою примушування до повернення боргу незаконно позбавив волі потерпілу Л., замкнувши її в підвальному приміщенні будинку, зв'язавши тюковою мотузкою руки. Вину Н. у вчиненому злочині доводили, зокрема, виявленими й вилученими під час огляду помешкання злочинця відрізками тюкової мотузки [87].

Доцільно зважати на ті предмети й документи, які, імовірно, були залишені злочинцями. Ці предмети й документи можуть бути нетиповими для приміщення, яке оглядають, або допитані свідки й потерпілі прямо вказали на те, що їх залишили злочинці.

Якщо злочинці застосовували зброю, то для огляду слідів пострілу, а також і зброї (якщо вона залишена на місці застосування або в іншому місці) доцільно залучити спеціаліста в галузі балістики, оскільки дані навіть первісного огляду куль, гільз й інших предметів можуть дати корисну інформацію для встановлення та пошуку злочинців. Також вилучені предмети стають важливими доказами після того, як під час обшуку в підозрюваного знайдено вогнепальну зброю, боєприпаси, а експертиза дасть висновок про те, що гільзи й кулі, знайдені на місці події, стріляні із цієї зброї або цю зброю згодом впізнають потерпілий чи очевидці незаконного позбавлення волі або викрадення людини [187]. *Наприклад, Корольовський районний суд м. Житомира засудив членів злочинного угруповання, які вчинили розбійний напад на громадян Ж. та П., погрожуючи їм вогнепальною та травматичною зброєю. Потерпілі були прив'язані до стовбурів дерев у лісосмузі, тобто незаконно позбавлені волі. Вину злочинців доводили, зокрема, результатами оглядів місць їх затримання, а саме виявленими та*

вилученими пістолетами «ІЖ-70 18А» та «ROHM». Потерпілі під час допиту описали пістолети та під час пред'явлення їм предметів впізнали пістолети, якими їм погрожували [74].

У разі встановлення місця утримання та у випадку, коли злочинців не затримано й потерпілого не звільнено, необхідно планувати огляд місця події одночасно із затриманням злочинців і звільненням потерпілого [142, с. 105].

У кримінальних провадженнях цієї категорії нерідко постає необхідність проводити огляд нетрадиційних об'єктів – касет з аудіо- і відеозаписами, комп'ютерної техніки, мобільних телефонів. У протоколі необхідно відображати не тільки їхні зовнішні ознаки, а й зміст. Аудіокасети доцільно прослухати, використавши комп'ютерний транскрайбер із залученням спеціаліста, відповідно до положень ст. 71 КПК України. Він дає змогу працювати із записом без внесення додаткових слідів на плівку й надалі проводити судову фоноскопічну експертизу. Відеокасети доцільно переглянути під час огляду, відобразивши в протоколі зміст запису (або його відсутність).

Слушними є пропозиції деяких науковців, згідно з якими під час огляду необхідно виявляти й вилучати записи із: 1) камер відеоспостереження, розташованих на об'єктах неподалік від місця злочину (державна установа, аптека, відділення банку, автозаправна станція); 2) автореєстраторів автомобілів, які рухалися вздовж місця викрадення людини; 3) зроблені випадково пересічними людьми на фотоапарат, камеру або мобільний телефон. Такі відеоматеріали дають змогу довести причетність конкретних осіб (передусім організатора групи) до злочину [126, с. 6].

Іноді постає необхідність проведення огляду цінних паперів та інших документів (установчих договорів, статутів комерційних організацій, інших цивільно-правових документів) з метою виявлення внесених до них змін на вимогу злочинців, а також зв'язків потерпілих зі злочинцями в період, що передував викраденню. Під час огляду таких документів необхідно спрямовувати увагу не тільки на традиційно досліджувані реквізити (назву,

дату складання, підписи, ким і коли засвідчені або зареєстровані), а й на ті права й обов'язки, якими наділяють осіб, зазначених у документах, з обов'язковим відображенням цих відомостей у протоколі огляду [39, с. 33–36].

Дослідник Г. Л. Д'яковський виокремив типові тактичні помилки, яких припускаються слідчі під час огляду: несвоєчасне (63 %) і поверхневе (59 %) проведення огляду; проведення огляду неповним складом СОГ (28 %); брак необхідних технічних засобів виявлення слідів злочину (19 %); ігнорування оперативно-розшукової інформації (12 %) [126, с. 174].

Слід зауважити і про таку слідчу (розшукову) дію, як освідування, що в деяких випадках може надати слідчому можливість значно розширити обсяги цінної інформації про вчинене кримінальне правопорушення.

Відповідно до положень КПК України, освідування здійснюють щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Освідування здійснюють на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

У процесі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини проведення освідування має важливе значення, оскільки під час захоплення, переміщення та утримання потерпілого злочинці нерідко застосовують до жертви фізичне насильство, що дає підстави дійти висновку про необхідність проведення цієї слідчої (розшукової) дії з метою встановлення слідів злочину на тілі потерпілого. Також потерпілі намагаються фізично відстояти свою свободу, а тому завдають особам, які намагаються їх захопити, фізичних травм.

На нашу думку, освідування слід здійснювати безпосередньо після затримання й огляду місця події (якщо місце затримання є таким). Водночас кількість осіб, щодо яких потрібне проведення освідування, обумовлена місцем затримання (здебільшого під час затримання здійснюють освідування

декількох осіб) [45, с. 69–72]. За відсутності достовірної інформації про підозрюваних або свідків необхідним є освідування всіх осіб з метою встановлення можливих спільників злочинця.

Проте аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що в процесі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини таку слідчу (розшукову) дію, як освідування, проводять лише у 26 % випадків [227, с. 12].

Вважаємо, що проведення освідування в процесі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини має бути обов'язковим у таких випадках.

По-перше, коли про вчинення злочину заявляє потерпілий. У кримінальних провадженнях про незаконне позбавлення волі або викрадення людини, де об'єктами огляду був потерпілий (38 % вивчених судових рішень). У такому разі необхідно перевірити правдивість його свідчень і встановити наявність на тілі слідів фізичного впливу. Шляхом огляду потерпілого слідчий може з'ясувати, чи є на тілі потерпілого сліди боротьби, ушкоджень, про які він вказував раніше на допиті, або речовини з місця його захоплення та утримання, що залишилися внаслідок контакту з одягом злочинців [166].

По-друге, у випадку, коли здійснюють огляд затриманої або підозрюваної особи та коли на її тілі є сліди опору чи особливі прикмети, про які йшлося у свідченнях потерпілого або свідків. Результати цієї слідчої (розшукової) дії дають змогу об'єктивно перевірити їх свідчення в разі виявлення підозрюваного в здійсненні «неочевидного» злочину й зміцнити доказову базу [195, с. 101].

Слід відрізняти освідування, метою якого є виявлення на тілі людини ушкоджень, яких-небудь часток з місця події або особливих прикмет від судово-медичного огляду, під час якого виявляються походження і тяжкість тілесних ушкоджень, а також наявність анатомічних аномалій.

Попри необхідність оперативного проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, рекомендують ретельно дотримуватися порядку й умов освідування, що встановлені законом (передусім варто зважати на участь понятих, у необхідних випадках – фахівця-лікаря, а також присутність під час огляду тіла, якщо воно супроводжується оголенням людини, тільки осіб однієї статі). Також під час освідування недопустимими є дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюють фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів, результати яких оформлюють як додатки до протоколу у вигляді таблиці. Зображення, демонстрацію яких можна розглядати як образливу для освідуваної особи, зберігають в опечатаному вигляді й можуть надавати лише суду під час судового розгляду.

Відповідно до положень і вимог КПК України про проведення освідування, складають протокол, у якому послідовно викладають процес огляду тіла потерпілого, свідка. У разі проведення освідування примусово, особі надають копію протоколу проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Огляд може супроводжуватися окремим оглядом одягу, його здійснюють так: спочатку оглядають частини тіла, не закриті одягом, потім за необхідності – одяг, а потім – інші частини тіла.

Увагу під час проведення освідування необхідно спрямувати на сліди біологічного походження, а також мікросліди та мікрочастинки. Вони розташовуються не тільки на тілі людини, а й на її одязі. Це обумовлює невідкладний наступний за освідуванням огляд предметів, зволікання з яким може викликати втрату доказів.

Слід ураховувати, що наявність на одязі й білизні людини мікрооб'єктів дає змогу експертним шляхом встановити факт контактної взаємодії жертви зі злочинцями або знаряддями злочину. Для виявлення мікрооб'єктів можливий повторний огляд предметів одягу, зокрема в

лабораторних умовах та за участю фахівця. Для такого огляду й подальшого експертного дослідження предмети вилучають, упаковують окремо один від одного.

З метою економії часу та сил, досягнення повноти інформації, яку фіксують, у спеціальній літературі пропонують законодавчо розширити перелік об'єктів освідування, включивши до нього одяг, що знаходиться на особі [20, с. 24], тобто пропонують здійснити одночасний роздільний огляд тіла й одягу.

На наш погляд, рекомендувати проведення двох різних слідчих (розшукових) дій у межах однієї – освідування – недоцільно. Якщо врахувати, що освідування може супроводжуватися оголенням тіла особи, то слідчий не завжди має право бути присутнім під час його проведення, на відміну від огляду. Про результати освідування, проведеного слідчим, складають протокол, який підписують слідчий та особа, яку оглядають.

Таким чином, однією з відмітних рис отримання доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень про незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) є необхідність огляду декількох місць, як першочергову слідчу (розшукову) дію слід проводити освідування, що може конкретизувати висунення та перевірку версій про місце перебування підозрюваного й характер фізичного впливу на потерпілого, тобто допомогти в розкритті та розслідувані цього злочину загалом.

Авторське соціологічне опитування слідчих щодо особливостей здійснення окремих слідчих (розшукових) дій стосовно незаконного позбавлення волі або викрадення людини засвідчило виникнення окремих процесуальних складнощів під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як освідування.

Зокрема, освідування проводять на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Водночас слід зауважити, що в КПК України 1960 року винесення постанови про

провадження освідування було прерогативою слідчого – посадової особи, яка безпосередньо здійснювала досудове розслідування, проводила необхідні слідчі дії та несла за них повну відповідальність. Цю позицію поділяють нині законодавці Республіки Білорусь (ч. 1 ст. 206 КПК), Республіки Узбекистан (ст. 144 КПК). У ч. 2 ст. 119 КПК Республіки Молдова регламентовано проведення освідування органом кримінального переслідування лише в разі явного вчинення злочину з подальшим повідомленням судді. У США, де освідування як самостійну процесуальну дію не визначено, а охоплено поняттям «особистий обшук», відповідну процесуальну дію щодо поверхневого огляду тіла людини, огляду її рук, відібрання зразків волосся проводять без отримання ордера.

На наш погляд, рішення про проведення освідування, що фіксують у відповідній постанові, має приймати особа, яка проводить досудове розслідування. Саме цей підхід забезпечить економію часу та є ефективним у кримінальному провадженні. Натомість якщо особа, яка проводить розслідування, буде звертатися до іншої посадової особи за дозволом на проведення освідування, це спричинить затягування часу, що може призвести до втрати доказів. Звертатися за таким дозволом було б доречно за необхідності проведення лише примусового освідування, з огляду на гарантування під час застосування заходів процесуального примусу законних прав осіб, інтересів яких стосується ця процесуальна дія. Тож винесення постанови про проведення освідування виключно прокурором (ст. 241 КПК України), на наше переконання, не відповідає вимогам практики, призводить до затягування часу проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Також це положення є цілком не логічним, оскільки фактично слідчий вимушений у будь-якому разі отримувати дозвіл прокурора на проведення освідування, а потім пропонувати особі добровільно пройти освідування.

Положення ст. 241 КПК України чітко не визначають підстави для проведення освідування примусово. Відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України, перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред’являють

постанову прокурора. Після цього особі пропонують добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводять примусово.

Частина 5 цієї статті КПК України передбачає, що про проведення освідування складають протокол згідно з вимогами КПК України, особі, освідування якої проводили примусово, надають копію протоколу освідування.

З аналізу положень ст. 241 КПК України чіткого розмежування випадків проведення освідування особи добровільно або примусово не вбачається. Водночас, відповідно до положень ч. 3 ст. 245 (Отримання зразків для експертизи) КПК України, відбирання біологічних зразків в особи здійснюють за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. Надають відповідний коментар, що в разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядають у порядку, передбаченому ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подане стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Тобто для проведення примусового освідування необхідна відповідна ухвала слідчого судді. Вбачається необхідним розширити межі судового контролю в кримінальному процесі доповненням переліку процесуальних дій, які проводять на підставі ухвали слідчого судді [143, с. 348].

З метою забезпечення можливості своєчасного проведення освідування, зокрема в нічний час доби, вихідні дні, видається доречним надати можливість слідчому (дізнавачу) самостійно здійснювати освідування особи. На нашу думку, це питання потребує законодавчого закріплення [44, с. 75–78].

Крім того, слід зауважити про той аспект, що Законом України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» кримінальне процесуальне

законодавство доповнено низкою нових положень щодо здійснення досудового розслідування у формі дізнання, де запропоновано новий вид процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ст. 298-1 КПК України), зокрема медичне освідування, однак законодавчого визначення цього терміна та чіткого розрізнення термінів «освідування» і «медичне освідування» законодавцем не надано [34, с. 47–50].

Пред'явлення особи для впізнання. Механізм злочину в разі вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини передбачає зоровий або вербальний контакт жертви чи її родичів і близьких осіб з викрадачами. Ця обставина обумовлює високий доказовий потенціал такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення особи для впізнання, що передбачена ст. 228 КПК України, за цією категорією кримінальних проваджень.

Поряд із цим пред'явлення особи для впізнання також може слугувати тією слідчою (розшуковою) дією, що спрямована на отримання додаткової інформації, а також на одну з небагатьох в інструментарії слідчого, що дасть змогу встановити причиново-наслідковий зв'язок між учиненим злочинцем діянням, суспільно небезпечним наслідком, що був завданий ним, а також особою, якій цей наслідок було завдано.

Проаналізувавши судово-слідчу практику й інші джерела, можна дійти висновку, що злочинці активно використовують різні засоби приховування злочинів, серед яких найпоширенішим є вживання заходів для того, щоб жертва не могла побачити злочинців. Найчастіше це відбувається на етапі безпосереднього насильницького захоплення і транспортування до місця подальшого примусового утримання. А також поступово, на наступних етапах злочину й залежно від мотивів і мети злочинців, потерпілому може бути надано можливість бачити окремих співучасників. Здебільшого це особи, що здійснюють за ним нагляд і надають можливість здійснювати природні процеси життєдіяльності організму потерпілого в період його перебування в не волі (надання їжі, гігієнічні процедури тощо).

Нагода бачити керівників злочинної групи трапляється не кожній жертві. Здебільшого це обумовлено яким-небудь специфічним психологічним чи соціальним статусом жертви, наявністю складних взаємин з організатором (замовником) злочину, що передують незаконному позбавленню волі або викраденню, а також особливою значущістю жертви в житті організатора (замовника).

Ця особлива значущість може бути зумовлена як особистими зв'язками організатора (замовника) й жертви, так і володінням жертвою службовими або професійними повноваженнями, що згодом матимуть вплив на інтереси організатора (замовника) злочину.

Зокрема, під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, коло осіб, що підлягає впізнанню, охоплює співучасників цього злочину, які безпосередньо здійснювали захоплення, чи осіб, що брали участь у транспортуванні, насильницькому утриманні потерпілого, а також суб'єктів-спільників, які висували вимоги про передачу викупу або отримували матеріальні цінності.

Проте найчастіше жертва все-таки не має тривалого зорового контакту з керівниками й іншими учасниками злочину, що обмежує перелік ознак, за яких можливе впізнання. Тобто або жертву змушують одягати в певні моменти маски й інші предмети, або злочинці використовують предмети, що змінюють їхню зовнішність.

Відповідно до ч. 1 ст. 228 КПК України, залишається можливим пізнання за окремими частинами тіла (прикметами), що не приховують злочинці (наприклад, частини обличчя, що не приховують маскою; характерні татуювання на руках злочинця, помічені жертвою в момент передання їй їжі, води).

Якщо особа впізнала іншу особу за прикметами або за сукупністю ознак, що не були відображені раніше в протоколі її допиту, щоб уникнути подальших спроб захисника оспорити цей доказ, необхідно з'ясувати можливі розбіжності в протоколі допиту особи та протоколі впізнання і

провести додатковий допит цієї особи, а за необхідності – допитати додаткових свідків.

Наприклад, Бабушкінський районний суд м. Дніпропетровська 28 серпня 2019 року у справі № 200/11756/19 засудив членів злочинного угруповання, які, маючи намір на здійснення незаконного позбавлення волі раніше заочно знайомого ОСОБА_1, маючи до нього неприязне ставлення, прямуючи на автомобілі «Skoda superb» сірого кольору, під'їхали до будинку, де проходив раніше заочно знайомий ОСОБА_1. Відповідно до завчасно розподілених ролей, ОСОБА_2 , ОСОБА_3 наказали останньому сісти до салону автомобіля, після чого злочинці за попередньою змовою зачинили центральний замок дверей так, що потерпілий був позбавлений можливості вийти з автомобіля. Вину останніх доводили свідченнями дружини потерпілого та протоколами впізнання, під час проведення якого вона впізнала осіб, які викрали її чоловіка, посадили в авто та поїхали в невідомому напрямку [59].

Далі, готуючись до виконання цієї слідчої (розшукової) дії, попри її специфіку, необхідно підбирати статистів, що мають усі ті загальні ознаки, які назвав допитуваний. Якщо частина обличчя злочинців була закрита маскою, ця умова поширюється і на статистів, яких пред'являють у групі з упізнаваним. Водночас не можна й свідомо переоцінювати результати цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема, якщо потерпілий або очевидці заявляють, що у зв'язку з використанням злочинцями масок їхні риси обличчя цілком не змогли запам'ятати. Тому слідчому недоцільно проводити впізнання потерпілим у випадках, коли він:

1) зважаючи на фізичні або психічні вади, не здатний правильно сприймати обставини, пов'язані з особами, яких спостерігав, або об'єктом, надавати про них правильні свідчення, що підтверджують за потребою висновком експертизи;

2) не назвав індивідуальні ознаки, що дають змогу ідентифікувати особу або об'єкт;

3) брав участь у слідчих (розшукових) діях за участю упізнаваного або йому пред'являли під час допиту об'єкти, які слід було пред'явити для впізнання;

4) у зв'язку з участю в проведенні оперативно-розшукових заходів уже упізнав цю особу або цей об'єкт;

5) знайомий з особою, про прикмети й особливості якої він давав свідчення, і ця особа не заперечує свого знайомства з особою, яку має впізнавати;

6) надав документи, що засвідчують тотожність предмета чи об'єкта, які передбачав пред'явити йому для впізнання [214].

Відповідно до ст. 229 КПК України, для впізнання можуть бути представлені не тільки особи, а й речі, предмети. Коло речей та предметів, що можуть бути об'єктами для пред'явлення, достатньо широке й залежить від конкретної ситуації: від матеріальних цінностей, що передають як викуп (якщо ними є не гроші, а, наприклад, цінні речі) чи будь-які предмети, що були на місці насильницького утримання, транспортування позбавленого волі чи викраденого, або були знаряддям утримання, транспортні засоби й ті, що запам'яталися жертві.

Пред'явлення за голосом. Попри те, що тактика пред'явлення для впізнання за голосом загалом розроблена вітчизняними криміналістами [171, с. 96-102], на практиці цей вид застосовують украй рідко, що обумовлено низкою чинників, зокрема недостатністю ідентифікаційних ознак, що пов'язана з нетривалими мовними контактами, відсутністю характерних особливостей голосу й мовлення, ознаками зміни голосу в процесі телефонних переговорів злочинця з родичами жертви. Здебільшого зберігається можливість впізнання за голосом, передусім якщо голосові контакти були систематичними або голос має специфічні ознаки (тембр, дикція, акцент, заїкання, а також використання іншомовних слів, слів, що вказують на професію, рід занять чи коло інтересів людини, жаргонні, маловживані тощо).

У теорії криміналістики пропонували також з метою спрощення (без збитку як для інтересів слідства, так і прав учасників кримінального процесу) організаційно складного пред'явлення для впізнання за голосом використовувати фонограми із записом усного мовлення [171, с. 101]. На нашу думку, така форма пред'явлення для впізнання була б цілком прийнятна і виправдана стосовно аналізованої нами категорії кримінальних проваджень.

Необхідно зауважити, що доцільним є попередження спроб особи, яку будуть впізнавати, змінити голос або мовлення в процесі його впізнання шляхом постановки нових питань, які необхідно формулювати так, щоб під час відповіді він думав насамперед про зміст питання, а не про те, як будувати речення, з якою інтонацією та яким акцентом говорити. Це не дасть йому змоги протягом тривалого часу долати сформований динамічний стереотип голосу чи мовлення, якщо він спеціально їх перекручує [148].

Характерним джерелом доказової інформації в кримінальних провадженнях про незаконне позбавлення волі або викрадення людини є відео-, аудіозапис із голосом злочинців і (чи) викраденого. Причому якщо насправді відбувається інсценування викрадення, то й голос потерпілого може бути також імітований.

У таких випадках актуальності набуває участь у впізнанні відповідного спеціаліста (у галузі фоноскопії, лінгвістики тощо), що допоможе запобігти виникненню процесуальних і тактичних помилок під час проведення цієї слідчої дії, а також забезпечить належний рівень застосування необхідних технічних засобів.

Тому в ситуаціях, якщо родичам або близьким особам було підкинуто або передано фонограму, зі змісту якої очевидно, що викрадена особа звертається до своїх близьких з якими-небудь проханнями або побажаннями, наприклад, терміново виконати всі вимоги та не звертатися до правоохоронних органів, доцільно було б також її дослідити та провести впізнання за голосом, зафіксованому на фонограмі. Тим паче, що сучасна

аудіотехніка мінімально спотворює голос особи, що дає змогу впізнати голос, який доводилося чути раніше за певних обставин. Безсумнівним покращенням є передбачена законодавцем можливість пред'явлення для впізнання за рахунок впізнання за голосом (фонограмою), оскільки осіб, орієнтованих на протидію в розслідуванні, які можуть зривати виконання цієї слідчої (розшукової) дії, вдасться впізнати за пред'явленням їхнього голосу. Для цього їм достатньо не лише сказати не заплановану слідчим фразу, за змістом якої (а не за тембром голосу) тій особі, що впізнає, стане зрозуміло, хто саме упізнається. Для дискредитації цього доказу вистачить лише зміни інтонації, надання їй елементів виклику, провокації, сарказму тощо.

У криміналістичній літературі також допускається проведення так званого комплексного впізнання (тобто одночасно за ознаками зовнішності й голосу), як безпосередньо, так і шляхом відео-, аудіотрансляції [182, с. 9]. Але законодавець ніяк не регулює цю ситуацію. У ч. 4 ст. 228 КПК міститься положення, відповідно до яких саме з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання можуть проводити в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним й аудіоспостереженням, а в ч. 9 цієї статті визначено, що може здійснюватися пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходою, а впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначають у протоколі. Про результати впізнання повідомляють особі, яка пред'являлася для впізнання.

Таке впізнання слід здійснювати обов'язково за правилами ст. 228 КПК України, зокрема перед тим, як пред'явити особу для будь-якого впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також обставини, за яких вона її бачила. За результатом складають протокол допиту, у якому докладно зазначають відомості про зовнішній вигляд і

прикмети, за якими можуть здійснювати впізнання. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначають, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Заборонено попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, і надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

Сучасні практики з питань виконання цієї слідчої дії відмічають конфліктний характер пред'явлення для впізнання людей, що безпосередньо пов'язаний зі спробами сторони обвинувачення здійснити зрив проведення цієї слідчої (розшукової) дії, тобто впізнання [182, с. 8]. Відповідно до проаналізованих нами категорій кримінальних правопорушень, ця тенденція, що наявна здебільшого в тих випадках, коли впізнає потерпілий (очевидець), а впізнаваним є підозрюваний (обвинувачений), цілком підтверджується. За цих обставин слушною є позиція авторів, які рекомендують проводити пред'явлення для впізнання особи в умовах, що виключають візуальне спостереження особи, яка впізнає, тобто впізнання проводять поза візуальним спостереженням того, кого впізнають [182, с. 8]. Очевидно, що попереднє знайомство жертви зі злочинцем є підставою для визнання недоцільним проведення пред'явлення для впізнання, оскільки це суперечить процесуальній і тактико-криміналістичній сутності цієї слідчої дії. Тому в схожих ситуаціях слідчому рекомендують пред'являти для впізнання інших співучасників злочину, не знайомих жертві до моменту викрадення.

Пред'явлення позавізуально. Об'єкт буває недоцільно пред'являти в натурі не лише за мотивами забезпечення безпеки. Нерідко причетні до злочину люди змінюють свою зовнішність, і в момент викрадення за допомогою перук, накладок різного типу й інших предметів перевтілюються в інших осіб. До прикладу, один із членів злочинної групи, що здійснила захоплення студента на вулиці вечірньої пори в умовах недостатньої освітленості, використовував перуку з довгим волоссям, імітуючи жінку. Цим він знизив пильність особи, яку мали викрасти, яка допустила підхід цієї

групи на критично близьку відстань (додаток 6). Проте видається доцільним планувати проведення пред'явлення для впізнання, зокрема і в такій неординарній ситуації, відповідно до вимог ст. 228 КПК України.

Пред'явлення для впізнання ділянки місцевості. Іншим дискусійним питанням, украй важливим для кримінальних правопорушень про незаконне позбавлення волі або викрадення людини, є можливість пред'явлення для впізнання ділянок місцевості або приміщень. Якщо жертва не бачила шлях, яким її транспортували на місце насильницького утримання (що найчастіше й відбувається під час транспортування потерпілого), проте запам'ятала обставини цього місця, є тактична доцільність у пред'явленні для пізнання їй цієї ділянки місцевості або приміщення.

Тактичні умови пред'явлення для впізнання місцевості або приміщень ґрунтовно висвітлено в криміналістичній літературі, і на них поширюються загальні правила пред'явлення для впізнання предметів, а саме: пред'явлення пізнаваного об'єкта в групі інших об'єктів, що мають певну сукупність схожих загальних ознак. Проте кримінальний процесуальний закон знову ж таки ігнорує можливість пред'явлення для впізнання приміщень або ділянок місцевості. У зв'язку з відсутністю законодавчої регламентації, передусім з огляду на сучасну активну позицію сторони захисту, що обирає нерідко формальний підхід до оцінювання зібраних стороною обвинувачення доказів, слідчі не наважуються проводити пред'явлення для впізнання місцевості або приміщень, у яких відбувалося перевезення або утримання потерпілого.

На практиці факт впізнавання особою приміщення або ділянки місцевості слідчим фіксують у процесі здійснення інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, огляду місця події (приміщення, ділянки місцевості), слідчого експерименту (шлях безпосередньо до місця потерпілий показати не може). Іноді внаслідок спільного виїзду з оперативними працівниками в місця найвірогіднішого ув'язнення відбувається так зване оперативне ототожнення, що загалом не має процесуального значення.

Слідчий експеримент. Під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини слідчому необхідно здійснити перевірку й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. У такому випадку він має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань відповідно до вимог ст. 240 КПК України.

Слідчий експеримент, слушно зазначає Г. Л. Дяковський, під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою, є незамінним способом перевірки й отримання самостійних доказів. У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії він має важливе, а нерідко й вирішальне значення. Найпоширенішими його видами є проведення для встановлення механізму викрадення чи окремих елементів правопорушення, проведення для встановлення послідовності дій щодо незаконного позбавлення волі чи викрадення людини, проведення для встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах [126, с. 167–168].

З огляду на те, що слідчий експеримент здебільшого проводять з метою перевірки й уточнення відомостей, необхідних для встановлення обставин кримінального правопорушення, рекомендовано до проведення цієї слідчої розшукової дії залучати спеціаліста. Участь спеціаліста має важливе значення, оскільки під час проведення слідчого експерименту можуть проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення, відбитки та зліпки, які додають до протоколу. Про проведення слідчого експерименту слідчий складає протокол відповідно до вимог КПК України, у якому докладно визначено умови й результати цієї слідчої дії.

Під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини вбачається доцільним здійснювати слідчий експеримент за участю

потерпілого, передусім за умови, якщо потерпілий може вказати лише своє місце викрадення, звільнення.

Наприклад, вироком Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 2 листопада 2020 року у справі № 1-кп/202/322/2020 засуджено групу осіб, які, перебуваючи на території міста Дніпра, маючи умисел, спрямований на незаконне позбавлення волі та викрадення людини, вчинене з корисливих мотивів, розподілили ролі у вчиненні зазначеного кримінального правопорушення, згідно з якими повинні були на автомобілі білого кольору прослідкувати за потерпілим ОСОБА_3, після чого, діючи за попередньою змовою групою осіб, викрасти його, насильно помістивши до автомобіля, на якому відвезти до приміщення квартири за адресою: АДРЕСА_4, де разом з ОСОБА_1 та ОСОБА_2 незаконно утримувати з корисливих мотивів, з метою реалізації злочинного умислу, спрямованого на заволодіння майном, а саме: квартирою, розташованою за адресою: АДРЕСА_5, яка на праві користування належить потерпілому ОСОБА_3. Вину злочинців доводили зокрема результатами слідчого експерименту й відеозаписом до нього, проведеного за участю потерпілого ОСОБА_3, під час якого потерпілий вказав на місце його викрадення та маршрут його переміщення до місця утримання [71].

Привертає увагу той факт, що слідчий перед проведенням цієї слідчої (розшукової) дії має опрацювати весь спектр ситуацій, які можуть виникнути, і скласти детальний план. Зокрема, проведення слідчого експерименту допускається за умови, що це не створює небезпеки для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи навколишніх, не принижує їх честь і гідність, не завдає їм шкоди.

Відповідно до ч. 5 ст. 240 КПК України, слідчий експеримент, що проводять у житлі чи іншому володінні особи, здійснюють лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядають у порядку, передбаченому цим Кодексом, для

розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Доречно зауважити, що Г. Л. Д'яковський визначає такі основні тактичні умови слідчого експерименту: а) проведення слідчого експерименту в обстановці, максимально наближеній до тих, у яких відбувалося викрадення людини; б) неодноразове повторення однорідних дослідів у змінних умовах; в) оптимальне обмеження кількості учасників процесуальної дії. Встановлено, що більшість експериментів (64 %) відбуваються в конфліктних ситуаціях [126, с. 6].

Аналіз практики використання слідчими такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент, засвідчив, що його здійснюють не тільки із потерпілим або підозрюваним, а також зі свідком. *Наприклад, вироком Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 6 червня 2019 року у справі № 199/3520/19 визнано належним доказом проведення слідчого експерименту зі свідками ОСОБА_13 та ОСОБА_12 у присутності понятих, про що складено відповідні протоколи. Ці особи вказали, що вони стали свідками того, як невідомий чоловік, спричинивши фізичний біль іншому молодому чоловікові, силою помістив його до багажного відділення автомобіля «Смарт» та рушив вулицею Береговою в місті Дніпрі. Згодом зі свідками проведено впізнання за фото, під час яких особа, що вчиняла злочин, була ними впізнана* [55].

Для забезпечення його ефективності доцільно запропонувати застосовувати такі тактичні прийоми: 1) підтримання психологічного контакту з учасниками експерименту – 91 %; 2) проведення експериментальних дослідів чи випробувань з кожним членом організованої групи, свідком або потерпілим окремо – 82 %; 3) спостереження за поведінкою осіб, за участю яких проводять експериментальні дії, – 73 % [126, с. 6–7].

Учені виокремлюють тактичні помилки, яких припускаються слідчі під час проведення слідчого експерименту:

1) відсутність психологічного контакту з особою, показання якої перевіряють, – 76 %;

2) відсутність умов, максимально наближених до тих, у яких відбувалася злочинна подія, – 62 %;

3) несвоєчасність проведення слідчого експерименту – 43 %;

4) проведення експериментальних дій за участю кількох підозрюваних – 24 %;

5) відсутність технічних засобів фіксації процесуальної дії – 18 %;

6) порушення вимог щодо добору понятих – 3 % [126, с. 167–168].

Обшук. Згідно з кримінальним процесуальним законодавством, обшук проводять з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місця перебування розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України). У контексті початкового етапу розслідування важливим є проведення саме невідкладного обшуку: відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України, слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов’язаних із урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов’язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку.

Слідчий суддя, який розглядає таке клопотання, зобов’язаний перевірити, крім іншого, чи справді були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Розгляд здійснюють відповідно до вимог ст. 234 КПК України. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок

такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України. *Наприклад, ухвалою слідчого судді Івано-Франківського міського суду про надання дозволу на проведення обшуку житла, господарських будівель та споруд за адресою АДРЕСА_4, за місцем проживання ОСОБА_2, яке на праві приватної власності належить ОСОБА_63, що фактично проведено 13 липня 2018 року до постановлення ухвали слідчого судді та під час якого вилучено предмет, схожий на ніж, п'ять слідів пальців рук, мобільний телефон марки «Fly», гаманець чорного кольору з документами, два змиви речовини бурого кольору. Згодом судом було встановлено, що саме цим ножем здійснювали погрозу потерпілій особі, під психічним примусом вона боялася залишити приміщення* [65].

Відповідно, слідчий повинен бути обізнаним, що відповідні підстави, пов'язані із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, наявні, оскільки в разі проведення невідкладного обшуку без зазначених підстав слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання, а отримані відомості й речові докази будуть визнавати неналежно здобутими.

Під час збирання інформації про місце майбутнього обшуку особу обшукуваного й виконання інших підготовчих заходів необхідно виключити передчасний розголос даних про заходи, які планують.

Кожен обшук у тактичному відношенні індивідуальний. Його підготовка та здійснення залежать від наявності в слідчого відомостей про конкретне кримінальне правопорушення, характер відшукуваних предметів, особу, яку планують урятувати, особливостей обшукуваного приміщення та інші обставини. До виїзду на обшук слідчий повинен сформувати чітке уявлення про місце його проведення. Інформація про це допоможе йому у вирішенні питань про обсяг пошукових дій, надасть можливість заздалегідь окреслити послідовність дій, підготувати необхідні технічні засоби. Це

дозволить йому розробити правильну лінію поведінки на місці обшуку, обрати тактику пошукових дій.

На підставі аналізу слідчої та судової практики встановлено, що найефективнішими слідчими (розшуковими) діями під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини на основному етапі досудового розслідування є допит особи – 96,9 %, огляд – 95,1 %, пред'явлення для впізнання – 76,1 %, обшук – 62,6 %, освідування – 84 %, призначення експертизи – 38, %, слідчий експеримент – 98,2 %, отримання зразків для експертизи – 47,2 % (додаток Б).

Негласні слідчі (розшукові) дії є новим інститутом КПК України 2012 року, який нині є потужним інструментарієм отримання доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень.

Водночас найефективнішими негласними слідчими (розшуковими) діями під час досудового розслідування цих злочинів визнають: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (87,7 %), зняття інформації з електронних інформаційних систем (25,2 %), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (96,3 %), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (9,8 %), спостереження за особою, річчю або місцем (13,5 %), аудіо-, відеоконтроль особи (20,2 %), використання конфіденційного співробітництва (2,5 %), аудіо-, відеоконтроль місця (54,6 %) (додаток Б).

Нині більшість людей не може уявити власного життя без мобільних телефонів, які стають невід'ємною складовою роботи, особистого життя, проведення дозвілля. Саме тому вони є незамінним джерелом інформації. Отримані під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж дані дають змогу як встановити, так і розширити перелік обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, зокрема, час, місце, спосіб учинення злочину, наявність співучасників тощо.

На наше переконання та на думку респондентів здійсненого опитування, під час розслідування злочинів досліджуваної категорії

ефективною негласною слідчою (розшуковою) дією, яку слідчий повинен провести на початковому етапі досудового розслідування, є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень і звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу).

Відповідно до ч. 1 ст. 263 КПК України, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є різновидом втручання в приватне спілкування, яке проводять без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Реалізація цієї НСРД надає можливість задокументувати відомості про дії певної особи, що спрямовані на готування, вчинення чи приховування злочину. Насамперед це дає змогу отримати в передбаченому законом порядку відомості за відсутності точних даних про час і місце приватного спілкування злочинців щодо обставин, які мають значення для досудового розслідування. З практичної позиції важливим фактором є необхідність фіксації на аудіозаписах розмов осіб з подальшою їх ідентифікацією та проведення допиту з метою підтвердження факту та змісту розмови. У разі якщо хтось зі співрозмовників заперечує факт такої розмови чи зміст бесіди, необхідно в таких випадках призначити фоноскопічну експертизу.

Підсумовуючи результати здійсненого дослідження, слід зауважити, що в 34 % проаналізованих кримінальних проваджень зібрані за допомогою слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій матеріали не мають системного й логічного взаємозв’язку, ґрунтуються на непрямих доказах, а також засвідчують дотикову причетність підозрюваного до вчиненого злочину (додаток В), що слід визнати негативною тенденцією в роботі правоохоронців з розкриття та розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Для розслідування злочинів, пов’язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, характерним є проведення судових експертиз. Їх призначають і проводять відповідно до ст. 242, 243 КПК України, коли для вирішення певних питань під час досудового розслідування кримінального провадження необхідні спеціальні знання, якими не володіє слідчий. Результати експертиз мають важливе доказове значення.

Спеціальні знання в криміналістиці тлумачать як сукупність теоретичних знань, практичних умінь і навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих унаслідок фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовують з метою розслідування та попередження злочинів. З метою ефективного їх використання розроблено спеціальні форми використання спеціальних знань. У криміналістиці є різні підходи щодо їх класифікації, однак найприйнятнфшим видається їх поділ на процесуальні та непроцесуальні.

Процесуальними слід вважати такі форми, що безпосередньо передбачені законом, а саме: а) участь спеціаліста в кримінальному провадженні; б) проведення судових експертиз [199, с. 14–15].

Положення ст. 71 КПК України надають повноваження сторонам кримінального провадження залучати спеціаліста фактично під час будь-якої слідчої дії, за умови володіння ним відповідними знаннями й навичками, і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Залучення спеціалістів під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини на початковому етапі досудового розслідування відбувається під час проведення слідчих (розшукових) дій:

1) огляд місця події (89 %);

2) огляд місця викрадення/звільнення особи (75 %);

3) обшук (51 %);

4) огляд предметів і документів (59 %);

5) аналіз інформації з вилучених мобільних телефонів і комп'ютерної техніки (34 %) тощо (додаток Б).

У практичній діяльності під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, найтиповішими є судово-медична, біологічна, психологічна, технічна експертиза документів, фоноскопічна, фототехнічна, криміналістична матеріалів і засобів звуко- чи відеозапису, молекулярно-генетична експертиза тощо.

Згідно з результатами проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень, у 70 % випадків, розслідування яких завершилося направленням обвинувального акта до суду, усі слідчі (розшукові) дії було проведено протягом 10 діб з моменту виявлення факту викрадення особи або незаконного позбавлення волі та внесення цих даних до ЄРДР. Водночас є ще 21 % проваджень, де результату у вигляді направлення обвинувального акта до суду було досягнуто завдяки проведеним тривалим слідчим (розшуковим) діям, а також застосуванню спеціальних знань, зокрема проведенню експертиз (додаток В).

Попри те, що в окресленому напрямі значними є напрацювання вчених, ми вбачаємо необхідність висвітлити особливості й сучасні можливості використання судово-психологічних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Використання психологічних знань у галузі кримінального судочинства, передусім у процесі розслідування злочинів, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, висунення та перевірки обґрунтованих слідчих версій, підвищення ефективності тактики проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, встановлення конкретних причин й умов, що сприяли вчиненню цього злочину, а також індивідуалізації покарання [147, с. 55–61].

Із цього приводу О. Д. Сітковська слушно зауважує, що використання психологічних знань необхідне, зокрема, для: 1) змістовного тлумачення низки понять, які характеризують суб'єктивну сторону злочину; 2) розроблення та застосування переліку обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання; 3) встановлення в окремих складах злочину кваліфікуючих або, навпаки, привілейованих випадків; 4) вирішення питання про межі кримінальної відповідальності в ситуаціях, що тягнуть за собою зменшену вибірковість поведінки; 5) оцінювання випадків, коли діяння вчиняє особа із психічними аномаліями або короткочасним розладом психічної діяльності в межах осудності; 6) формування єдиного трактування та застосування понять «осудність», «неосудність», «віковий поріг кримінальної відповідальності» [219, с. 72].

Основними завданнями використання можливостей спеціальних психологічних знань під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, на нашу думку, є встановлення можливості потерпілого давати об'єктивні правдиві свідчення, а також вивчення особи злочинця та мотивації його злочинних дій.

Перше завдання виконують у ситуаціях, коли потерпілі відмовляються від раніше наданих ними показань або не підтверджують окремі їх деталі, посилаються на прогалини в пам'яті, не бажають брати участі в слідчих (розшукових) діях, не виявляють зацікавленості перебігом і результатами розслідування, тобто не сприяють йому. Водночас така їхня поведінка не пов'язана з впливом з боку підозрюваних (обвинувачуваних) або інших осіб, зацікавлених у результатах кримінального провадження [217, с. 15–16].

Причиною окресленої поведінки є стан посттравматичного стресу, що супроводжується такими ознаками: нав'язливі спогади про обставини викрадення, які супроводжуються надзвичайно яскравим переживанням окремих деталей; несподівані «відключення» потерпілого від реальності (дисоціації); активне прагнення свідомо чи несвідомо уникати всього, що нагадує про викрадення (витіснення з пам'яті події, що травмувала);

регресивні тенденції (виникнення поведінки, характерної для минулих подій, підвищена залежність від ситуації або загальної думки, небажання використовувати нові стереотипи поведінки); прагнення до усамітнення; виникнення страхів (темряви, закритих просторів); тривожність, відчуття небезпеки; зниження здатності співчувати; суїцидальні тенденції (зокрема в закамуфльованій формі через алкоголь, наркотики, екстремальне водіння транспортних засобів); невмотивовані й неконтрольовані напади агресії, гніву, радості.

За наявності цих ознак слідчий має спрогнозувати, як стан потерпілої особи позначиться на її спроможності давати правдиві показання в провадженні й брати участь у досудовому розслідуванні. Допомогти йому в цьому може консультація психолога, зокрема як спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у порядку, передбаченому ст. 71 КПК України.

Наприклад, Кіровоградський районний суд м. Кіровограда засудив громадянку А., яка незаконно позбавила волі свого неповнолітнього сина Н., утримувала його в підвальному приміщенні, не бажаючи виконувати обов'язки з догляду за дитиною та мордувала його. У процесі розслідування злочину із залученням відповідних фахівців проведено психолого-медико-педагогічну консультацію. На підставі діагностичного обстеження неповнолітнього Н. йому було встановлено діагноз легкої розумової відсталості. Проте цей діагноз не вплинув на встановлення істини у справі, а свідчення потерпілого Н. були використані як докази під час пред'явлення А. обвинувачення [72].

В інших випадках, за необхідності отримання експертного висновку, який мав би значення та силу доказу в кримінальному провадженні, необхідним є призначення судово-психологічної експертизи потерпілих з метою визначення його стану, моральної шкоди, якою було завдано, а також визначення віктимності його поведінки [29, с. 181–188].

Наприклад, серед зазначених найбільш значущими для розслідування є питання, які вирішує судово-психологічна експертиза стану потерпілого: який був психічний стан потерпілого в період сприйняття, збереження та відтворення інформації, яка становить інтерес для слідства; чи здатний потерпілий в умовах, які склалися, з огляду на психологічний стан давати правдиві показання; який вплив має соціально-психологічна атмосфера, що склалася навколо потерпілого, з урахуванням його психічних особливостей та теперішнього стану; чи впливає вона на його здатність давати правдиві показання у справі; чи доцільна, з огляду на психічний стан потерпілого, його подальша участь у слідчих діях [213, с. 85–86].

У разі негативної відповіді на поставлені питання, як вирішення тактичних завдань розслідування, так і досягнення загальних завдань судочинства ускладнюються. Тому завданням слідчого за таких умов є надання допомоги потерпілому в подоланні наслідків цього стану, який безпосередньо пов’язаний із вчиненим щодо нього злочином.

Проте, незалежно від стану потерпілого, у будь-якому разі його свідчення будуть мати доказове значення. Водночас психологічне дослідження особи підозрюваного (обвинуваченого) здійснює слідчий з огляду на суб’єктивну сторону злочину, що супроводжується юридичним аналізом особи обвинуваченого й мотивів його протиправної поведінки. На підставі такого аналізу слідчий виконує завдання, що пов’язані зі встановленням вини та диференціацією відповідальності співучасників злочину [30, с. 299–293].

Безпосереднє психологічне дослідження особи підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальних провадженнях зазначеної категорії проводять переважно у двох взаємозалежних напрямах: перший – діагностування стійкої системи мотивів, широти відображення в них наявних у суспільстві сфер відносин, стійкості спонукань, які домінують, їх ієрархічності, змісту, співвідношення з вимогами суспільства; другий – дослідження характеру, особистісних захисних механізмів, стереотипів

поведінки, звичайних способів адаптації до складнощів, особливостей пізнавальної сфери (мислення, уяви, пам’яті, сприйняття, темпу перебігу психічних процесів) [31, с. 93–96].

Джерелами відомостей під час проведення судово-психологічної експертизи підозрюваного (обвинуваченого) є: результати спостережень, матеріали кримінального провадження, експериментальні дослідження, аналізи бесід з обвинуваченим тощо [31, с. 93–96].

Для призначення судово-психологічної експертизи підозрюваного (обвинуваченого) слідчому необхідно акцентувати увагу експерта-психолога на необхідності визначення насамперед цілісної картини особи підозрюваного (обвинуваченого). Своєю чергою такої цілісності досягають через опис змісту найбільш значущих для підозрюваного (обвинуваченого) мотивів, якими він керується в більшості життєвих ситуацій; особливостей його мотивів, що ймовірно вплинули на ухвалення рішення про вчинення злочину, а також інших рис (домінантність, сугестивність, підвищена залежність від референтної групи, емоційна нестійкість) [30, с. 288–292].

Психологічне дослідження особи підозрюваного (обвинуваченого) є проміжним під час експертного дослідження мотивації. Крім цього етапу, пов’язаного з дослідженням стійких особливостей психічної діяльності підозрюваного (обвинуваченого), під час вивчення мотиваційного процесу необхідно проаналізувати ситуацію злочину та поведінку злочинця на різних етапах його вчинення. Слід також простежити емоційні реакції підозрюваного (обвинуваченого) на вчинене, його оцінку й ставлення до злочину, жертви, себе.

Орієнтовний перелік питань, які необхідно поставити на вирішення судово-психологічної експертизи, такий: які індивідуальні психологічні особливості підозрюваного (обвинуваченого); чи є в нього такі психологічні особливості, як… (необхідно перелічити попередні діагнози); яка, з огляду на виявлені індивідуальні психологічні особливості й ситуації, що склалася,

мотивація дій підозрюваного (обвинуваченого), що становить інтерес для слідства [139, с. 172].

Наприклад, Апеляційний суд Івано-Франківської області засудив громадянина Л., який у складі злочинної групи з корисливих мотивів здійснив викрадення та незаконне позбавлення волі гр. В. Водночас Л. без попередньої домовленості зі співучасниками та з метою приховати злочин учинив убивство потерпілого, чим вийшов за межі попередніх домовленостей зі співучасниками [56].

Пояснюючи цей факт, судово-психологічна експертиза зазначила, що Л. за характером імпульсивний, запальний, і ці властивості істотно вплинули на його поведінку під час вчинення злочину, проте в момент учинення вбивства він не перебував у стані душевного хвилювання (фізіологічного ефекту). Тобто він може нести відповідальність в інкримінованих йому злочинах.

Встановлення мотиваційної сфери злочинних дій часто ускладнено тим, що підозрювані (обвинувачені), намагаючись полегшити своє становище, часто висувають версії, які представляють їхні дії у вигіднішому для них світлі. Вони зазначають, що спричинили шкоду здоров'ю потерпілого внаслідок необхідної оборони, необережності або в стані афекту. Твердження цих осіб перевіряють як шляхом проведення психологічної, психіатричної, а також комплексної психолого-психіатричної експертиз, які проводять для встановлення наявності чи відсутності стану афекту, здатності підозрюваного (обвинуваченого) усвідомлювати власні дії та керувати ними [216, с. 63–64], а також надають можливість встановити системні властивості досліджуваного об'єкта (мотиваційна структура психіки підозрюваного (обвинуваченого), виявити результати взаємодії комплексу психологічних і психопатологічних факторів, їх зв'язки, взаємозалежність і взаємозумовленість [25, с. 196].

Таким чином, знання психології підозрюваного (обвинуваченого) дає слідчому змогу правильно зрозуміти його внутрішню позицію, а також вибір

найефективнішого способу дій та лінії поведінки під час проведення з ним окремих слідчих (розшукових) дій.

Окремим видом психологічного дослідження є судово-психологічна експертиза фонограм і відеозаписів допитів й інших слідчих (розшукових) дій для встановлення факту психічного впливу на допитуваного з боку слідчого або третіх осіб. Схожі експертні дослідження проводять в тих випадках, коли допитуваний стверджує, що безпосередньо в процесі допиту на нього чинили тиск, і тому він повідомив інформацію, яку від нього вимагав слідчий. У межах психологічного дослідження аудіо- й відеозаписів обов'язково проводять експериментально-психологічне обстеження допитуваного, під час якого встановлюють його інтелектуальні, особистісні, емоційно-вольові особливості, а також схильність до фантазування та спроможність протистояти впливу [219, с. 67].

У разі технічного дослідження магнітних фонограм може бути встановлено: спосіб виготовлення фонограми (копія або оригінал), ознаки підробки фонограми, факт запису фонограми на представлений звукозаписний апарат, тип, вид і відмінні ознаки сторонніх звуків, записаних на цій фонограмі, клас мікрофона, що застосовували для виробництва фонограми, наявність несправностей звукозаписного апарату. Під час експертного дослідження фонограми за ознаками усного мовлення може бути виконано такі завдання, як ідентифікація людини за фонограмою усного мовлення, встановлення факту запису на фонограмі усного мовлення кількох осіб та їх кількості, ознаки людини, чиє усне мовлення записано на цій фонограмі, психічні характеристики та емоційний стан на момент запису, тип усного мовлення.

Проведення фоноскопічної експертизи в процесі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини дає змогу виконати такі завдання: сформувати уявлення про розшукувану особу, яка пред'явила свої вимоги, за записом телефонних переговорів або за представленою фонограмою; викрити підозрюваного в причетності до вчиненого ним

злочину, встановивши, що саме він здійснював усні переговори з близькими потерпілого про отримання викупу; отримати доказ того, що саме на цій звукозаписній апаратурі, виявленій у процесі огляду чи обшуку, було підготовлено звернення злочинців до родичів або близьких потерпілого; виявити інсценування злочину.

Вивчення слідчої та судової практики засвідчує, що, дізнавшись про відібрання в них експериментальних зразків фонограм спеціально для призначення та проведення фоноскопічної експертизи, зловмисники намагаються змінити тембр голосу й лексику, щоб ускладнити їх ідентифікацію. У зв'язку із цим доцільно як експериментальних зразків використовувати звукозапис допитів, очних ставок й інших слідчих дій, проведених за участю цих осіб. Якщо учасники слідчих дій не припускають, що ці фонограми згодом будуть використовувати як зразки для порівняльного дослідження під час призначення фоноскопічної експертизи, то в цьому випадку їх умовно можна вважати вільними зразками.

Аналіз практики розслідування кримінальних проваджень про розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини дає підстави стверджувати, що звукозапис усної розмови здійснюють за різних умов. Найчастіше вони не сприяють високій якості звукозапису, що негативно позначається на результатах дослідження фонограми.

У разі призначення фоноскопічної експертизи, де об'єктом дослідження є нерозбірливе мовлення, ставлять переважно тільки питання, що стосується змісту представленої на дослідження фонограми.

Методика експертного дослідження фонограм охоплює стадії попереднього дослідження, роздільного дослідження декількох фонограм, порівняльного їх дослідження, оцінювання результатів і формування висновків, які є доказами в кримінальному провадженні.

Найчастіше перед експертами ставлять такі питання. Для ідентифікації особи: чи належить усне мовлення, записане на фонограмі, особі, експериментальний зразок усного мовлення якої представлено на

дослідження; скільки осіб брало участь у розмові, записаній на фонограму; які саме репліки вимовляв кожний з учасників розмови, записаної на фонограму.

Під час технічного дослідження магнітної фонограми: чи на цьому звукозаписному засобі здійснено звукозапис на представленій фонограмі; на одному чи різних звукозаписних засобах здійснено звукозапис на представленій фонограмі; копією чи оригіналом є представлена фонограма; яку магнітну стрічку використовували для запису цієї фонограми: нову чи таку, що була у використанні; чи має представлена фонограма ознаки механічного, акустичного чи електронного монтажу; чи містить представлена фонограма безперервний запис, чи її здійснювали із зупинками.

Низький рівень використання фонограм і результатів експертиз як доказів зумовлений насамперед низькою якістю представлених на дослідження спірних фонограм і невеликим періодом звукозапису. Це засвідчує необхідність оснащення правоохоронних органів сучасною та високоякісною апаратурою для звукозапису [242, с. 4].

У разі вчинення викрадення людини організованою злочинною групою рекомендують призначати такий вид судово-психологічної експертизи, як судово-психологічна експертиза злочинного угруповання для виявлення лідера в організованій злочинній групі й місця в її структурі інших членів групи. Основними питаннями судово-психологічної експертизи злочинної групи є: визначення конкретної ролі кожного учасника в злочинних епізодах; ступінь впливу групи на окремого учасника; типові форми взаємодії між членами групи як під час вчинення злочинів, так і в процесі розслідування; встановлення лідерів-організаторів. Для виявлення лідера й місця в її структурі інших членів групи рекомендують ставити такі запитання: 1) які психологічні особливості кожного члена організованої злочинної групи; 2) які психологічні риси кожного члена організованої злочинної групи сприяли його входженню до групи й участі в злочинній діяльності; 3) яка структура міжособистісних зв’язків усередині цієї організованої злочинної

групи з огляду на чинники підпорядкування та лідерства; 4) хто з обвинувачених є лідером цієї групи [124, с. 85–86].

Отже, психологічну експертизу як форму використання даних психологічної науки в юридичній практиці активно застосовують у розкритті та розслідуванні злочинів, зокрема пов'язаних із незаконним позбавленням волі чи викраденням людини, причому можливості її постійно розширюються. Психологічна наука збагачує слідчу практику розробками психологічних «пасток», гіпнозу, науково-технічних засобів типу «поліграф», «варіограф» тощо. Проте розширення діапазону залучення спеціальних психологічних знань у юридичну практику можливе лише на підставі вдосконалення її наукового інструментарію, опрацювання отриманих результатів на комп'ютерній техніці, створення мережі спеціальних експертних установ, які забезпечували б проведення психологічної експертизи на місцях (у конкретних регіонах) [147, с. 59–60].

Цього можна було б досягнути, по-перше, за рахунок розширення науково-дослідних розробок у цій галузі знання; по-друге, шляхом створення спеціалізованих психологічних експертних установ; по-третє, шляхом підготовки кваліфікованих кадрів – юристів-психологів для правоохоронних органів [147, с. 59–60].

Необхідність проведення судово-психологічних експертиз, безсумнівно, має важливе доказове значення в досудовому розслідуванні зазначених злочинів, проте неможливим є аналіз відповідної проблеми без застосування в ньому результатів соціологічного дослідження. Зокрема, опитані нами слідчі, які розслідували кримінальні правопорушення зазначеної категорії, констатують складність їх проведення через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких виокремлюють специфіку призначення та тривалість проведення таких експертиз в іншому відомстві (заклади Міністерства охорони здоров'я України), складність методик та власне об'єкта дослідження – людини як особистості з властивими їй рисами. В умовах сьогодення це питання постає надзвичайно актуальним, оскільки з

відповідними змінами в законодавстві державних закладів Міністерства охорони здоров'я надано роз'яснення щодо відсутності законних підстав для здійснення судово-психіатричної експертної діяльності закладами з комунальною часткою власності. Це проблемне питання було виявлено під час проведення авторського соціологічного дослідження.

Позиція Міністерства охорони здоров'я України, викладена в листі від 31 липня 2018 року № 3.49-25/24-18/17947, на нашу думку, є незрозумілою, оскільки визнання майже всіх судово-психіатричних експертних установ України (а нині комунальні лікувальні заклади становлять понад 95 % цих установ) такими, що не можуть проводити судово-психіатричну експертизу, становить загрозу для правосуддя, адже за буквального застосування положень ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» висновки експертиз, проведених не в державних установах, можуть бути відхилені як недопустимі докази навіть без оцінки цих висновків по суті. Зокрема, відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 року № 865, судово-психіатричну експертизу проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України (далі – експертні установи).

У ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що судово-експертну діяльність у кримінальному провадженні здійснюють державні спеціалізовані установи, а в інших випадках – судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, й інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом. Частина 3 цієї статті передбачає, що виключно державні спеціалізовані установи здійснюють судово-експертну діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Водночас таке обмеження не відповідає положенням ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», яка передбачає, що судово-експертну діяльність здійснюють, зокрема, на принципах незалежності, а також

відповідно до інших норм законодавства, зокрема й міжнародних договорів України.

Таке обмеження в доступності незалежної судово-психіатричної експертизи визнано порушенням Україною міжнародних зобов'язань (п. 113 рішення ЄСПЛ у справі «Анатолій Руденко проти України» від 17 квітня 2014 року) [225].

Крім того, відповідно до пункту «й» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я, затверджених Законом України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII (далі – Основи законодавства України про охорону здоров'я), кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що, зокрема, передбачає «можливість проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу в разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи, застосування до нього запобіжного заходу як до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, примусової госпіталізації та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я порушуються права громадянина України на охорону здоров'я».

Стаття 8 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлює, що держава гарантує безоплатне проведення судово-психіатричної експертизи та пов'язаних досліджень у порядку, встановленому законодавством.

Також ст. 73 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлює, що в разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи та в інших передбачених законодавством випадках на вимогу громадянина проводять альтернативну медичну експертизу, яку здійснюють фахівці відповідного профілю та кваліфікації. Громадяни вправі самостійно обирати експертну установу й експертів. Порядок та умови

проведення альтернативної медичної експертизи визначає Кабінет Міністрів України.

У КПК України також не встановлено жодних обмежень для вибору експертної установи. Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 244 КПК України, слідчий суддя самостійно визначає експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи.

Немає обмежень щодо виключного проведення судово-психіатричних експертиз державними спеціалізованими установами в ст. 69 та 509 КПК України.

Відповідно до ст. 1 КПК України, порядок кримінального провадження на території України визначає лише кримінальне процесуальне законодавство України. Стаття 9 КПК України прямо передбачає, що закони й інші нормативно-правові акти України, які стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України. Під час здійснення кримінального провадження не можна застосовувати закон, який суперечить КПК України.

Закон України «Про психіатричну допомогу» передбачає, що держава гарантує здійснення всіх видів експертизи психічного стану особи (ст. 5); психіатричну допомогу надають заклади з надання психіатричної допомоги всіх форм власності (ст. 10); судово-психіатричну експертизу в кримінальному провадженні призначають і проводять на підставах та в порядку, передбачених законом (ст. 21); особи, яким надають психіатричну допомогу, мають право на одержання такої допомоги в найменш обмежених відповідно до їхнього психічного стану умовах, якщо можливо, за місцем проживання цих осіб (ст. 25).

У зв’язку із цим судово-психіатричну експертизу проводять у Науково-дослідному інституті психіатрії Міністерства охорони здоров’я України (раніше – Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології, назву якого змінено відповідно до наказу Міністерства охорони здоров’я України від 7 серпня 2018 року № 1462),

центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів. Зазначені заклади охорони здоров'я виконують функції судово-експертних установ або підрозділів. Експертизу в експертній установі (підрозділі) виконує лікар – судово-психіатричний експерт одноособово або в складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій. Посади експертів і голів комісій установлює згідно з нормативними документами Міністерство охорони здоров'я України. Склад комісій затверджується наказом керівника експертної установи (підрозділу).

Слід також зазначити, що, відповідно до ст. 71 Основ законодавства України про охорону здоров'я, абз. 4 пп. 8 п. 4 Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 267, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 червня 2016 року № 722 (зі змінами, внесеними наказом від 30 листопада 2017 року № 1510) «Про організацію служби судово-психіатричної експертизи», затверджено Перелік установ, в яких проводяться судово-психіатричні експертизи, та Перелік установ, в яких проводяться стаціонарні судово-психіатричні експертизи особам, які тримаються під вартою.

Судова практика розгляду призначення судово-психіатричної експертизи засвідчує, що під час ухвалення рішень про призначення таких експертиз слідчі, прокурори, слідчі судді обирають для проведення досліджень переважно місцеві експертні установи.

Зокрема, 20 липня 2018 року Білопільський районний суд Сумської області, який раніше призначив судово-психіатричну експертизу, проведення якої було доручено експертам Київського міського центру судово-психіатричних експертиз у зв'язку з надходженням листа за підписом директора центру про відсутність підстав для безкоштовного проведення призначеної судом експертизи й необхідність укладення договору про

виконання послуг амбулаторної судово-психіатричної експертизи та оплату замовником її вартості, прийняв рішення про заміну експертної установи і доручив проведення амбулаторної судової психіатричної експертизи експертам Полтавської обласної клінічної психіатричної лікарні ім. О. Ф. Мальцева (справа № 573/777/17) [61].

Аналогічну позицію підтримали й апеляційні суди. Зокрема, 21 лютого 2018 року колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Київської області (справа № 365/663/17), розглянувши апеляційні скарги в кримінальному провадженні, у якому ухвалою Баришівського районного суду Київської області від 17 листопада 2017 року призначено комісійну комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, проведення якої доручено експертам Комунального закладу Київської обласної ради «Обласне психіатрично-наркологічне медичне об'єднання», залишила ці скарги без задоволення [57]. Схожі рішення приймали й інші суди.

Зазначена ситуація спричинена допущеними недоліками під час прийняття Закону України «Про судову експертизу», а також незавершенням до цього часу реформи медичних закладів в Україні.

Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 1991 року № 311 «Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною) власністю», до об'єктів комунальної власності віднесено спеціалізовані лікарні, у складі яких було утворено бюро судово-психіатричної експертизи. Водночас Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначив право комунальної власності як право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися та розпоряджатися на власний розсуд і у своїх інтересах майном, що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Водночас не враховано, що такі заклади мають

виконувати не лише основні функції, а й додаткові, які на них покладено іншими законами, зокрема й КПК України.

Органи місцевого самоврядування, які мають чимало власних проблем із реалізацією державних і місцевих програм з оздоровлення населення, покращенням демографічних показників, станом лікувально-профілактичних закладів тощо, розглядають питання матеріально-технічного забезпечення установ судово-психіатричної експертизи в останню чергу, за залишковим принципом, що негативно позначається на експертних установах. Детальний аналіз положень КК і КПК України засвідчив необхідність додаткових змін [38, с. 32–34].

На нашу думку, з метою розв'язання проблем, які виникають у діяльності установ судово-психіатричної експертизи, необхідно на законодавчому рівні вирішити такі питання:

– урегулювати правові, організаційні й фінансові засади проведення судово-психіатричної експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною судово-психіатричною експертизою;

– урегулювати статус державної спеціалізованої судово-психіатричної експертної установи Міністерства охорони здоров'я України та її територіальних філій як державної установи, що утворюється Міністерством охорони здоров'я України, належить до сфери його управління та очолює єдину систему державних спеціалізованих експертних установ судової психіатрії;

– утворити територіальні філії державної спеціалізованої судово-психіатричної експертної установи Міністерства охорони здоров'я України в Автономній Республіці Крим, місті Києві й областях з переданням їм відповідного майна закладами, які здійснюють судово-психіатричну експертизу, управлінь охорони здоров'я обласних і міських виконавчих комітетів;

– унести відповідні зміни до Закону України «Про судову експертизу» та постанови Кабінету Міністрів України від 30 березня 2011 року № 314 «Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз» з метою врегулювання питань фінансування судово-психіатричної експертної діяльності, оплати праці та соціального захисту судових експертів зазначеної спеціалізації тощо.

Окреслені проблемні аспекти значно знижують можливості використання судово-психологічних експертиз під час розслідування досліджуваного виду злочинів, що зумовлює необхідність здійснення ретельного їх аналізу та надання відповідних рекомендацій з метою досягнення повноти й усебічності розслідування.

Застосування певного виду експертних досліджень безпосередньо залежить від фактичного складу кримінального правопорушення, конкретних умов й обставин досудового розслідування. Комплексне їх застосування надає можливість слідчому сформувати якіснішу доказову базу.

Типовими під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини вчені-криміналісти визначають також судово-медичну (майже 80 %) і судово-біологічну (12 %) експертизи [190].

Судово-медична експертиза. У разі звільнення потерпілого (наприклад, після передання викупу або якщо йому вдалося звільнитися самотужки), призначають переважно судово-медичну експертизу з метою визначення характеру й ступеня тяжкості завданих йому тілесних ушкоджень, що безпосередньо впливає як на кваліфікацію дій винних осіб за ст. 146 КК України, так і на додаткову кваліфікацію за ознаками інших видів злочинів. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України, слідчий зобов’язаний призначити експертизу для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень [51, с. 32–35].

Наприклад, Шевченківський районний суд м. Києва за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 122 КК України засудив громадянина Р., який після завдання тяжких

тілесних ушкоджень громадянину О., розуміючи його неспроможність самостійно пересуватися та покликати на допомогу, зачинив його в гаражному приміщення на всю ніч. Вину Р. у вчиненому злочині доводили, зокрема, висновками судово-медичної експертизи, згідно з якими тілесні ушкодження на тілі потерпілого належать до тяжких тілесних ушкоджень [83].

Питання, які ставлять перед судово-медичним експертом, стосуються: визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; ступеня втрати працездатності; знаряддя заподіяння ушкодження (видова приналежність знаряддя: тупе, гостре, вогнепальне; родові й видові ознаки: розміри, маса, хімічний склад, а також індивідуальні ознаки); кількості знарядь заподіяння ушкоджень; часу заподіяння ушкодження; розміщення потерпілого та нападника на момент спричинення ушкодження; відповідності пояснення потерпілого й обвинувачуваного об'єктивним даним, слідам, виявленим на тілі й одягу потерпілого, на місці події; наявності на тілі та одягу слідів боротьби й самооборони [26, с. 114].

Якщо внаслідок злочинних дій викрадачів потерпілий загинув, обов'язково, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України, проводять судово-медичну експертизу з метою встановлення причини його смерті, визначення характеру й ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, давності їх завдання (здебільшого вбивство потерпілого не планують злочинці, воно відбувається у випадках, коли позбавлений волі або викрадений чинив активний опір, або вимоги злочинців не були виконані в строк).

Наприклад, Апеляційний суд Запорізької області засудив громадянина С., який з корисливих мотивів незаконно позбавив волі громадянку Б., яку утримував протягом декількох годин, після чого звільнив і з метою заволодіння майном убив її. Вину засудженої С. у вчиненому злочині доводили, зокрема, судово-медичною експертизою, відповідно до результатів якої смерть потерпілої особи настала від відкритих переломів кісток черепа [58].

Питання, які виносять на судово-медичну експертизу, можуть бути розділені на: питання загального характеру (типові для всіх обставин, пов'язаних із виявленням трупа) і питання, специфічні для певного способу позбавлення життя.

Здебільшого на вирішення експертизи ставлять питання загального типу стосовно: причини й часу настання смерті; наявності й характеру ушкоджень на трупі; їхнього розміщення, механізму утворення, послідовності й часу завдання, типу травмувального знаряддя; які з тілесних ушкоджень, наявних на трупі, отримано за життя, а які – після смерті; положення потерпілого й особи, яка завдавала тілесні ушкодження, в момент їх заподіяння; чи змінювалася поза трупа; наявності на трупі слідів переміщення; настання смерті потерпілого в момент або безпосередньо після заподіяння виявлених ушкоджень або через певний проміжок часу; здатності потерпілого в цей проміжок часу самостійно робити які-небудь дії (пересуватися, кричати тощо); наявності на трупі ознак, що вказують на можливість боротьби або самооборони; уживання потерпілим незадовго до смерті алкоголю, якщо так, то за скільки годин до смерті й у якій кількості тощо [144, с. 76].

Крім загальних, на вирішення експертизи виносять питання, специфічні для конкретних обставин розслідуваного кримінального правопорушення.

Зокрема, у разі ушкоджень, заподіяних гострим або тупим знаряддям, перед експертом можуть бути поставлені питання щодо родової приналежності, виду й форми кожного зі знарядь, якими завдано ушкодження; чи відобразилися на тілі потерпілого які-небудь індивідуальні особливості знаряддя тощо.

За наявності ознак смерті від асфіксії важливе значення має вирішення питань стосовно: настання смерті від механічного впливу, якщо так – від якого саме; можливості настання смерті від накладення на особу потерпілого м'якого предмета (наприклад подушки); утворення прижиттєвої або посмертної странгуляційної борозни тощо.

У разі виявлення трупа жінки істотне значення для розслідування мають питання стосовно: перебування потерпілої в стані вагітності, якщо так – на якому терміні; наявності ознак, що вказують на спробу переривання вагітності (аборт); наявності ознак, які вказують на те, що жінка незадовго до смерті мала статеві зносини, чи ознак здійснення насильницького статевого акта; наявності в піхві сперми, якщо так – належність її одній чи декільком особам [144, с. 103].

Судово-біологічна експертиза. Джерела інформації біологічного походження, які пов'язані із життєдіяльністю організму людини, мають важливе значення під час розкриття тяжких злочинів проти особи [147, с. 98]. На місці події може бути виявлено найрізноманітніші предмети, які характеризують біологічні властивості злочинця та жертви злочину (волосся, частки шкіри, плями крові тощо).

Їх висока інформаційна цінність як джерела доказу зумовлена складністю, а іноді й неможливістю їх повного знищення на місці злочину злочинцями чи їхніми спільниками. Однак такі сліди на місці події залишаються переважно в незначній кількості.

Незаконне позбавлення волі чи викрадення людини з позицій механізму здійснення передбачає фізичний контакт між злочинцем і потерпілим, унаслідок чого здебільшого залишаються біологічні сліди. Найчастіше це сліди, які утворилися внаслідок фізичного та психічного насильства стосовно потерпілого або, навпаки, тілесні ушкодження в злочинця як результат опору з боку потерпілого. До таких біологічних слідів належать об'єкти людського походження, а саме: частини органів і тканин людини, кров, волосся та інші людські виділення. За цими об'єктами проводять судово-біологічну експертизу шляхом судово-імунологічних і судово-цитологічних досліджень [181, с. 95].

Основними завданнями імунологічної експертизи є встановлення: наявності, видової та групової приналежності крові (її зразків і в слідах); наявності, видової та групової приналежності виділень; видової і групової

приналежності тканин й органів. Орієнтовний перелік вирішуваних імунологічною експертизою питань стосується: 1) під час встановлення наявності, видової та групової належності крові (її зразків і в слідах): належності групи крові потерпілій (підозрюваній) особі; наявності на представлених об'єктах крові; належності крові людині або тварині (якщо тварині, то якому виду); групової належності крові людини; належності крові особам, які проходять у справі; наявності та групової належності виділень; 2) під час встановлення наявності, групової належності сперми: групової належності крові потерпілої (підозрюваної) особи; наявності сперми на представлених об'єктах; групової приналежності сперми; належності слідів сперми підозрюваній особі; 3) під час встановлення наявності, групової належності слини (поту): наявності на представлених об'єктах слини (поту); групової належності слини (поту); збігу групової належності слини (поту) на знайдених і вилучених з місця події предметах із групою крові підозрюваного або інших осіб; 4) під час встановлення видової та групової належності тканин й органів: належності фрагмента тканини (органу) людині; групової приналежності тканини (органу); походження фрагмента тканини (органу) від потерпілої особи [181, с. 104–107].

Наприклад, Беляєвський районний суд Одеської області засудив громадянина М., який з корисливих мотивів з метою трудової експлуатації незаконно позбавив волі громадянина Т., якого утримував протягом одного місяця. Вину М. у вчиненому злочині доводили, зокрема, виявленими та вилученими під час огляду місця події речовими доказами – двома дерев'яними палками, на яких було виявлено нашарування речовини бурого кольору. Ця речовина за висновками експертизи була визнана кров'ю, яка належала потерпілому Т. [62].

Основними завданнями цитологічної експертизи є дослідження мікрослідів і мікрооб'єктів біологічного походження, їх ідентифікація за видовою, груповою, статевою, регіональною, органною або клітинною належністю. Орієнтовний перелік вирішуваних цитологічною експертизою

питань стосується: 1) під час визначення статевої належності крові: статевої належності крові; особи, якій може належати кров; 2) під час визначення статевої належності виділень (слини, епітеліальних клітин): статевої належності слини; особи, якій вона може належати; 3) під час визначення статевої належності за волоссям: статевої належності волосся; особи, якій воно може належати; 4) під час визначення статевої належності тканин: статевої належності тканин (кісток, м'язів тощо); осіб, яким вони можуть належати; 5) у разі виявлення клітин епітелію піхви під час встановлення їх групової належності: групи крові потерпілої (підозрюваної) особи; представлених об'єктів піхвового епітелію; наявності його групової належності; походження піхвового епітелію від певної особи; 6) під час встановлення на знаряддях травмування, а також у піднігтьовому вмісті – наявності мікрослідів крові та мікронакладень із визначенням їх видової, статевої, групової та органо-тканинної належності: піднігтьового вмісту крові; належності людині або тварині; належності людині, її групової належності; статевої належності крові; якій особі вона може належати; наявності в піднігтьовому вмісті епітеліальних клітин; її групової та статевої належності; осіб, яким вони можуть належати; 7) під час встановлення регіонального походження крові: походження крові зі статевих органів жінки; походження крові від потерпілої особи [181, с. 107–109].

Зазначимо, що деякі вчені, наприклад Є. Р. Россинська, цю групу питань відносять до компетенції судово-медичної експертизи, поділяючи її на питання діагностичного й ідентифікаційного змісту [213].

Наприклад, Богунський районний суд м. Житомира засудив громадянина С., який, незаконно позбавивши волі громадянку Л., утримував її в себе в домоволодінні протягом доби, після чого зґвалтував і відпустив її. Вину С. у вчиненому злочині доводили, зокрема, виявленим під час огляду місця події кухонним рушником, на якому була кров, яка згідно з результатами судово-медичної експертизи належить Л. [63].

Якщо потерпілий ще позбавлений волі або з інших причин його місце перебування не встановлено, то проводять експертизу речових доказів зі слідами біологічного походження, яка може допомогти слідству. Метою експертизи речових доказів є визначення наявності, виду, групи, статі й інших ознак об'єктів біологічного походження. Речові докази зі слідами крові, сперми, слини й інших виділень людини вилучають цілком, а у випадках, коли це неможливо, вилучають частину предмета зі слідами.

Орієнтовний перелік питань слідчого стосується: наявності крові на досліджуваному об'єкті; належності крові людині чи тварині; належності крові конкретній особі; давності кров'яної плями; створення плями крові живою особою або походження від трупа.

У цьому ж випадку (за відсутності потерпілого) можуть здійснювати дослідження макро- й мікрочастинок органів і тканин людини та її кісткових останків. Ці об'єкти можуть бути виявлені на місці викрадення, утримання, передання потерпілого, зокрема, на знарядді злочину, інших предметах.

Орієнтовний перелік питань, які ставлять експерту, стосується: належності представлених об'єктів людині чи тварині; належності представлених об'єктів органу (тканині); групової належності об'єктів; механізму утворення частинок на об'єкті [133, с. 54].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що за наявності широкого кола питань, вирішення яких потребує використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, слідчі іноді не призначають необхідні судові експертизи, передусім у випадках, коли є очевидці злочину, коли потерпілі прямо вказують на підозрюваного або коли того затримано одразу після вчинення злочину. Свою позицію вони мотивують низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких виокремлюють специфіку призначення та тривалість проведення зазначених експертиз, зокрема, в іншому відомстві, складність отримання зразків для порівняльного дослідження та їх зберігання тощо.

На наш погляд, таку практику слід визнати неправильною, оскільки в цьому разі не досліджують усі докази в кримінальному провадженні, чим порушують принцип усебічності розслідування; не використовують цінні джерела доказової інформації, які надалі часто втрачають назавжди; підозрювані (обвинувачувані), свідки й навіть потерпілі можуть змінити свої показання, що за відсутності інших доказів може значно ускладнити подальше розслідування кримінального правопорушення.

Вважаємо, що подолання зазначених проблем залежить від науково-методичного й технічно-криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, зокрема, дієвими криміналістичними рекомендаціями щодо роботи з біологічними слідами та сучасною криміналістичною технікою.

Висновки до розділу 3

1. Найефективнішими слідчими (розшуковими) діями під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини є допит особи (96,9 %), огляд (95,1 %), пред'явлення для впізнання (76,1 %), обшук (62,6 %), освідування (84 %), призначення експертизи (38, %), слідчий експеримент (98,2 %), отримання зразків для експертизи (47,2 %). Визначено найефективніші негласні слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування цих злочинів: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (87,7 %), зняття інформації з електронних інформаційних систем (25,2 %), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (96,3 %), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (9,8 %), спостереження за особою, річчю або місцем (13,5 %), аудіо-, відеоконтроль особи (20,2 %), використання конфіденційного співробітництва (2,5 %), аудіо-, відеоконтроль місця (54,6 %). Висвітлено їхні процесуальні й тактичні особливості.

Дістали подальший розвиток підходи до організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту (з'ясовують обставини, що мають значення в досудовому розслідуванні), огляду (місць викрадення, утримання, звільнення потерпілого, транспортних засобів), освідування (затриманої особи, потерпілого), обшуку (за місцями утримання та звільнення потерпілого, перебування злочинця), призначення експертиз (фоноскопічної, звуко- чи відеозапису, біологічної, молекулярно-генетичної, судово-медичної, психологічної), слідчого експерименту (відтворення обставин захоплення, утримання потерпілого) під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії

З метою підвищення ефективності досудового розслідування незаконного позбавлення волі й викрадення людини, а також інших (споріднених і супутніх) кримінальних правопорушень запропоновано усунути законодавчу прогалину щодо порядку примусового освідування шляхом доповнення ч. 3 ст. 241 КПК України положенням такого змісту: *«У разі відмови особи добровільно пройти освідування слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160–166 цього Кодексу, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити освідування примусово)»*.

2. Під час розслідування незаконного позбавлення волі постає об'єктивна необхідність у використанні спеціальних знань, зокрема: 1) залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій: огляду місця події (89 %), огляду місця викрадення/звільнення особи (75 %), обшуку (51 %), огляду предметів і документів (59 %), аналізу інформації з вилучених мобільних телефонів та комп'ютерної техніки (34 %) тощо; 2) призначення відповідних судових експертиз з метою встановлення ідентичності голосів на аудіо-фонограмах і технологій їх створення (фоноскопічна, звуко- чи відеозапису), ідентифікація біологічних слідів (біологічна), встановлення належності об'єктів біологічного походження (молекулярно-генетична),

визначення характеру й ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (судово-медична), з'ясування індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості (психологічна).

Удосконалено шляхи вирішення проблемних питань стосовно проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі, викрадення людини, а також інших кримінальних правопорушень, які виникли у зв'язку з переданням експертних установ у комунальну власність і пов'язані з можливістю визнання доказів недопустимими (вони повинні передбачати: 1) необхідність нормативно-правового врегулювання правових, організаційних і фінансових засад проведення судово-психіатричної експертної діяльності; 2) визначення статусу державної спеціалізованої судово-психіатричної експертної установи Міністерства охорони здоров'я України та її територіальних філій як державної установи, що утворюється Міністерством охорони здоров'я України, належить до сфери його управління та очолює єдину систему державних спеціалізованих експертних установ судової психіатрії; 3) утворення територіальних філій цієї установи; 4) внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» та постанови Кабінету Міністрів України «Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз» від 30 березня 2011 року № 314).

Аргументовано, що залучення психологів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій та призначення судових психологічних експертиз є необхідною умовою правильної кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини, висунення та перевірки слідчих версій, підвищення ефективності проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації сформульовано наукові положення та отримано результати, що в сукупності розв’язують важливе наукове завдання – розроблення теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо криміналістичної характеристики й початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Сучасний стан дослідження проблем криміналістичної характеристики та початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини вирізняється, з одного боку, значною кількістю наукових праць, присвячених цій проблематиці, з другого – відсутністю комплексних монографічних розробок методики розслідування таких кримінально протиправних діянь, а з третього – потребою в таких розробках, з огляду на проблеми, що наявні на практиці. Це зумовлює необхідність і своєчасність удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у зазначеній категорії кримінальних проваджень.

2. Висвітлено характерні ознаки й особливості способів незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що має три етапи: 1) підготовки (збирання інформації про майбутню жертву, її оточення, спосіб життя, матеріальне становище тощо); 2) безпосереднього вчинення (безпосереднє захоплення, переміщення, утримання людини, насильство над нею; способи обирають залежно від мети, мотивів діяння, рівня підготовленості, кількості викрадачів; можуть мати форму насильницьких дій, зловживання довірою чи обману потерпілого; як засоби впливу використовують погрози позбавлення життя потерпілого, спричинення шкоди близьким особам, розголошення компрометаційних відомостей); 3) приховування (розроблення детального плану приховування злочину, використання сховищ, маскування зовнішності, голосу, почерку, заволодіння автотранспортними засобами, психологічний або

фізичний вплив на потерпілих та їхніх родичів, зокрема шляхом убивства, розвідка діяльності правоохоронців щодо розкриття цих злочинів).

3. Встановлено, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини вчиняють громадяни України (96,5 %), чоловічої статі (93,2 %), здебільшого в складі групи (82,7 %), несудимі (86,2 %), неодружені (51,5 %), середнього віку 25–50 років (68,9 %), з повною загальною середньою або базовою загальною середньою освітою (відповідно 44,8 % та 27,6 %), не мають постійного місця роботи (68,9 %). Розроблено важливу для методики розслідування класифікацію таких суб'єктів, зокрема залежно від кількості злочинців, механізму вчинення злочину, інших обставин, а також виокремлено типові риси характеру кримінального правопорушника цієї категорії (стриманість, терплячість, упевненість у результаті своїх дій, конфліктність, зухвалість, імпульсивність, агресивність, жорстокість, відсутність співчуття).

Схарактеризовано відомості про потерпілого, що стосуються їх кількості, статі, віку, завданої шкоди. Встановлено кореляційні зв'язки між такими відомостями, етапами підготовки й безпосереднього вчинення незаконного позбавлення волі або викрадень людини.

4. Визначено зміст й особливості інших елементів криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини – матеріальних слідів на місці події (відбитки протекторів шин на асфальті (71,8 %), документи, гаманці (8,6 %), засоби мобільного зв'язку (11,7 %), одяг, предмети індивідуального користування (6,1 %), транспорт потерпілого (1,8 %); обстановки, часу, місця вчинення цих кримінально протиправних діянь (найчастіше їх вчиняють у другій половині дня; місцем захоплення (викрадення) здебільшого є вулиця, двір, а місцем позбавлення волі – домоволодіння потерпілого; у 64,5 % супроводжуються використанням чи застосуванням зброї; тривалість незаконного утримання особи в 61 % випадків становить близько місяця, у 31 % – понад місяць до півроку, у 8 % – понад рік).

Аргументовано, що встановлення кореляційних зав'язків між зазначеними елементами криміналістичної характеристики, а також

відомостями про особу злочинця, потерпілого та спосіб вчинення злочину дає змогу конкретизувати відомості про подію злочину, осіб, які його вчинили, сприяє розшуку очевидців і зрештою надає можливість сформувати загальне уявлення про кримінальне правопорушення зазначеної категорії та на цій підставі спрямувати досудове розслідування в найефективнішому напрямі.

5. Окреслено типові слідчі ситуації, слідчі версії, на підставі чого сформовано програми дій слідчого на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Висвітлено особливості виявлення та початковий етап досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, зокрема визначено, що найчастіше його здійснюють шляхом: отримання інформації від очевидців події (64,4 %), отримання інформації від близьких і родичів (28,8 %), проведення слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних правопорушеннях (4,3 %), отримання інформації від потерпілого (2,5 %).

6. Встановлено, що взаємодія органів досудового розслідування з оперативними працівниками під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини здійснюється у формі надання оперативним підрозділам доручення в порядку ст. 41 КПК України з метою встановлення причетних осіб, очевидців, свідків про вчинення злочину (63,4 %); перевірки осіб, які були раніше судимі за ці злочини (37,1 %); перевірки інформації оперативним шляхом щодо самовикрадення особи (10,6 %); отримання інформації, якою володіють оператори та провайдери телекомунікацій, про зв’язок абонента, надання телекомунікаційних послуг (26,4 %); отримання необхідної інформації від підрозділів кримінального аналізу (9,2 %) та кіберполіції (5,3 %).

7. Доведено, що найефективнішими слідчими (розшуковими) діями під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини є допит особи (96,9 %), огляд (95,1 %), пред’явлення для впізнання (76,1 %), обшук (62,6 %), освідування (84 %), призначення експертизи (38,0 %), слідчий експеримент (98,2 %), отримання зразків для експертизи (47,2 %).

Визначено найефективніші негласні слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування цих злочинів: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (87,7 %), зняття інформації з електронних інформаційних систем (25,2 %), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (96,3 %), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (9,8 %), спостереження за особою, річчю або місцем (13,5 %), аудіо-, відеоконтроль особи (20,2 %), використання конфіденційного співробітництва (2,5 %), аудіо-, відеоконтроль місця (54,6 %). Висвітлено їх процесуальні й тактичні особливості.

Запропоновано доповнити ч. 3 ст. 241 КПК України положенням такого змісту: «У разі відмови особи добровільно пройти освідування слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160–166 цього Кодексу, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити освідування примусово)».

8. Обґрунтовано, що під час розслідування незаконного позбавлення волі постає об'єктивна необхідність у використанні спеціальних знань, зокрема: 1) залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій: огляду місця події (89 %), огляду місця викрадення/звільнення особи (75 %), обшуку (51 %), огляду предметів і документів (59 %), аналізу інформації з вилучених мобільних телефонів та комп'ютерної техніки (34 %) тощо; 2) призначення відповідних судових експертиз з метою встановлення ідентичності голосів на аудіо-фонограмах і технологій їх створення (фоноскопічна, звуко- чи відеозапису), ідентифікація біологічних слідів (біологічна), встановлення належності об'єктів біологічного походження (молекулярно-генетична), визначення характеру й ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (судово-медична), з'ясування індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості (психологічна).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Российская / под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма, 2000. 990 с.

2. Авраменко О. Л. Криміналістична характеристика способів викрадення людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10 (166). С. 87–89.

3. Авраменко О. Л. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ про викрадення людей, які вчинені злочинними групами. *Іменем Закону.* 2007. № 1 (2). С. 26–28.

4. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 19 с.

5. Адельханян Р. А. Похищение людей: виктимологический аспект. Организованная преступность, терроризм и коррупция: Исследования, обзоры, законодательство, статистика, информация: Криминологический ежеквартальный альманах. М. : Юрист, 2003. Вып. 3. С. 78–82.

6. Адельханян Р. А. Расследование похищения человека. 2-е изд., испр. и доп. М. : МЗ Пресс, 2003. 212 с.

7. Адмиралова И. А. Методика расследования похищения человека : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2003. 20 с.

8. Алєксєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2013. 278 с.

9. Андрушко А. В. Віктимологічна характеристика жертв незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 163–170.

10. Андрушко А. В. Кількісно-якісні показники незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Право і суспільство*. 2019. № 6–2. С. 98–105.

11. Андрушко А. В. Кримінально-правова протидія викраденню людей у США. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6 (21). Т. 2. С. 105–109.

12. Андрушко А. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили незаконне позбавлення волі або викрадення людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2019. Вип. 40. С. 121–128. (Серія «Юриспруденція»).

13. Андрушко А. В. Незаконне позбавлення волі як вид домашнього насильства (кримінологічний аспект). *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Запоріжжя, 31 трав. 2019 р.). Запоріжжя : КПУ, 2019. С. 18–22.

14. Андрушко А. В. Проблемні питання кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 211–219.

15. Андрушко А. В. Розмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини та захоплення заручників. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 48–52.

16. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 560 с.

17. Андрушко А. В. Типові помилки при кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 8 листоп. 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 11–13.

18. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминолого-психологическое исследование. М. : Норма ; Инфра-М, 2010. 368 с.

19. Балугина Т. С. Следственные ситуации и планирование расследования. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждениянреступности, 1984. С. 54–58.

20. Баранов Е. В., Торбин Ю. Г. Освидетельствование подозреваемого на предварительном следствии. Киев, 1981. 145 с.

21. Бахин В. П. Предмет науки криминалистики : лекция. Киев, 1999. 34 с.

22. Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение: Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР / под ред. М. В. Салтевского. Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР. 1987. С. 196–202.

23. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М. : Юристъ, 1997. Т. 2 : Частные криминалистические теории. 464 с.

24. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : підручник / за ред. П. Д. Біленчука. 4-те вид., змін., доповн. Київ : Дакор, 2014. 520 с.

25. Будіянський М. Ф. Кримінальна психологія : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2003. 229 с.

26. Бурзанова В. С., Филиппов А. П. Расследование телесных повреждений. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1975. 134 с.

27. Бурлака В. Допит неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов’язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини: особливості проведення. *Вісник Запорізького національного університету.* 2020. № 4. Т. 2. С. 195–200.

28. Бурлака В. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини Нац. акад. внутр. справ (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ, 2015. С. 244–246.

29. Бурлака В. В. Використання результатів медико-біологічних досліджень при розслідуванні злочинів, пов’язаних з незаконним позбавленням

волі або викраденням людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 181–188.

30. Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1 (9). С. 288–294.

31. Бурлака В. В. Використання судово-психологічних експертиз при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Роль права у забезпеченні законності та правопорядку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 листоп. 2010 р.): у 2 ч. Запоріжжя, 2010. Ч. 2. С. 93–96.

32. Бурлака В. В. Виявлення та фіксація відомостей при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні проблеми виявлення та припинення злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 27 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 24–28.

33. Бурлака В. В. Дослідча перевірка інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини. *Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання* : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (Київ, 23 груд. 2011 р.). Київ, 2012. С. 34–38.

34. Бурлака В. В. Законодавче вдосконалення діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 47–50.

35. Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа.* 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 445–451.

36. Бурлака В. В. Криміналістичні особливості проведення обшуку щодо збирання доказів в електронній формі під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Visegrad journal on human rights.* 2019. № 6/3. С. 113–117.

37. Бурлака В. В. Механізм незаконного позбавлення волі або викрадення людини : матеріали II Всеукр. наук. читання з кримінальної юстиції, присвяч. пам'яті професора В. П. Колмакова (Одеса, 18–19 берез. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 440–442.

38. Бурлака В. В. Необхідність удосконалення законодавчих актів інституту кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 32–34.

39. Бурлака В. В. Огляд місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Криміналістичне забезпечення розслідування та розкриття злочинів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лют. 2010 р.). Київ, 2010. С. 33–36.

40. Бурлака В. В. Особенности проведения следственных (розыскных) действий во время расследования незаконного лишения свободы или похищения человека. *Право и политика.* 2014. Спеціальний випуск. С. 83–88.

41. Бурлака В. В. Особливості відомчої взаємодії слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 2. С. 254–263.

42. Бурлака В. В. Особливості допиту неповнолітнього під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 50–53.

43. Бурлака В. В. Особливості тактики допиту свідків при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука: політичні, економічні та соціальні витоки сьогодення* :

матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–30 жовт. 2010 р.) : у 2 т. Київ, 2010. Т. 2. С. 74–76.

44. Бурлака В. В. Перспективи вдосконалення інституту освідування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. наук.-практ. конф (Київ, 27 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 75–78.

45. Бурлака В. В. Тактика проведення освідування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 69–72.

46. Бурлака В. В. Типова особа потерпілого при вчиненні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23–24 лют. 2011 р.) : у 4 т. Харків, 2011. Т. 3. С. 71–73.

47. Бурлака В. В. Типова слідова картина злочинів, пов’язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 жовт. 2010 р.) : у 2 т. Одеса, 2010, Т. 2. С. 56–59.

48. Бурлака В. В. Типовий спосіб позбавлення волі або викрадення людини. *Правове і криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: сучасний стан, міжнародний досвід та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (Київ, 30 листоп. 2010 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 27–32.

49. Бурлака В. В. Фіксація відомостей під час розслідування злочинів, пов’язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової*

експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 43–46.

50. Бурлака В. В. Характеристика типового суб'єкта незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 верес. 2010 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 108–110.

51. Бурлака В. В. Экспертное обеспечение расследования отдельных видов преступлений против свободы личности (по материалам Украины). *Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в Росии и Украине* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 25–26 марта 2011 г.) : в 2 т. Белгород, 2011. Т. 2. С. 32–35.

52. Васильєв А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М. : Москов. ун-т, 1978. 72 с.

53. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 22 с.

54. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : Курсор, 2009. 320 с.

55. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного судом міста Дніпропетровськ від 06 чер. 2019 р. Справа № 199/3520/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82237236.

56. Вирок Апеляційного суду Івано-Франківської обасті від 19 листоп. 2009 р. Справа № 1-9. *Єдиний державний реєстр судових рішень:* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/6984044.

57. Вирок Апеляційного суду Київської області від 17 листоп. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/71179340.

58. Вирок Апеляціного суд Запорізької області від 29 лист. 2009 р. Справа № 1-44. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/6983178.

59. Вирок Бабушкінського районного суда м. Дніпропетровськ від 28 серп. 2019 р. Справа № 200/11756/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83958733.

60. Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 16 серп. 2019 р. Справа № 310/1098/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83707905.

61. Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 20 лип. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76557946.

62. Вирок Біляєвського районного суду Одеської області від 10 берез. 2010 р. Справа № 1-176. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/8347820.

63. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 29 лист. 2009 р. Справа № 1-241. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/6879336.

64. Вирок Великолепетиського районного суду Херсонської області від 28 верес. 2012 р. Справа № 1-52. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/15680578.

65. Вирок Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 04 лют. 2020 р. Справа № 342/1/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87342738.

66. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 18 лип. 2016 р. Справа № 753/10950/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/59040052.

67. Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу від 06 чер. 2019 р. Справа № 211/4433/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http // https://reyestr.court.gov.ua/Review/77721496.

68. Вирок Донецького апеляційного суду від 28 трав. 2019 р. Справа № 264/6729/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82026299.

69. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 11 жов. 2018 р. Справа № 344/5376/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77051304.

70. Вирок Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 06 лют. 2018 р. Справа № 623/1855/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72033820.

71. Вирок Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 02 листоп. 2020 р. Справа № 1-кп/202/322/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92634811.

72. Вирок Кіровоградського районного суду міста Кіровоград від 11 бер. 2010 р. Справа № 1-154. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/8331108.

73. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 11 трав. 2017 р. Справа № 333/3026/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80795131.

74. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 26 квіт. 200 р. Справа № 1-8. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/2120148.

75. Вирок Куйбишевського районного суду м. Донецька від 17 груд. 2012 р. Справа №1/0531/405/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/32540718.

76. Вирок Ленінського районного суду м. Вінниці від 29 лют. 2008 р. Справа № 1-85 / 2008 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/1745241.

77. Вирок Марківського районного суду Луганської області від 17 трав. 2019 р. Справа № 417/5331/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81800364.

78. Вирок Миколаївського районного суду Львівської області від 23 квіт. 2019 р. Справа № 447/3067/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80973993.

79. Вирок Новотроїцького районного суду Херсонської області від 25 берез. 2019 р. Справа № 653/3286/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80046109.

80. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 05 квіт. 2019 р. Справа № 756/5574/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81351648.

81. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 10 квіт. 2007 р. Справа № 1-6/2007. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/1861756.

82. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 05 квіт. 2019 р. Справа №185/5647/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81373432.

83. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 18 сер. 2020 р. Справа № 761/5813/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91088164.

84. Вирок Пологівського районного суду Запорізької області від 08 черв. 2018 р. Справа № 324/140/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74554094.

85. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 19 бер. 2019 р. Справа № 522/21880/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80665821.

86. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 28 лют. 2007 р. Справа № 1-63. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/805714.

87. Вирок Чутівського районного суду Полтавської області від 29 січ. 2019 р. Справа № 359/3040/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79670793.

88. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 29 чер. 2010 р. Справа № 1-52/10. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/48496471.

89. Вирок Шишацького районного суду Полтавської області від 14 лист. 2007 р. Справа № 1-117/07. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/1122722.

90. Вирок Шумського районного суду Тернопільської області від 18 лют. 2016 р. Справа № 609/4/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56075998.

91. Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования. Следственная ситуация. М. : МВШ МВД СССР, 1985. С. 66–69.

92. Вознюк А. А. Планування злочинів як обов'язкова кримінально-правова ознака організованої групи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2012. № 5 (84). С. 158–165.

93. Вознюк А. А. Актуальні проблеми на шляху побудови ефективної системи кримінально-правової протидії корупції в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 33–38.

94. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2016. № 2 (99). С. 156–165.

95. Вознюк А. А. Кореляційні зв'язки кримінального права та криміналістики у методиці розслідування злочину передбаченого ст. 317 КК України. *Протидія наркозлочинності: вітчизняний та міжнародний досвід співпраці правоохоронних та судових органів* : матеріали наук.-практ. конф. (Донецьк, 26–27 трав. 2011 р.). Донецьк, 2011. С. 257–259.

96. Вознюк А. А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального

законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 21–32.

97. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум Права.* 2019. № 55(2). С. 6–14.

98. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 928 с.

99. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.

100. Вознюк А. А. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи: фундаментальне дослідження у кримінально-правовому та кримінологічному вимірі. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 182–183.

101. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.

102. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1 (86). С. 154–160.

103. Вознюк А. А. Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. № 25 (2). 2019. С. 7–15

104. Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 44–47.

105. Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2011. С. 63–65.

106. Вознюк А. А. Удосконалення обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, у контексті реалізації положень Стамбульської

конвенції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 1 (110). С. 50–57.

107. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (м. Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45–47.

108. Вознюк А. А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 258–262.

109. Вознюк А. А., Грудзур О. М. Види кримінально-правової характеристики злочину. *Митна справа.* 2014. № 1 (91). Ч. 2. Кн. 2. С. 63–67.

110. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 3 (104). С. 210–218.

111. Вознюк А. А., Пиняга Р. О. Характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із зайняттям гральним бізнесом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2012. № 4 (59). Ч. 1. С. 96–102.

112. Волков А. С. Правовые и криминалистические проблемы выявления и раскрытия похищения человека : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2002. 31 с.

113. Волкова О. В. Уголовная политика в сфере защиты личной свободы человека : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2014. 259 с.

114. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг, 2019. 122 с.

115. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 203 с.

116. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

117. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монографія / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. 248 с.

118. Гавло В. К. Обстановка преступления как структурный компонент криминалистической характеристики преступления: проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. Иркутск, 1980. С. 49–55.

119. Галаган В. І., Яковенко М. О. Особливості методики розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : монографія. Луганськ, 2013. 256 с.

120. Гарасим П. С., Зюбаненко С. В. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування на початковому етапі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2012. Вип. 9. С. 255–259.

121. Голина В. В., Батыргареева В. С. Проблемы борьбы с преступлениями против личной свободы человека в Украине. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 2001. Вип. 49. С. 131–141.

122. Голіна В. В. Кримінологічна характеристика злочинів, пов’язаних з незаконним позбавленням волі і викраденням чужої дитини (статті 123, 124 КК України). *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків: Право, 2001. Вип. 5. С. 3–31.

123. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.

124. Гульдан В. В. Основные типы мотивации противоправных действий у психопатических личностей. *Вестник Московского университета*. Серия 14. Психология. 1984. № 1. С. 31–40.

125. Д’яковський Г. Л. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини,

вчиненого організованою групою : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2017. 21 с.

126. Д’яковський Г. Л. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2017. 231 с.

127. Д’яковський Г. Л. Окремі питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 47–53.

128. Д’яковський Г. Л. Організація і тактика огляду при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3–2. Т. 4. С. 88–92.

129. Д’яковський Г. Л. Особливості допиту свідків і потерпілих при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2. С. 61–67.

130. Д’яковський Г. Л. Способи вчинення організованою групою незаконного позбавлення волі та викрадення людини як елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (84). С. 266–271.

131. Д’яковський Г. Л. Зміст та структура криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2015. № 2. С. 51–57.

132. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам. Київ, 1996. 159 с.

133. Дидковская С. П., Клименко Н. И., Лисиченко В. К. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы : учебное пособие. Киев, 1977. 79 с.

134. Драпкин Л. Я. Общая характеристика следственных ситуаций. Следственная ситуация : сб. науч. тр. М., 1984. С. 11–16.

135. Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона діяльність*. 2019. № 2. С. 122–132.

136. Дрозд В. Г. Сутність досудового розслідування як стадії кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2017. № 3. С. 185–190.

137. Дрозд В. Г. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у світлі реформування кримінального процесуального законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 4. С. 58–68.

138. Дударець Р. М. Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 269 с.

139. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособие. Минск, 1970. 392 с.

140. Дьяковский Г. Л. Организационно-тактическое обеспечение допроса при расследовании незаконного лишения свободы и похищения человека, совершенного организованной груп пой. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон».* 2016. № 3. С. 116–120.

141. Електронні докази. Обшук / [О. І. Литвинчук, М. С. Сорока, І. В. Колесніков та ін.]. Харків, 2020. Ч. 1. 80 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvynchuk_Oleksandr/Elektronni_dokazy_Obshuk_Chastyna_1.pdf.

142. Жалинский А. Э. Освидетельствование на предварительном следствии : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1964. 20 с.

143. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / В. Г. Дрозд, Т. Г. Фоміна, О. О. Юхно та ін. Херсон : Гельветика, 2019. 498 с.

144. Звирбуль А. К. Расследование убийств : лекция. М.,1980. 32 с.

145. Ишигеев В. С. Обстановка совершения преступлений как элемент криминалистической характеристики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1996. 22 с.

146. Іваниця А. В. Порядок дій слідчого на початковому етапі розслідування вбивств через необережність. *Форум права*. 2012. № 3. С. 233–239.

147. Ієрусалимов І. О., Бурлака В. В. Організаційно-тактичні основи призначення та проведення судово-психологічних експертиз при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. 2010. № 2 (14). С. 55–61.

148. Іщенко А. В., Марченко А. Б. Слідчі помилки: сутність, методи дослідження та шляхи запобігання : монографія. Луганськ, 2010. 215 с.

149. Кабанець Л. В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 213 с.

150. Карасёва М. Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2007. 186 с.

151. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька]. Харків, 960 с.

152. Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2011. № 3. С. 25–27.

153. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ, 2003. 347 с.

154. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 24 с.

155. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1967. 509 с.

156. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функция в судопроизводстве : монография. Харьков, 2007. 192 с.

157. Копенкина Л. А. Методика первоначального этапа расследования похищения человека : дис. … канд. юрид. наук : СПб., 1999. 226 с.

158. Корупційні схеми, їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2019. 464 с.

159. Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма ; ИНФРА-М, 2013. 752 с.

160. Криминалистика / под. ред. М. П. Яблокова. М., 1980. 496 с.

161. Криминалистика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 992 с.

162. Криміналістика : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / [А. П. Шеремет]. 2-ге вид. Київ, 2009. 472 с.

163. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чоронус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 2020. 752 с.

164. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій та ін.]. Харків, 2017. Т. 2. 312 с.

165. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. 328 с.

166. Криміналістика. Мультимедійний підручник / [О. О. Алєксєєв, В. В. Арешонков, В. М. Атаманчук та ін.]. Київ, 2015. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/kruminalist/lections/lections.html.

167. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків, 2011. 666 с.

168. Кундеус В. Г. Кримінально-правова характеристика викрадення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 20 с.

169. Кундеус В. Г. Поняття викрадення людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2003. Вип. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_24_19.

170. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. СПб., 2004. 681 с.

171. Леви А. А. Деякі правові і тактичні питання пізнання особи по голосу. *Актуальні проблеми радянської криміналістики.* М., 1980. С. 96–102.

172. Лизогубенко Є. В. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів у розкритті та розслідуванні злочинів. *Науково-практичний журнал*. 2009. № 20. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/.

173. Литвинчук О. І. Функціональна структура досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 80–86.

174. Литвинчук О. І. Щодо проблемних питань нормативного врегулювання інституту угод в кримінальному провадженні. *Юридичний бюллетень*. 2017. Вип. 4. С. 172–182.

175. Лога В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян знищення чи пошкодження об’єктів власності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 222 с.

176. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. *Форум права*. 2010. № 3. С. 278–283.

177. Лузгин И. М. Ситуационный подход в решении криминалистических задач : фондовая лекция. М. : Изд-во Москов. ун-та, 1987. 28 с.

178. Лук’янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ. 2005. 360 с.

179. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків, 2013. 422 с.

180. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2007. 558 с.

181. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / за заг. ред. П. В. Коляди. Київ, 2008. 278 с.

182. Мойсеєвий Н. А. Криміналістичне забезпечення пред’явлення особи для пізнання при розслідуванні злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : М., 2006. 20 с.

183. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ, 2018. 1360 с.

184. Науменко С. В. Незаконное лишение свободы: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2011. 274 с.

185. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. Хабаровск, 1985. 88 с.

186. Оганян Р. Э. Криминологическая теория и практика предупреждения преступлений, связанных с похищением людей : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2002. 328 с.

187. Огляд місця події у справах про грабежі та розбійні напади : метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров, В. В. Бурлака та ін.]. Київ, 2011. 52 с.

188. Олішевський В. В. Криміналістична характеристика викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів. *Право і безпека*. 2004. Том 3. № 4. С. 90–95.

189. Олішевський В. В. Особливості виявлення ознак викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів. *Вісник Національного університету внутрішніх справ.* 2004. Вип. 26. С. 79–86.

190. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 25 с.

191. Олішевський В. В. Система типових версій та особливості планування розслідування викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 5. С. 219–227.

192. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 211 с.

193. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін. Херсон : Гельветика, 2020. 352 с.

194. Органы дознания и предварительного следствия системи МВД и их взаимодействие : учеб. пособие / Ю. Н. Белозеров, И. М. Гуткин, А. А. Чувилев, В. Е. Чугунов ; отв. ред. Б. А. Викторов. М., 1973. 120 с.

195. Осмотр места происшествия: практ. пособие / под ред. А. И. Дворкина. М. : Юристь, 2000. 336 с.

196. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб : метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, В. В. Бурлака та ін.]. Київ, 2015. 104 с.

197. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю : метод. рек. / [М. В. Сіренко, В. С. Бондар, Р. М. Дударець, М. С. Цуцкірідзе]. Сєвєродонецьк, 2019. 150 с.

198. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

199. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навчальний посібник. Дніпро, 2019. 140 с.

200. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 270–277.

201. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

202. Потапкин С. Н. Незаконное лишение свободы по российскому уголовному праву : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2003. 219 с.

203. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text.

204. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 8 лют. 2019 р. № 100 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text.

205. Про права дитини : Конвенція ООН від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

206. Про правовий статус осіб зниклих безвісти : Закон України від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#top.

207. Протидія економічній злочинності : монографія. / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. Харків, 2004. 568 с.

208. Пучнин В.М. Похищение человека (криминологический аспект исследования) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1999. 204 с.

209. Расследование похищения человека : метод. пособие / [А. И. Дворкин, Ю. М. Самойлов, В. Н. Исаенко, А. Ш. Ризаев]. М., 2000. 112 с.

210. Ратинов Р. А. Судебная психология для следователей. М. : Высш. шк. МООП СССР, 1967. 230 с.

211. Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики / [Ю. Бєлоусов, О. Броневицька, С. Деркач та ін.]. Київ : Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.

212. Ромців О. І. Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2553/vnulpurn201581346.pdf.

213. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражом процессе. М., 1996. 224 с.

214. Руководство по расследованию преступлений : учеб. пособие / [рук. авт. кол. А. В. Гриненко]. М., 2002. 768 с.

215. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2008. 558 с.

216. Сафуанов Ф. С. Психология криминальной агрессии. М., 2003. 300 с.

217. Синенко С. А. Участие потерпевшего в расследовании пре ступлений : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Владивосток, 2001. 26 с.

218. Синчук О. В. Типові версії як різновид криміналістичних версій. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10438/1/Senchuk.pdf.

219. Ситковская О. Д., Конышева Л. П., Коченов М. М. Новые направления судебно-психологической экспертизы : справочное пособие. М., 2000. 160 с.

220. Снахова М. Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2002. 197 с.

221. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Шляхи вдосконалення тактики психологічного впливу при проведенні окремих слідчих дій : посібник. Київ, 2005. 160 с.

222. Соколова Я. А. Основні положення методики розслідування викрадення людини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.

223. Соколова Я. А. Основні положення методики розслідування викрадення людини : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 252 с.

224. Соколова Я. А. Призначення і проведення судових експертиз при розслідуванні викрадення людини. *Вісник прокуратури*. 2008. № 10. С. 92–97.

225. Справа «Анатолій Руденко проти України» (Заява № 50264/08): Європейський Суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text.

226. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/1stat.

227. Степанов В. В. Правовые основы и доказательственное значение освидетельствования в уголовном судопроизводстве. *Адвокатская практика.* 2003. № 3. С. 23–28.

228. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків, 2012. 382 с.

229. Судова статистика. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

230. Судова статистика. № 6 Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2020 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

231. Судова статистика. № 7 Звіт про склад засуджених за 2020 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

232. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ, 2004. 1056 с.

233. Тотиков Т. М. Выявление и расследование незаконных методов ведения следствия (дознания) в досудебных стадиях уголовного процесса : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2008. 233 с.

234. Трофименко А. С. Класифікація криміналістичних версій через призму науково обґрунтованих правил. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 325–327. URL: http://www.pap.in.ua/6_2015/99.pdf.

235. Удовенко Ж. В. Криміналістика. Конспект лекцій : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ, 2016. 320 с.

236. Ушакова Е. В. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия похищению человека : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2012. 185 с.

237. Филин М. В. Уголовная ответственность за незаконное лишение человека свободы : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Хабаровск, 2000. 214 с.

238. Хазиев Ш. Н. Криминалистическое моделирование неизвестного преступника по его следам : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1984. 22 с.

239. Чернявський С., Вознюк, А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 17 (1). С. 79–89. DOI: https://doi.org/10.33270/04191701.79.

240. Шепітько В. Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В. Я. Тація. Харків, 2001. 560 с.

241. Шхагапсоев З. Л. Некоторые вопросы криминалистической характеристики похищения людей в Северо-Кавказском регионе. *Общество и право*. 2012. № 1 (38). С. 239–245.

242. Экспертная идентификация человека по магнитным фонограммам его устной речи / В. Л. Шаршунский, А. А. Ложкевич, Е. И. Азарченкова и др. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. 72 с.

243. Юхно О. О. Актуальні аспекти взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ при запобіганні, припиненні та розкритті злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 32–36.

244. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования. М., 1985. 98 с.

245. Яблоков Н. П. Криминалистика : учеб. для вузов. М., 2000. 384 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Динаміка зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 146 КК України, за період 2015–2020 рр.[1]

Роки	Обліковано кримінальних правопорушень проти волі, честі й гідності особи	Обліковано кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України	Питома вага	Темп приросту, %
2015	1032	873	84,6 %	
2016	734	576	78,5 %	–34 %
2017	918	556	60,6 %	–3,5 %
2018	939	605	64,4 %	+8,8 %
2019	981	563	57,4 %	–6,9 %
2020	712	414	58,1 %	–26,5 %

Відповідно до офіційних даних Офісу Генерального прокурора, питома вага кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України, серед усіх облікованих кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи становила: 2015 р. – 84,6 %, 2016 р. – 78,5 %, 2017 р. – 60,6 %, 2018 р. – 64,4 %, 2019 р. – 57,4 %, 2020 р. – 58,1 %. Питома вага цих злочинів у середньому за період 2015–2020 рр. становить 67,3 %.

У 2015 р. було зареєстровано 873 злочини, передбачені ст. 146 КК України, у 2016 р. – 576 (–34 %), у 2017 р. – 556 (–3,5 %); у 2018 р. – 605 (+8,8 %), у 2019 р. – 563 (–6,9 %) та у 2020 р. – 414 (–26,5 %).

[1] Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/1stat.

Додаток А.2

Зареєстровані злочини, передбачені ст. 146 КК України, та результати їх досудового розслідування у 2020 році[1]

<table>
<tr><td colspan="4">Обліковано кримінальних правопорушень</td><td>414</td></tr>
<tr><td colspan="4">Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру</td><td>206 (49,8 %)</td></tr>
<tr><td rowspan="7">Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду</td><td colspan="3">З клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру</td><td>2 (0,5 %)</td></tr>
<tr><td colspan="3">З обвинувальним актом</td><td>133 (32,1 %)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Усього</td><td>135 (32,6 %)</td></tr>
<tr><td rowspan="4">З них</td><td rowspan="4">Кримінальні правопорушення, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені</td><td>особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення</td><td>42 (31,1 %)</td></tr>
<tr><td>групою осіб</td><td>83 (61,5 %)</td></tr>
<tr><td>особами у стані алкогольного сп’яніння</td><td>21 (15,6 %)</td></tr>
<tr><td>неповнолітніми або за їх участю</td><td>5 (3,7 %)</td></tr>
</table>

Усього за 2020 р. обліковано 414 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України. З них кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру становлять 49,8 %.

У 32,1 % кримінальних правопорушень провадження направлені до суду з обвинувальним актом, а у 0,5 % – провадження направлені до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Серед кримінальних правопорушень, провадження у яких направлено до суду, 31,1 % становлять кримінальні правопорушення, вчинені особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, 61,5 % – кримінальні правопорушення, вчинені групою осіб, 15,6 % – кримінальні правопорушення, вчинені особами в стані алкогольного сп’яніння, 3,7 % – кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми або за їх участю.

[1] Статистична інформація. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https:// www.gp.gov.ua/ua/1stat.

Додаток А.3

Інформація стосовно осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили за ст. 146 КК України у 2020 році[1]

Найменування показника		Ст. 146 КК			
		146 ч. 1	**146 ч. 2**	**146 ч. 3**	**Всього**
Кількість осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили (усього)		5 (10,2 %)	43 (87,8 %)	1 (2 %)	49
із них:	Засуджено осіб	3 (10,3 %)	25 (86,2 %)	1 (3,4 %)	29 (59,2 %)
	Виправдано осіб	0	0	0	0
Матеріали кримінального провадження у відношенні яких закрито		2 (10 %)	18 (90 %)	0	20 (40,8 %)
із них:	У зв'язку із зміною обстановки	1 (5 %)	0	0	1 (5 %)
	У зв'язку з передачею особи на поруки	0	4 (20 %)	0	4 (20 %)
	У зв'язку зі смертю	0	1 (5 %)	0	1 (5 %)
	з інших підстав	1 (5 %)	13 (65 %)	0	14 (70 %)

Загальна кількість осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили, за ст. 146 КК України становила 49. З них 59,2 % засуджено, а щодо 40,8 % осіб кримінальні провадження закрито, зокрема щодо 5 % – у зв'язку зі зміною обстановки, щодо 20 % – у зв'язку з передачею особи на поруки, щодо 5 % – у зв'язку зі смертю, щодо 70 % – з інших підстав.

[1] Судова статистика. № 6 Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2020 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток А.4

Інформація стосовно складу осіб, засуджених за ст. 146 КК України у 2020 році[1]

		Ст. 146 КК			
		ч. 1	**ч. 2**	**ч. 3**	**Усього**
Кількість засуджених осіб		3 (10,3 %)	25 (86,2 %)	1 (3,4 %)	29
З них	громадян України	3 (10,3 %)	24 (82,8 %)	1 (3,4 %)	28 (96,5 %)
	громадян іншої держави	0	1 (3,4 %)	0	1
	жінок	1 (3,4%)	1 (3,4 %)	0	2 (6,8 %)
	Вчинених у складі групи	0	23 (79,3 %)	1 (3,4%)	24 (82,7 %)
	Вчинених у стані алкогольного сп’яніння	1 (3,4 %)	4 (13,8 %)	0	5 (17,2 %)

З 29 осіб, засуджених за ст. 146 КК України, 96,5 % склали громадяни України, 3,4 % – громадяни іншої держави. З них 6,8% – склали жінки. 82,7 % – вчиняли злочини у складі групи осіб, а 17,2% – у стані алкогольного сп’яніння.

[1] Судова статистика. № 7 Звіт про склад засуджених за 2020 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток А.5

Інформація щодо віку осіб, засуджених за ст. 146 КК України у 2020 році[1]

Статті та частини КК України		**ч. 1 ст. 146 КК**	**ч. 2 ст. 146 КК**	**ч. 3 ст. 146 КК**	**Всього за ст. 146 КК**
Кількість засуджених осіб		3 (10,3 %)	25 (86,2 %)	1 (3,4 %)	29
Вік засуджених на момент вчинення злочину	від 16 до 18 років		1 (3,4 %)		1 (3,4 %)
	від 18 до 25 років		4 (13,8 %)	1 (3,4 %)	5 (17,2 %)
	від 25 до 30 років	1 (3,4 %)	10 (34,5 %)		11 (37,9 %)
	від 30 до 50 років	1 (3,4 %)	8 (27,6 %)		9 (31,0 %)
	від 50 до 65 років	1 (3,4 %)	2 (6,9 %)		3 (10,3 %)

Найбільшу за кількістю вікову групу становлять особи віком від 25 до 30 років – 37,9 % від загальної кількості засуджених осіб, на другому місці – особи від 30 до 50 років (31,0 %), найменше осіб, засуджених за ст. 146 КК України, віком від 16 до 18 років (3,4 %).

[1] Судова статистика. № 7 Звіт про склад засуджених за 2020 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток А.6

Інформація щодо освіти осіб, засуджених за ст. 146 КК України у 2020 році[1]

Статті та частини КК України		**ч. 1 ст. 146 КК**	**ч. 2 ст. 146 КК**	**ч. 3 ст. 146 КК**	**Всього за ст. 146 КК**
Кількість засуджених осіб		3 (10,3 %)	25(86,2 %)	1 (3,4 %)	29
Освіта на час вчинення злочину	повна вища	1 (3,4 %)	2 (6,9 %)		3 (10,3 %)
	базова вища		1 (3,5 %)		1 (3,5 %)
	професійно-технічна		3 (10,3 %)		3 (10,3 %)
	повна загальна середня	1 (3,4 %)	11 (37,9 %)	1 (3,4 %)	13 (44,8 %)
	базова загальна середня	1 (3,4 %)	7 (24,1 %)		8 (27,6 %)
	без освіти		1 (3,5 %)		1 (3,5 %)

На час вчинення злочину серед засуджених за ст. 146 КК України у 2020 р.: 44,8 % становлять особи з повною загальною середньою освітою; 27,6 % – особи з базовою загальною середньою освітою; 10,3 % – особи з повною вищою освітою; 10,3 % – особи з професійно-технічною освітою; 3,5 % – особи з базовою вищою освітою; 3,5 % – особи без освіти взагалі.

[1] Судова статистика. № 7 Звіт про склад засуджених за 2020 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток А.7

Інформація стосовно зайнятості осіб, засуджених за ст. 146 КК України у 2020 році[1]

Статті та частини КК України		**ч. 1 ст. 146 КК**	**ч. 2 ст. 146 КК**	**ч. 3 ст. 146 КК**	**Всього за ст. 146 КК**
Кількість засуджених осіб		3 (10,3 %)	25(86,2 %)	1 (3,4 %)	29
Заняття засуджених на момент вчинення злочину	робітники		1 (3,4 %)		1 (3,4 %)
	військовослужбовці		1 (3,4 %)	1 (3,4 %)	2 (3,2 %)
	студенти навчальних закладів		2 (6,9 %)		2 (6,9 %)
	інші заняття		2 (6,9 %)		2 (6,9 %)
	пенсіонери, у т.ч. інваліди	2 (6,9 %)			2 (6,9 %)
	працездатні, які не працювали і не навчалися	1 (3,4 %)	19 (65,5 %)		20 (68,9 %)

Найбільшу за кількістю групу (68,9 %) осіб, засуджених за ст. 146 КК України, становлять працездатні особи, які на момент вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися. Решта засуджених за родом занять розподілилися приблизно рівномірно між робітниками (3,4 %), військовослужбовцями (3,4 %), студентами навчальних закладів (6,9 %), пенсіонерами (6,9 %) та особами з іншими заняттями (6,9 %).

[1] Судова статистика. № 7 Звіт про склад засуджених за 2020 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток А.8

Інформація стосовно судимості осіб, засуджених за ст. 146 КК України у 2020 році[1]

Статті та частини КК		**ч. 1 ст. 146 КК**	**ч. 2 ст. 146 КК**	**ч. 3 ст. 146 КК**	**Всього за ст. 146 КК**
Кількість засуджених осіб		3 (10,3 %)	25 (86,2 %)	1 (3,4 %)	29
Судилися, але судимість погашена чи знята			2 (6,9 %)		2 (6,9 %)
Кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість	одну		1 (3,4 %)		1 (3,4 %)
	дві				
	три і більше	3 (10,3 %)			3 (10,3 %)
	всього				4 (13,8 %)
Кількість осіб, які мають судимість за злочини	проти життя та здоров’я особи		3 (10,3 %)		3 (10,3 %)
	проти власності		1 (3,4 %)		1 (3,4 %)

У 6,9 % від загальної кількості осіб, засуджених за ст. 146 КК України 2020 року, судимість була погашена або знята. Питома вага засуджених, які мали незняту й непогашену судимість, становила 13,8 %, причому 75 % з цих осіб мали три і більше судимості. Кількість осіб, які мали судимість за злочини проти життя та здоров’я особи й проти власності, становила 3 (10,3 %) та 1 (3,4 %) відповідно.

[1] Судова статистика. № 7 Звіт про склад засуджених за 2020 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток А.9

Інформація стосовно потерпілих від злочину, передбаченого ст. 146 КК України, у 2020 році[1]

Кількість потерпілих фізичних осіб	усього	32
	з них жінок	6 (18,8 %)
Вік потерпілих	від 18 років і старше	32
	з них жінок	6
Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоди	життю	1 (3,1 %)
	здоров'ю	26 (81,3 %)
	матеріальної та моральної	5 (15,6 %)

2020 року потерпілими визнано 81,3 % чоловіків. Усі вони були повнолітні. У 81,3 % випадків їм завдано шкоди здоров'ю, 15,6 % – моральної та матеріальної шкоди та у 3,1 % шкоди життю.

[1] Судова статистика. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

Додаток Б

РЕЗУЛЬТАТИ
анкетування 163 слідчих Національної поліції України з питань здійснення досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України)

Запитання	Кількість	%
1. Дані про авторів відповідей:		
Область: **Запорізька – 8, Донецька – 63, Київська – 26, Кіровоградська – 51, Луганська – 14, Полтавська – 27, Харківська – 13, Чернігівська – 10**		
Посада : **слідчий – 56, старший слідчий – 54, старший слідчий в особливо важливих справах – 41, заступник начальника слідчого відділу – 12**		
Стаж роботи у слідчих підрозділах: **до 5 років – 88; до 10 років – 54, понад 10 років – 21**		
2. Чи здійснювалося вами досудове розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини:		
а) жодного разу	**17**	**10,4 %**
б) один раз	**47**	**28,8 %**
в) до п'яти разів	**26**	**16,0 %**
г) до десяти разів	**28**	**17,2 %**
д) більше десяти разів	**24**	**14,7 %**
е) постійно	**21**	**12,9 %**
3. Як, на вашу думку, співвідносяться терміни «незаконне позбавлення волі» та «викрадення людини»:		
а) термін «незаконне позбавлення волі» вужче за «викрадення людини», оскільки для вчинення другого діяння необхідно вчинити перше, а вчинення першого може не продовжитись у друге	**141**	**86,5 %**
б) термін «викрадення людини» вужче за «незаконного позбавлення волі», оскільки внаслідок незаконного позбавлення волі порушується більше прав і свобод людини та громадянина	**6**	**3,7 %**
в) ці терміни між собою не пов'язані	**7**	**4,3 %**
г) це синоніми	**9**	**5,5 %**

4. Якими є найбільш поширені сліди на місці вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) відбитки протекторів шин на асфальті	**117**	**71,8 %**
б) документи, гаманці	**14**	**8,6 %**
в) засоби мобільного зв'язку	**19**	**11,7 %**
г) одяг, предмети індивідуального користування	**10**	**6,1 %**
д) транспорт потерпілого	**3**	**1,8 %**
5. Якими, на Вашу думку, є характерні риси особи злочинця, що вчиняє незаконне позбавлення волі або викрадення людини (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) стать:		
– чоловіча	**158**	**96,9 %**
– жіноча	**5**	**3,1 %**
б) вік:		
– 14–18 років	**3**	**1,8 %**
– 19–23 років	**41**	**25,2 %**
– 24–30 років	**87**	**53,4 %**
– 30–37 років	**14**	**8,6 %**
– 38– 45 років	**7**	**4,3 %**
– старше 45 років	**11**	**6,7 %**
в) громадянство:		
– України	**131**	**80,4 %**
– інше	**32**	**19,6 %**
г) сімейний стан:		
– у шлюбі	**79**	**48,5 %**
– не в шлюбі	**84**	**51,5 %**
д) освіта:		
– середня	**61**	**37,4 %**
– середньо-спеціальна	**70**	**42,9 %**
– вища	**32**	**19,6 %**

е) місце роботи:		
– тимчасово не працює	**104**	**63,8 %**
– працевлаштований на неповний робочий день	**41**	**25,2 %**
– працевлаштований на повний робочий день	**18**	**11,0 %**
ж) чи судимий раніше:		
– так	**9**	**5,5 %**
– ні	**154**	**94,5 %**
6. Виявлення злочинів щодо незаконного позбавлено волі або викрадення людини найчастіше здійснюють шляхом (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) отримання інформації від очевидців події	**105**	**64,4 %**
б) отримання інформації від близьких і родичів	**47**	**28,8 %**
в) проведення слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних правопорушеннях	**7**	**4,3 %**
г) отримання інформації власне від потерпілого	**4**	**2,5 %**
7. У злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини основними критеріями є наявність відомостей про:		
а) факт та місце вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, але в момент отримання такої інформації немає жодної інформації про осіб, що вчинили злочин, та про те, куди було незаконно переміщено (викрадено) конкретну особу;	**77**	**47 %**
б) факт і місце вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, конкретне коло очевидців, що можуть надати коротку та загальну характеристику побаченим подіям;	**55**	**33,4 %**
в) виключно факт і місце вчинення відповідного злочину, проте жодної іншої інформації, а також наявність очевидців немає;	**23**	**14,6 %**
г) факт викрадення конкретної особи невідомими людьми, або незаконного позбавлення волі відносно потерпілого.	**8**	**5 %**
8. Найбільш вагомими факторами, що впливають на хід розслідування та формування картини типової слідчої ситуації конкретного злочину, пов'язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є:		
а) наявність інформації про особу злочинця та його місцезнаходження;	**88**	**54,8 %**
б) залишення конкретних слідів учинення злочину на	**51**	**31,4 %**

місці події або особистих речей, предметів;		
в) наявність певної кількості очевидців учинення злочину, що можуть детально відобразити та відтворити подію, що сталась, або чіткого відеозапису з камер відеоспостереження.	**24**	**14,8 %**
9. Які типові слідчі ситуації найчастіше виникають на початковому етапі розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини:		
а) наявна інформація про факт правопорушення, імовірних очевидців	**87**	**53,4 %**
б) є відомості про особу викраденого, коло осіб, які могли вчинити цей злочин, ризики-фактори з життя викраденого (позбавленого волі), що безпосередньо пов'язані з учиненням злочину щодо нього	**38**	**23,3 %**
в) є відомості про факт викрадення людини (обмеження її волі), виконавців, наявні чіткі сліди злочину, що безпосередньо вказують на сукупність причиново-наслідкових факторів і події, причетність до її реалізації кола осіб, але не встановлено, хто саме вчинив злочин	**32**	**19,6 %**
г) наявні фактичні дані, що безпосередньо вказують на осіб, які вчинили злочин, особу, яку викрали (обмежили у волі), наявна інформація про транспортний засіб, за допомогою якого особу було викрадено та переміщено, або інші деталі, що вказують на місцезнаходження потерпілого	**6**	**3,7 %**
д) з наявних фактичних даних чітко зрозуміло, хто вчинив злочин, де це відбулось, яку особу та з яких мотивів було викрадено (обмежено у волі), та куди таку особу було переміщено (або де конкретно її утримують)	**–**	**–**
10. Які початкові дії необхідно здійснити слідчому після звільнення незаконно утримуваної або викраденої особи:		
а) здійснити належним чином затримання осіб, що вчинили злочин, встановити причиново-наслідковий зв'язок між їх діями та наявним суспільно небезпечним наслідком	**11**	**6,7 %**
б) допитати потерпілого із залученням психолога чи іншого спеціаліста, а також призначити судово-психологічну експертизу	**5**	**3,1 %**
в) здійснити додаткові слідчі (розшукові) дії, спрямовані на проведення слідчих експериментів у місці викрадення (обмеження волі) людини, а також огляди в місцях утримання із залученням потерпілого; провести	**1**	**0,6 %**

одночасний допит різних носіїв інформації, важливої в досудовому розслідуванні для встановлення відповідностей		
г) усі перелічені варіанти	**143**	**87,7 %**
11. У досудовому розслідуванні злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини які, на вашу думку, найбільш ефективні слідчі (розшукові) дії слід застосовувати на початковому етапі (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) допит	**158**	**96,9 %**
б) огляд, зокрема місця події	**163**	**100 %**
в) пред'явлення для впізнання	**89**	**54,6 %**
г) обшук	**102**	**62,6 %**
д) освідування	**96**	**58,9 %**
е) призначення експертизи	**141**	**86,5 %**
ж) слідчий експеримент	**19**	**11,7 %**
и) отримання зразків для експертизи	**141**	**86,5 %**
12. У досудовому розслідуванні злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини які, на вашу думку, найбільш ефективні слідчі (розшукові) дії слід застосовувати на основному етапі (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) допит	**158**	**96,9 %**
б) огляд	**155**	**95,1 %**
в) пред'явлення для впізнання	**124**	**76,1 %**
г) обшук	**102**	**62,6 %**
д) освідування	**137**	**84,0 %**
е) призначення експертизи	**62**	**38,0 %**
ж) слідчий експеримент	**160**	**98,2 %**
и) отримання зразків для експертизи	**77**	**47,2 %**
13. Які НСРД є найбільш ефективними під час досудового розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	**143**	**87,7 %**
б) зняття інформації з електронних інформаційних систем	**41**	**25,2 %**

в) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	**157**	**96,3 %**
г) арешт, огляд і виїмка кореспонденції	**16**	**9,8 %**
д) спостереження за особою, річчю або місцем	**22**	**13,5 %**
е) моніторинг банківських рахунків	**19**	**11,7 %**
ж) аудіо-, відео контроль особи	**33**	**20,2 %**
и) використання конфіденційного співробітництва	**4**	**2,5 %**
к) аудіо-, відео контроль місця	**89**	**54,6 %**
л) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	**-**	**-**
м) контроль за вчиненням злочину	**-**	**-**
н) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	**-**	**-**
о) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	**–**	**–**
14. Залучення спеціалістів під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини на початковому етапі досудового розслідування відбувається під час проведення слідчих (розшукових) дій (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) огляд місця події	**145**	**89 %**
б) огляд місця викрадення/звільнення особи	**122**	**75 %**
в) обшук	**83**	**51 %**
г) огляд предметів і документів	**96**	**59 %**
д) аналіз інформації з вилучених мобільних телефонів та комп’ютерної техніки	**55**	**34 %**

Аналітична довідка
за результатами опитування з питань здійснення досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини
(ст. 146 КК України)

Опитано 163 правоохоронці, серед яких 56 слідчих, 54 старших слідчих, 41 старший слідчий в особливо важливих справах, 12 заступників начальника слідчого відділу.

В опитуванні взяли участь правоохоронці Запорізької (8), Донецької (63), Київської (26), Кіровоградської (51), Луганської (14), Полтавської (27), Харківської (13), Чернігівської (10) областей.

Стаж роботи опитуваних у слідчих підрозділах становить: до 5 років – 88 осіб; до 10 років – 54 особи, понад 10 років – 21 особа.

Досудове розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, здійснювалося:

а) жодного разу – (17) 10,4 % респондентів;

б) один раз – (47) 28,8 % респондентів;

в) до п'яти разів – (26) 16,0 % респондентів;

г) до десяти разів – (28) 17,2 % респондентів;

д) більше десяти разів – (24) 14,7 % респондентів;

е) постійно – (21) 12,9 % респондентів.

На думку респондентів, терміни «незаконне позбавлення волі» та «викрадення людини» співвідносяться таким чином:

а) термін «незаконне позбавлення волі» вужче за «викрадення людини», оскільки для вчинення другого діяння необхідно вчинити перше, а вчинення першого може не продовжитись у друге – (141) 86,5 %;

б) термін «викрадення людини» вужче за «незаконного позбавлення волі», оскільки внаслідок незаконного позбавлення волі порушується більше прав і свобод людини та громадянина – (6) 3,7 %;

в) ці терміни між собою не пов'язані – (7) 4,3 %;

г) це синоніми – (9) 5,5 %.

Найбільш поширеними слідами на місці вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини є:

а) відбитки протекторів шин на асфальті – 117 (71,8 %);

б) документи, гаманці – 14 (8,6 %);

в) засоби мобільного зв'язку – 19 (11,7 %);

г) одяг, предмети індивідуального користування – 10 (6,1 %);

д) транспорт потерпілого – 3 (1,8 %).

Характерними рисами особи злочинця, що вчиняє незаконне позбавлення волі або викрадення людини, є:

а) стать:

– чоловіча – (158) 96,9 %;

– жіноча – (5) 3,1 %;

б) вік:

– 14–18 років – (3) 1,8 %;

– 19–23 років – (41) 25,2 %;
– 24–30 років – (87) 53,4 %;
– 30–37 років – (14) 8,6 %;
– 38– 45 років – (7) 4,3 %;
– старше 45 років – (11) 6,7 %;
в) громадянство:
– України – (131) 80,4 %;
– інше – (32) 19,6 %;
г) сімейний стан:
– у шлюбі – (79) 48,5 %;
– не в шлюбі – (84) 51,5 %;
д) освіта:
– середня – (61) 37,4 %;
– середньо-спеціальна – (70) 42,9 %;
– вища – (32) 19,6 %;
е) місце роботи:
– тимчасово не працює – (104) 63,8 %;
– працевлаштований на неповний робочий день – (41) 25,2 %;
– працевлаштований на повний робочий день – (18) 11,0 %;
ж) чи судимий раніше:
– так – (9) 5,5 %;
– ні – (154) 94,5 %;

Виявлення злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини найчастіше здійснюють шляхом:

а) отримання інформації від очевидців події – (105) 64,4 %

б) отримання інформації від близьких і родичів – (47) 28,8 %;

в) проведення слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних правопорушеннях – (7) 4,3 %;

г) отримання інформації власне від потерпілого – (4) 2,5 %.

У злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини основними критеріями є наявність відомостей про:

а) факт та місце учинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, але в момент отримання такої інформації немає жодної інформації про осіб, що учинили злочин, та про те, куди було незаконно переміщено (викрадено) конкретну особу – (77) 47 %;

б) факт і місце вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, конкретне коло очевидців, що можуть надати коротку та загальну характеристику побаченим подіям – (55) 33,4 %;

в) виключно факт і місце вчинення відповідного злочину, проте жодної іншої інформації, а також наявність очевидців немає – (23) 14,6 %;

г) факт викрадення конкретної особи невідомими людьми, або незаконного позбавлення волі відносно потерпілого – (8) 5 %.

Найбільш вагомими факторами, що впливають на хід розслідування та формування картини типової слідчої ситуації

конкретного злочину, пов'язаного з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є:

а) наявність інформації про особу злочинця та його місцезнаходження – 88 (54,8 %);

б) залишення конкретних слідів учинення злочину на місці події або особистих речей, предметів – 51 (31,4 %);

в) наявність певної кількості очевидців учинення злочину, що можуть детально відобразити та відтворити подію, яка сталась, або чіткого відеозапису з камер відеоспостереження – 24 (14,8 %).

На початковому етапі розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини найчастіше виникають такі типові слідчі ситуації:

а) наявна інформація про факт правопорушення, імовірних очевидців – 87 (53,4 %);

б) є відомості про особу викраденого, коло осіб, які могли вчинити цей злочин, ризики-фактори з життя викраденого (позбавленого волі), що безпосередньо пов'язані з учиненням злочину щодо нього – 38 (23,3 %);

в) є відомості про факт викрадення людини (обмеження її волі), виконавців, наявні чіткі сліди злочину, що безпосередньо вказують на сукупність причиново-наслідкових факторів і події, причетність до її реалізації кола осіб, але не встановлено, хто саме вчинив злочин, – 32 (19,6 %);

г) наявні фактичні дані, що безпосередньо вказують на осіб, які вчинили злочин, особу, яку викрали (обмежили у волі), наявна інформація про транспортний засіб, за допомогою якого особу було викрадено та переміщено, або інші деталі, що вказують на місцезнаходження потерпілого, – 6 (3,7 %);

д) з наявних фактичних даних чітко зрозуміло, хто вчинив злочин, де це відбулось, яку особу та з яких мотивів було викрадено (обмежено у волі), та куди таку особу було переміщено (або де конкретно її утримують), – (0%).

Які початкові дії необхідно здійснити слідчому після звільнення незаконно утримуваної або викраденої особи:

а) здійснити належним чином затримання осіб, що вчинили злочин, встановити причиново-наслідковий зв'язок між їх діями та наявним суспільно небезпечним наслідком – 11 (6,7 %);

б) допитати потерпілого із залученням психолога чи іншого спеціаліста, а також призначити судово-психологічну експертизу – 5 (3,1 %);

в) здійснити додаткові слідчі (розшукові) дії, спрямовані на проведення слідчих експериментів у місці викрадення (обмеження волі) людини, а також огляди в місцях утримання із залученням потерпілого; провести одночасний допит різних носіїв інформації, важливої в досудовому розслідуванні для встановлення відповідностей, – 1 (0,6 %);

г) усі перелічені варіанти – 143 (87,7%).

У досудовому розслідуванні злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини які, на вашу думку, найбільш

ефективні слідчі (розшукові) дії слід застосовувати на початковому етапі:

а) допит – 158 (96,9 %);

б) огляд, зокрема місця події, – 163 (100 %);

в) пред'явлення для впізнання – 89 (54,6 %);

г) обшук – 102 (62,6 %);

д) освідування – 96 (58,9 %);

е) призначення експертизи – 141 (86,5 %);

ж) слідчий експеримент – 19 (11,7 %);

и) отримання зразків для експертизи – 141 (86,5 %).

У досудовому розслідуванні злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини які, на вашу думку, найбільш ефективні слідчі (розшукові) дії слід застосовувати на основному етапі:

а) допит – 158 (96,9 %);

б) огляд – 155 (95,1 %);

в) пред'явлення для впізнання – 124 (76,1 %);

г) обшук – 102 (62,6 %);

д) освідування – 137 (84,0 %);

е) призначення експертизи – 62 (38,0 %);

ж) слідчий експеримент – 160 (98,2 %);

и) отримання зразків для експертизи – 77 (47,2 %).

Які НСРД є найбільш ефективними під час досудового розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини:

а) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – 143 (87,7 %);

б) зняття інформації з електронних інформаційних систем – 41 (25,2 %);

в) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – 157 (96,3 %);

г) арешт, огляд і виїмка кореспонденції – 16 (9,8 %);

д) спостереження за особою, річчю або місцем – 22 (13,5 %);

е) моніторинг банківських рахунків – 19 (11,7 %);

ж) аудіо-, відео контроль особи – 33 (20,2 %);

и) використання конфіденційного співробітництва – 4 (2,5 %);

к) аудіо-, відео контроль місця – 89 (54,6 %);

л) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – (0 %);

м) контроль за вчиненням злочину – (0 %);

н) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження – (0 %);

о) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації – (0 %).

Залучення спеціалістів під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини на початковому етапі

досудового розслідування відбувається під час проведення слідчих (розшукових) дій:

а) огляд місця події – 145 (89 %);

б) огляд місця викрадення/звільнення особи – 122 (75 %);

в) обшук – 83 (51 %);

г) огляд предметів і документів – 96 (59 %);

д) аналіз інформації з вилучених мобільних телефонів і комп'ютерної техніки – 55 (34 %).

Додаток В

УЗАГАЛЬНЕННЯ
результатів вивчення 90 матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення злочину, передбаченого ст. 146 (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини) КК України

1. 59 % проаналізованих кримінальних проваджень засвідчують, що на кінцевій стадії досудового розслідування підозрюваними є одночасно дві особи, ще в 17 % – три та більше осіб. Водночас у 24 % матеріалів, фігурує однин підозрюваний. Цей факт дає підстави стверджувати, що декількома зловмисниками цей вид злочину вчиняється найчастіше, оскільки це дає змогу якомога швидше та непомітно зламати волю потерпілого, або завдати йому фізичного впливу, достатнього для підкорення.

2. Аналізом матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що найбільше незаконно позбавляють волі або викрадають осіб у віці від 20 до 35 років (51,6 %), далі йде вікова група від 35 до 45 років (23,5 %), у віці до 20 років (10,2 %), найменший відсоток становлять особи, що старші 45 років (14,7 %).

3. Найчастіше осіб викрадають не без конкретної мети, а з корисливими мотивами – (81 %), з метою подальшого направлення у сферу сексуального/трудового чи іншого рабства – (11 %) та внаслідок виконання службових обов'язків – (8 %). Серед зазначених пріоритетним є саме корисливий мотив, оскільки це чітко пояснює мету злочинця та безпосередньо пов'язано з матеріальним станом потерпілого, що є очевидним навіть на початковому етапі розслідування.

Водночас тенденція подальшого направлення викрадених осіб у сферу сексуального/трудового чи іншого рабства останнім часом набуває дедалі більшої популярності серед зловмисників, оскільки враховуючи збільшення кількості промислових виробників у світі, тенденцій у сфері проституції, медицини, будівництва та інших галузях, де неможливою є заміна людини на робота, – викрадена людина з подавленою волею та без будь-яких документів стає зручним інструментом у сфері праці.

4. Значна кількість слідчих (розшукових) дій (87 %) проводяться на першому етапі досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, а в інших випадках (13 %) зазначене здебільшого потребує проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а отже, дозволу процесуального керівника чи слідчого судді, суду.

5. Вирішальним у встановленні причиново-наслідкових зв'язків у злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини є покази очевидців події, а також наявні матеріали аудіо- та відеозаписів, які вдається здобути під час досудового розслідування. Унаслідок отримання

зазначених даних слідчі частіше звертають увагу на таке: чи можливо було розгледіти яскраво виражені риси обличчя чи інших частин тіла особи, що стала жертвою злочину, а також особи, яка його вчиняла; чи наявні відомості, щодо того, за допомогою яких засобів до особи було застосовано злочинний вплив (зброя, фізичний вплив, застосування транспортного засобу) тощо.

6. Свідками й очевидцями вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини найчастіше є:

– близькі родичі та члени сім'ї (дружина, діти, батько, мати, дідусь, бабуся) – 38 %;

– особи, що випадково опинились у місці вчинення злочину (проходили повз, гуляли вулицею, рухались у напрямі магазину чи іншого місця свого призначення) – 51 %;

– співробітники органів охорони правопорядку (Національної поліції України, Прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро та інших) – 11 %.

7. Згідно з результатами аналізу, більшість осіб, які вчинили цей злочин (67 %), стверджують, що не вчиняли дій, про які зазначає потерпілий, що опинились у місці утримання потерпілого випадково, жодного стосунку до нього не мають, бачать вперше та планували звільнити викраденого, щойно виявили його. Натомість 13 % осіб, які вчинили незаконне позбавлення волі особи, стверджують, що чітко не розуміли, що вони вчиняють, а також той факт, що їх дії є незаконними.

8. Такі слідчі (розшукові) дії, як допит, обшук, огляд і освідування, слідчі в розслідуванні кримінальних проваджень щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини використовують у 100 % випадків.

9. Із матеріалів стає зрозумілим, що у 70 % випадків, розслідування котрих завершилось направленням обвинувального акта до суду, усі слідчі (розшукові) дії було проведено протягом 10 діб з моменту виявлення факту викрадення особи, або незаконного позбавлення волі та внесення цих даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Водночас існують 21 % проваджень, де результат у вигляді направлення обвинувального акта до суду було досягнуто завдяки тривалому проведенню слідчих (розшукових) дій, застосуванню спеціальних знань, а також проведенню негласних слідчих (розшукових) дій.

10. У 34 % проаналізованих кримінальних проваджень зібрані матеріали не мають системного й логічного взаємозв'язку, базуються на непрямих доказах, а також вказують на дотикову причетність підозрюваного до вчиненого злочину. Водночас більшим є відсоток проваджень, де слідчі належним чином звертають увагу на необхідність документування, фіксації, дослідженню доказів, а також побудову слідчих версій та інших заходів, засобів і способів у досудовому розслідуванні.

11. Аналіз обвинувальних актів, що складають матеріали кримінального провадження, демонструє наявність розбіжностей у показаннях між

підозрюваними (у разі вчинення злочину двома і більше особами) (у 73 % випадків). На нашу думку, це обґрунтовано передусім тим, що особи, які здійснюють незаконне утримання особи (не важливо, після її викрадення чи шляхом безпосереднього незаконного позбавлення волі), не розраховують на своє викриття органами правопорядку, а отже, за належної організації досудового розслідування в конкретному злочині, ефективно розраховуються сили й засоби, застосовуються знання з криміналістичної техніки, а також тактики.

12. У 66 % злочинні дії здійснювалися з підготовкою до їх учинення та здійснювались заходи щодо приховання злочинних дій, у 29 % відсутні дії злочинців щодо його підготовки, що свідчить про фактичний намір злочинних дій виникав у злочинців спонтанно, причому вживались заходи стосовно приховування злочину, у 5 % відсутні дії стосовно етапів підготовки та приховання незаконного позбавлення волі та викрадення людини.

13. Встановлено, що взаємодія здійснювалась у порядку статті 41 КПК України з метою встановлення причетних осіб, очевидців, свідків про вчинення злочину (63,4 %); перевірки осіб, які були раніше судимі за ці злочини (37,1 %); перевірки інформації оперативним шляхом щодо самовикрадення особи (10,6 %); отримання інформації, якою володіють оператори та провайдери телекомунікацій, про зв’язок абонента, надання телекомунікаційних послуг (26,4 %); отримання необхідної інформації від управління кримінального аналізу (9,2 %) та кіберполіції (5,3 %).

14. Визначено, що тривалість незаконного утримання особи проти її волі (у тому числі після викрадення) у 61 % випадків становить близько місяця, у 31 % – понад місяць до півроку, у 8 % – понад один рік. Від швидкості, оперативності й налагодженості роботи всіх сил і засобів, що наявні в слідчого, залежить якнайшвидший результат досудового розслідування, що дозволяє повернути потерпілого до звичайного «ритму життя».

15. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дає змогу визначити, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини вчиняють із 6:00 до 12:00 (43,8 %) та з 15:00 до 22:00 (66,2 %).

Місцями захоплення (незаконного позбавлення волі або викрадення) є вулиці, подвір’я, площі (41,3 %), домоволодіння потерпілого (33,8 %), місця роботи, офісні приміщення (10,9 %), місця дозвілля (8,1 %), транспорт (5,9 %). Місцями незаконного утримання є домоволодіння потерпілого (62,1 %), місце роботи, офісу (21,7 %), заздалегідь підготовлені приміщення (16,2 %). Тривалість незаконного утримання особи проти її волі (у тому числі після викрадення) у 61 % випадків становить близько місяця, у 31 % – понад місяць до півроку, у 8 % – понад один рік. Злочину у 64,5 % супроводжується використанням чи застосуванням холодної або вогнепальної зброї.

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бурлака В. В. Використання результатів медико-біологічних досліджень при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 181–188.

2. Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа.* 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 445–451.

3. Бурлака В. В. Особенности проведения следственных (розыскных) действий во время расследования незаконного лишения свободы или похищения человека. *Право и политика.* 2014. Спеціальний випуск. С. 83–88.

4. Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1 (9). С. 288–294.

5. Бурлака В. В. Особливості відомчої взаємодії слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 2. С. 254–263.

6. Бурлака В. В. Криміналістичні особливості проведення обшуку щодо збирання доказів в електронній формі під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Visegrad journal on human rights.* 2019. № 6/3. С. 113–117.

7. Бурлака В. Допит неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або

викраденням людини: особливості проведення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 4. Т. 2. С. 91–97. (Серія «Юридичні науки»).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бурлака В. В. Огляд місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Криміналістичне забезпечення розслідування та розкриття злочинів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лют. 2010 р.). Київ, 2010. С. 33–36.

9. Бурлака В. В. Характеристика типового суб'єкта незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 верес. 2010 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 108–110.

10. Бурлака В. В. Типова слідова картина злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 жовт. 2010 р.) : у 2 т. Одеса, 2010, Т. 2. С. 56–59.

11. Бурлака В. В. Особливості тактики допиту свідків при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука: політичні, економічні та соціальні витоки сьогодення* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–30 жовт. 2010 р.) : у 2 т. Київ, 2010. Т. 2. С. 74–76.

12. Бурлака В. В. Використання судово-психологічних експертиз при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Роль права у забезпеченні законності та правопорядку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 листоп. 2010 р.) : у 2 ч. Запоріжжя, 2010. Ч. 2. С. 93–96.

13. Бурлака В. В. Типовий спосіб позбавлення волі або викрадення людини. *Правове і криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: сучасний стан, міжнародний досвід та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (Київ, 30 листоп. 2010 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 27–32.

14. Бурлака В. В. Типова особа потерпілого при вчиненні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23–24 лют. 2011 р.) : у 4 т. Харків, 2011. Т. 3. С. 71–73.

15. Бурлака В. В. Механізм незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *ІІ Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В. П. Колмакова* : зб. матеріалів (Одеса, 18–19 берез. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 440–442.

16. Бурлака В. В. Экспертное обеспечение расследования отдельных видов преступлений против свободы личности (по материалам Украины). *Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в Росии и Украине* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 25–26 марта 2011 г.) : в 2 т. Белгород, 2011. Т. 2. С. 32–35.

17. Бурлака В. В. Тактика проведення освідування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 69–72.

18. Бурлака В. В. Дослідча перевірка інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини. *Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 23 груд. 2011 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 34–38.

19. Бурлака В. В. Виявлення та фіксація відомостей при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням

людини. *Актуальні проблеми виявлення та припинення злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 27 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 24–28.

20. Бурлака В. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 242–244.

21. Бурлака В. В. Законодавче вдосконалення діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 47–50.

22. Бурлака В. В. Фіксація відомостей під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 43–46.

23. Бурлака В. В. Необхідність удосконалення законодавчих актів інституту кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 32–34.

24. Бурлака В. В. Перспективи вдосконалення інституту освідування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. наук.-практ. конф (Київ, 27 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 75–78.

25. Бурлака В. В. Особливості допиту неповнолітнього під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх*

вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 50–53.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

26. Огляд місця події у справах про грабежі та розбійні напади: метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров, В. В. Бурлака та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. 52 с.

27. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб : метод рек. / [С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, В. В. Бурлака та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 104 с.

Додаток Д

Акти впроваджень
результатів дисертаційного дослідження
Бурлаки В.В. «Криміналістична характеристика та початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини»

1. У законотворчу діяльність Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (акт від 09 жовтня 2018 р. № 04-18/8-1812).
2. У діяльність Головного слідчого управління НП України (акт від 31 грудня 2020 р.).
3. У науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ (акт від 01 лютого 2021 р.).
4. В освітній процес Національної академії внутрішніх справ (акт від 26 лютого 2021 р.).

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності
01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/8-1812 "09" жовтня 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження пропозицій щодо вдосконалення загальних положень Кримінального процесуального кодексу України у діяльність робочої підгрупи № 1 при Комітеті Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності щодо напрацювання системних змін до Кримінального процесуального кодексу України

Пропозиції та зауваження щодо вдосконалення загальних положень Кримінального процесуального кодексу України надані начальником відділу методичної роботи та правового забезпечення управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України Бурлакою В.В. були враховані робочою підгрупою № 1 під час голосування.

Дані пропозиції та зауваження стосувалися завдань кримінального провадження, дії Кодексу в часі, просторі і за колом осіб, засад кримінального провадження, суду, підсудності, сторін обвинувачення і захисту та інших учасників процесу, доказів і доказування, фіксування кримінального провадження, процесуальних рішень, повідомлень, процесуальних строків, процесуальних витрат та відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні з врахуванням міжнародних стандартів у галузі прав людини і судочинства, сучасних потреб судової, прокурорської і слідчої практики застосування норм Кримінального процесуального кодексу України.

Пропозиції та зауваження Бурлаки В.В. мають високий теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість та є науково обґрунтованими.

З повагою

Голова Комітету **А. Кожем'якін**

ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ УПРАВЛІННЯ КАДРІВ
Кожем'якіна Л.
Підтверджую:
Керівник Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
09 10 2018 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник Голови – начальник
Головного слідчого управління
Національної поліції України
доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

31 12 2020 року

А К Т
впровадження результатів дисертаційного дослідження Бурлаки Владислава Васильовича на тему: «Криміналістична характеристика та початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України

Комісія у складі: старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України кандидата юридичних наук Атаманчука В.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Карпенко Н.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Дубівки І.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бурлаки Владислава Васильовича на тему: «Криміналістична характеристика та початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів НП України, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Старший слідчий в ОВС відділу зонального контролю Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидат юридичних наук **Володимир АТАМАНЧУК**

Старший слідчий в ОВС відділу організаційно-аналітичної роботи Головного слідчого управління Національної поліції України кандидат юридичних наук **Наталія КАРПЕНКО**

Старший слідчий в ОВС відділу зонального контролю Головного слідчого управління Національної поліції України кандидат юридичних наук **Ірина ДУБІВКА**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
01 . 02 . 2021

А К Т
про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження Бурлаки Владислава Васильовича на тему «Криміналістична характеристика та початковий етап незаконного позбавлення волі або викрадення людини» в науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності доктора юридичних наук, професора, полковника поліції Никифорчука Дмитра Йосиповича (голова комісії), провідного наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності кандидата юридичних наук, старшого дослідника Павленка Сергія Олексійовича, завідувача кафедри криміналістики та судової медицини кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бурлаки Владислава Васильовича на тему: «Криміналістична характеристика та початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» впроваджені в науково-дослідну діяльність академії.

1. Наукові праці Бурлаки Владислава Васильовича, присвячені питанням криміналістичного забезпечення та початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, застосовуються у дослідженнях проблем організації досудового розслідування та застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні.
2. Матеріали дисертаційного дослідження Бурлаки Владислава Васильовича застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, методик правоохоронної діяльності, аналітичних оглядів, пропозицій щодо внесення змін у нормативно-правові акти.

Голова комісії: **Дмитро НИКИФОРЧУК**

Члени комісії: **Сергій ПАВЛЕНКО**

Артем САМОДІН

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

26. 02 2021

АКТ
впровадження матеріалів дисертаційного дослідження Бурлаки Владислава Васильовича на тему «Криміналістична характеристика та початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри криміналістики та судової медицини кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича (голова комісії), професора кафедри криміналістики та судової медицини доктора юридичних наук, професора Чорноус Юлії Миколаївни, заступника начальника навчально-методичного відділу кандидата юридичних наук Бистрицького Богдана Юрійовича, склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача Національної академії внутрішніх справ Бурлаки Владислава Васильовича на тему: «Криміналістична характеристика та початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» впроваджені в освітній процес академії зокрема.

1. Матеріали дисертації Бурлаки Владислава Васильовича застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень».

2. Результати дисертації Бурлаки Владислава Васильовича відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Бурлака В. В. Використання результатів медико-біологічних досліджень при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2010. № 5. С. 181–188;

Ієрусалимов І. О. Бурлака В. В. Організаційно-тактичні основи призначення та проведення судово-психологічних експертиз при

розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2(14). С. 55–61;

Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа.* 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 445–451;

Бурлака В. В. Особенности проведения следственных (розыскных) действий во время расследования незаконного лишения свободы или похищения человека. *Право и політика.* 2014. С. 83–88;

Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична психологія та педагогіка Національна академія внутрішніх справ*. 2011. № 1(9). С. 288–294;

Бурлака В. В. Особливості відомчої взаємодії слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний часопис*. 2014. № 2. С. 254–263;

Бурлака В. В. Криміналістичні особливості проведення обшуку, щодо збирання доказів в електронній формі під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6\3. С. 288–292;

Бурлака В. В. Допит неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини: особливості проведення. *Вісник Запорізького національного університету. Серія*: *Юридичні науки*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 4. Том 2. С. 91–97.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії: **Артем САМОДІН**

Члени комісії: **Юлія ЧОРНОУС**

Богдан БИСТРИЦЬКИЙ